

Entisen supervallan hapanoivat ensiaskeleet

Suomen ulkoasiainhallinnon raportit Venäjän sisäisestä kehityksestä vuosina 1992—
1994

Poliittinen historia/Filosofian, poliittisen historia ja valtio-opin laitos
Pro gradu -tutkielma

Laatija:
Antti Ridal

Ohjaaja(t):
Mika Suonpää
Louis Clerc

13.3.2025
Turku

Pro gradu -tutkielma

Oppiaine: Poliittinen historia

Tekijä(t): Antti Ridal

Otsikko: Entisen supervallan haparoivat ensiaskeleet. Suomen ulkoasiainhallinnon raportit Venäjän sisäisestä kehityksestä vuosina 1992—1994

Ohjaaja(t): yliopistonlehtori Mika Suonpää ja professori Louis Clerc

Sivumäärä: 99 sivua

Päivämäärä: 13.3.2025

Tutkielmassa keskityn Suomen ulkoasiainhallinnon virkamiesten arvioihin Venäjän yhteiskunnallisesta tilasta ja sen kehityksestä vuodesta 1992 vuoden 1994 alkuun. Venäjällä ajanjakso piti sisällään venäläisen toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välisen vastakkainasettelun, radikaalit talousuudistukset sekä keskusvallan ja muiden alueiden väliset erimielisyydet alueiden autonomiasta ja jopa separatismista. Tutkielmassa on tarkoitus selvittää, millä tavalla Suomen ulkoasiainhallinnon virkamiehet raportoivat Venäjän tapahtumista. Tutkielmassani pyrin vastaamaan kahteen kysymykseen: Millaiseksi suomalaiset virkamiehet arvioivat Venäjän yhteiskunnallisen tilanteen ja kehityksen vuosina 1992—1994 ja millaisia tulevaisuuskuvia hahmottelivat raporteissaan.

Primääriaineistona käytän tutkielmassani ulkoministeriön arkistoon koottuja poliittisia raportteja ja muistioita ulkoministeriöstä, Moskovan suurlähetystöstä, Pietarin konsulaatista sekä Petroskoin toimipisteestä. Vuorostaan tutkielman menetelmänä käytän aineistolähtöistä analyysia. Kaiken kaikkiaan tutkielma hahmottuu yhden teeman, eli Venäjän toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välisen valtakamppailuun ja siitä raportointiin. Tämän pääteeman ohella käsitellään ajoittain myös keskusvallan ja alueiden välistä köydenvetoa sekä Venäjän talousvaikeuksia. Näitä kahta sivuteemaa käsitellään kuitenkin ikään kuin pääteeman tarkastelun ja kontekstin hahmottamisen tukena. Primääriaineistoa tarkastelen kronologisesti ja omia havaintojani tukevat myös erilaiset huomiot tutkimuskirjallisuudesta.

Arvioidun aineiston perusteella suomalaiset virkamiesten raportit olivat arvioissaan ja ennusteissaan varovaisia. Venäjällä nähtiin kuitenkin olevan edessään lukuisia haasteita. Epävarmuutta esitettiin Venäjän kyvystä muuttua länsimaiseksi markkinatalousmaaksi ainakin lähitulevaisuudessa. Toisaalta joissain arvioissa esitettiin myös varovaista optimismia. Toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välisen konfliktin katsottiin myös ruokkivan Venäjän keskusvallan heikkenemistä suhteessa muihin Venäjän alueisiin.

Suomalaiset virkamiehet asettuivat raporteissaan selkeästi venäläisen toimeenpanovallan, eli presidentti Boris Jeltsinin, puolelle. Presidentin katsottiin ajavan Venäjän demokratisoitumista sekä markkinatalouden jalkauttamista Venäjällä. Sen sijaan lainsäädäntövallan katsottiin olevan pitkälti epädemokraattinen ja vanhoillinen toimija, joka vastusti presidentin uudistuksia. Raporteissa välittyi huoli Venäjän paluusta komentotalouteen ja autoritaarisuuteen, mikäli lainsäädäntövalta olisi saanut tavoitteensa läpi. Myös huoli venäläisestä kiihkonationalismista ja yleisestä revansismista nousi ajoittain esille.

Toisaalta myös Jeltsinin toimissa nähtiin ajoittain kyseenalaisia piirteitä ja hänen tunnustettiin toimivan ajoittain harkitsemattomasti ja epädemokraattisesti. Samalla talousuudistusten heikonlaista toteutumista parjattiin. Perustuslaillisen kriisin väkivaltainen ratkeaminen presidentin voittoon järkytti suomalaisia virkamiehiä, mutta samalla presidentin voittoa pidettiin myös uudistuslinjan voittona. Kriisiä seuranneen uuden perustuslain läpimeno kansanäänestyksessä katsottiin aloittaneen uuden, presidenttijohtoisen etsikkoajan Venäjällä. Presidentin saamia huomattavia valtuuksia osin ihmeteltiin, mutta samalla niitä pidettiin takeena siitä, ettei demokraattisissa vaaleissa valittu sängen vanhoillinen parlamentti voisi haastaa presidenttiä, joka ainakin puheissaan tavoitteli demokratiaa, talousuudistuksia sekä hyviä suhteita länteen.

Avainsanat: raportointi, tulevaisuuskuvat, ulkoministeriö, ulkopoliittikka

Sisällysluettelo

1	Johdanto	4
1.1	Aihe ja tutkimuskysymys	4
1.2	Aineisto ja aikaisempi tutkimus	6
1.3	Metodologia	9
1.4	Taustoitus—Neuvostoliiton tilalle nouseva Venäjä	12
2	Toimeenpanovalta vastaan lainsäädäntövalta—huoli eskalaatiosta	22
2.1	Kiistelyn nähdään paisuvan avoimeksi vastakkainasetteluksi	22
2.2	Poliittisten myllerrysten syksy ja seitsemäs kansanedustajien kongressi	28
2.3	Uusi pääministeri ei katkaise pitkittyvää konfrontaatiota	39
2.4	Kansanäänestyksen nähdään vahvistavan Jeltsiniä	46
3	Yhteenotto ratkeaa Jeltsinin murskavoittoon	56
3.1	Presidentin kovat toimet saavat ymmärrystä	56
3.2	Presidentin voitto nähdään uudistamislinjan voittona	62
3.3	Vaalisyksy—keskitytään vaalihuumuun	69
3.4	Parlamenttivaalien tulos huolestuttaa—nojaudutaan presidentin laajoihin valtaoikeuksiin	81
3.5	Vahva presidentti aloittaa Venäjän etsikkoajan	88
4	Johtopäätökset—Virkamiesten raportointi noudatti varovaisuuden periaatetta	95
	Lähteet	99

1 Johdanto

1.1 Aihe ja tutkimuskysymys

Suomessa on seurattu, ja seurataan yhä, tarkkaan Venäjällä tapahtuvaa kehitystä. Venäjään liittyviä keskusteluja käydään niin kahvipöydissä kuin ministeriöidenkin käytävillä. Keskustelut vilisevät tilanearvioita ja spekulointeja tulevaisuudesta. Mitä Venäjä tekee ja minne se on menossa? Venäjän käymä hyökkäyssota Ukrainassa sekä yleinen aggressiivinen suhtautuminen länteen ovat nostaneet suomalaisten karvat pystyyn. Kanssakäyminen Venäjän kanssa on pyritty rajoittamaan minimiin. Suomessa käydystä yhteiskunnallisesta keskustelusta välittyy varsin pessimistinen tulevaisuusnäkökulma Venäjälle. 90-luvun ja 2000-luvun alun varovainen optimismi on hävinnyt tyystin—eikä perusteita.

Pro gradu -tutkielmassani aion kuitenkin palata 1990-luvun alun arvioihin Venäjän poliittisesta tilasta ja sen kehityksestä. Neuvostoliiton hajoaminen muutti Suomen itänaapurin nimen uudelleen Venäjäksi—tarkemmin ottaen Venäjän federaatioksi. Uusi federaatio muodosti laajan alueen, johon kuului melkein 90 eri tavoin hallinnollisesti tai muodollisesti itsenäistä osaa. Näitä osia olivat mm. tasavallat sekä autonomiset ja hallinnolliset alueet.¹ Venäjän federaatio kuitenkin poikkesi muista entisistä neuvostotasavalloista sen osalta, että se julistautui Neuvostoliiton juridiseksi ja historialliseksi perilliseksi, joka otti vastuulleen Neuvostoliiton kansainväliset sitoumukset ja velat. Samalla Venäjä peri myös Neuvostoliiton paikan YK:n turvallisuusneuvostossa. Neuvostoperinnön ohella Venäjä julistautui lokakuun vallankumousta edeltäneen keisarillisen Venäjän perilliseksi ja otti käyttöön esimerkiksi vanhan keisarikunnan lipun sekä virallisti venäläisten nationalismin. Toisaalta Venäjä julistautui monikansalliseksi entiteetiksi, jonka kansat olivat 1993 perustuslain mukaan ”yhteisen kohtalon sitomia”.² Uusi valtio siis julistautui venäläisten ja venäläisyyden lippulaivaksi korostamalla samalla uuden valtion monikansallista olemusta.

Suomelle ei tarvinnut aloittaa suhteiden rakentaminen Venäjän kanssa tyhjältä pöydältä, vaan sopimussuhteiden luomista pohjusti jo Presidentti Koiviston ja Venäjän neuvostotasavallan presidentin Boris Jeltsinin tapaaminen kesäkuussa 1991.³ Venäjän kanssa luotavien suhteiden

¹ Blomberg, 2011, 540.

² Medvedev, 2000, 4.

³ Ritvanen, 2021, 234.

hahmottaminen tapahtui aluksi Neuvostoliiton kanssa ylläpidettyjen suhteiden rinnalla.⁴ Vanhoillisten kommunistien epäonnistunut vallankaappausyritys Neuvostoliitossa elokuussa 1991 muutti kuitenkin Neuvostoliiton sisäistä valtatasapainoa, jossa Gorbatsšov alkoi menettää nopeasti asemiaan. Tällöin Suomi alkoi yhä enenevässä määrin harrastamaan kanssakäymistä Venäjän kanssa. Suomen ulkoministeriö alkoi virallisesti valmistelemaan Venäjän kanssa tehtäviä sopimussuhteita.⁵ Neuvostoliiton hajottua Suomi solmi ensimmäisenä länsimaana Venäjän kanssa sopimussuhteista tammikuussa 1992. Suomessa selkiytyi käsitys, jonka mukaan Suomen turvallisuuden ja hyvinvoinnin kannalta oli elintärkeää, että Venäjälle vahvistuisi ihmisoikeuksia ja perusvapauksia kunnioittava demokraattinen oikeusvaltio. Samalla Suomi päätti hakea EY:n jäsenyyttä. Kaikista muutoksista huolimatta ajatus kahdenvälisestä erityissuhteesta säilyi Suomessa vahvana. Suomessa toivottiin, että Venäjstä tulisi rauhanomainen ja yhteistyökykyinen demokratia. Samalla monissa arvioissa virisi pelko Venäjän sekasorrosta ja paluusta diktatuuriin, joka voisi johtaa uuteen venäläiseen imperialismiin.⁶

Näihin Suomessa virinneisiin toiveisiin ja pelkoihin peilaten keskityn tutkielmassani yksinomaan Suomen ulkoasiainhallinnossa tehtyihin arvioihin Venäjän poliittisesta tilasta ja sen kehityksestä. Tarkalleen ottaen tutkielmani aikarajaus alkaa vuoden 1992 alusta ja päättyy vuoden 1994 alkuun. Aikarajaus hahmottui aineistoista nousseiden teemojen kautta, sillä vuosina 1991—1993 Venäjällä valtaa piti ns. ”ensimmäinen tasavalta”. Neuvostoliiton hajotessa joulukuussa 1991 Venäjän ensimmäistä tasavaltaa riivasi alusta alkaen toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välinen kiihtyvä konflikti. Ensimmäinen tasavalta lopulta sortui sen jälkeen, kun Venäjän presidentti Boris Jeltsin hajotti lainsäädäntövallan lokakuussa 1993.⁷ Luonnollisesti Suomen ulkoasiainhallinnon raportointia Venäjstä muovasi poliittisen tilanteen kehittyminen. Omassa tutkielmassani päätin kuitenkin ulottaa tarkasteluajan päätpestettä vuoden 1994 alkuun. Tälle oli useampi syy. Ensinnäkin suomalaiset diplomaatit raportoivat lokakuun 1993 jälkeenkin lokakuun tapahtumien jälkimainingeista ja sen seurauksista. Lisäksi vuoden 1994 alkupuolella raporteissa alettiin puhumaan ns. ”Venäjän

⁴ Blomberg, 2011, 552.

⁵ Ritvanen, 2021, 234.

⁶ Blomberg, 2011, 552—553.

⁷ Schleiter, 2003, 1.

etsikkoajasta”, joka merkitsi presidenttivaltaisen Venäjän federaation haparoivaa alkua. Tulkitsin tämän oivalliseksi kohdaksi päättää tutkielmani.

Tutkielmassani pyrin vastaamaan 1) Minkälaisena ulkoasianhallinnon virkamiehet pitivät Venäjä yhteiskunnallista tilannetta? ja 2) Minkälaisia tulevaisuuskuvia ulkoasiainhallinnon virkamiehet liittivät raportteihinsa? Tavoitteena on siis hahmottaa ne yleiset mielialat ja odotukset, joita ulkoasiainhallinnon virkamiehet liittivät raportteihinsa 1990-luvun alun Venäjästä.

1.2 Aineisto ja aikaisempi tutkimus

Käytän tutkielmassani lähdeaineistona Suomen ulkoasiainhallinnon—etupäässä Moskovan suurlähetystön—poliittisia raportteja vuosilta 1992—1994. Joukossa on myös ulkoministeriön poliittisen osaston, Suomen Pietarin konsulaatin sekä Petroskoin toimipisteen raportteja. Aineisto kuuluu ulkoministeriön arkiston 25 vuoden ajan salassa pidettäviin lähteisiin. Painotan, että tutkielmassani käsittelen yksinomaan ulkoasiainhallinnon poliittista raportointia. Tarkasteleman arkistolähteet vapautuivat tutkimuskäyttöön vuosina 2017—2019. Raportit ja muistiot on koottu kronologisen järjestyksen mukaisesti laadittuihin mappeihin, jotka ovat saatavilla ulkoministeriön arkistossa. Raportit laadittiin edustustojen toimesta ulkoministeriön poliittiselle osastolle, tarkalleen ottaen POL-20:lle eli poliittisen osaston Itä-Euroopan ja itäisen Keski-Euroopan toimistolle. Lisäksi raportteja laadittiin myös itse poliittisella osastolla. Mappien sivumäärä vaihtelee hieman riippuen raporttien pituudesta ja raportointiaktiivisuudesta. Mappien käsittelemä aikaikkunan suuruus vaihtelee myös riippuen raporttien määrästä ja pituudesta. Näin esimerkiksi syksyn 1993 mapit ovat usein aikaikkunoiltaan kapeampia kuin raportit syksyltä 1992 johtuen runsaammasta raportoinnista. Täten yhdestä ajanjaksosta saatettiin raportoida enemmän kuin toisesta.

Ulkoasiainhallinnon raportteja on tukittu verrattain paljon. Itse raporttien ohella on myös tutkittu ulkoasiainhallinnon raportointia koskevia ohjeita. Juhani Suomi tarkasteli tutkimusartikkelissaan ”Raportointi—diplomaatin ongelmallinen velvollisuus. Katsaus raportoinnin tehostamisyrityksiin ennen Suomen liittymistä Euroopan unioniin” sangen ansiokkaasti diplomaattien raportointiohjeita. Artikkelissaan Suomi kuvasi hyvin sitä, kuinka raportointiohjeet kehittivät itsenäisyysvuosilta 1990-luvulle. Aluksi haasteena olivat puutteelliset ja ylimalkaiset ohjeet—koskien erityisesti poliittista raportointia.

Ulkoasiainhallinto kuitenkin jatkoi raportointiohjeiden kehittämistä, mutta raportoinnin taso säilyi kirjavana. Esimerkiksi 20—30-luvuilla osa edustustojen päälliköistä lähetti varsin

huonoja raportteja, joita luonnehdittiin mm. ”varsin keskinkertaisiksi tilannekatsauksiksi”. Raportoinnin laatu säilyi kehnona myös toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa, mutta tässä vaiheessa ministeriön taholta pyrittiin muun toiminnan ohella uudistamaan myös raportointia. Raportointia koskevat uudistukset kuitenkin kilpistyivät tiettyjen edustustojen vastarintaan tai kyvyttömyyteen uudistua.

Vasta 70- ja 80-luvuilla uusia ohjeistuksia päästiin jalkauttamaan kunnolla edustustojen raportointiin. Jatkossa edustustojen poliittiset viestit, eli poliittinen raportointi, tuli jakaa informaatioon (raportointi) ja operatiiviseen aineistoon (ohjiminen ja tiedot päätöksen pohjaksi). Edustustojen sopeutuminen uusiin ohjeisiin oli kuitenkin kirjavaa. Tutkielmassani tarkastellut 90-luvun alun poliittiset viestit jaoteltiin edellä esitetyllä tavalla—joskaan ei aina. 1990-luvulle tultaessa ministeriön voimavarat menivät sen sijaan vuonna 1992 käynnistyneeseen EY-jäsenyyshankkeeseen, mutta tästä huolimatta edustustoille ehdittiin laatia uudet raportointiohjeet, joissa jälleen kerran painotettiin mm. asiassa pysymistä sekä tiivistelmien tärkeyttä. Artikkelissään Juhani Suomi havainnollisti hyvin sen, kuinka hitaasti ja vaivalloisesti raportointia koskevat uudistukset etenivät ulkoasiainhallinnossa. Suomi kuitenkin huomautti, kuinka 90-lvuun uudet diplomaattipolvet, ja niiden keskuudessa vallinnut kilpailu, olivat omiaan kohentamaan raportoinnin laatua. Oma tutkielmaani Suomen artikkeli tuki hyvin raportoinnin ympärillä vallinneen kontekstin hahmottamisessa, vaikka tutkimuskysymykseni ei suoraan tarkastele raportoinnin laatua, vaan sen varsinaista sisältöä.

Itse ulkoasiainhallinnon organisaatiota, ja sen historiaa, on vuorostaan tutkinut esimerkiksi Timo Soikkanen kirjassaan ”Presidentin ministeriö. Ulkoasiainhallinto ja ulkopoliitiikan hoito Kekkonen kaudella II”. Kirjassaan Soikkanen kuvasi hyvin sitä, minkälainen organisaatio ulkoministeriö oli Urho Kekkonen aikana ja, kuinka tiukka ote Kekkosella oli ulkoasiainhallinnosta. Muutoksen tuulet alkoivat puhaltaa sen jälkeen, kun Kekkonen tilalle valtaan nousi Mauno Koivisto. Mm. näitä ulkoministeriön sisäisiä muutoksia Henri Vanhanen tarkasteli pro gradu -tutkielmassaan ”Tasavallan presidentin tukena—Suomen ulkoministeriö ulkopoliittisen päätöksenteon osana 1989—1991”. Tutkielmassaan Vanhanen nojautuu ulkoministeriön arkistojen raportteihin pyrkiessään osoittamaan, kuinka ulkoministeriön virkamiehistä tuli yhä keskeisempiä toimijoita ulkopoliittisten linjausten valmistelussa. Toisin kuin Kekkonen, Koivisto ei ohjaillut ulkoministeriötä kädestä pitäen. Koivisto otti ulkoministeriöön virallisen etäisyyden ja antoi enemmän vastuuta hallitukselle. Koivisto ei myöskään putsannut ulkoministeriön virkakuntaa, joskin hänen aikanaan SDP:n läsnäolo

ministeriössä lisääntyi. Kaiken kaikkiaan Koiviston uudistukset vapauttivat ilmapiiriä ministeriössä. Koiviston aika palautti ulkoministeriölle aloitekyvyn. Samalla virkamiehille syntyi uutta toimintatilaa, mikä lisäsi virkamiesten välistä kilpailua vaikutusvallasta. Jatkossa tiedonvaihto tapahtui virkamiesten ja tasavallan presidentin kansliapäällikön välillä. Samalla diplomaatin työn yleiskuva muuttui vähemmän poliittiseksi ja enemmän ammattimaisen virkamiehen kaltaiseksi.

Myös Juha-Matti Ritvanen väitöskirjassa *Mureneva kulmakivi : Suomi, Neuvostoliiton hajoaminen ja YYA sopimuksen loppuvaiheet 1989—1992* käytettiin alkuperäisaineistona, muun ohella, Suomen ulkoministeriön arkistoa. Ulkoministeriön arkiston keskeisimpiä aineistoja olivat mm. YYA-sopimusta koskevat asiakirjat sekä Suomen Moskovan suurlähetystön raportit ja muistiot. Väitöskirjassaan Ritvanen tarkasteli Suomen ja Neuvostoliiton suhteiden murrosta ja Suomen kansainvälisen aseman muuttumista vuosina 1989—1992. Tutkimuksessa keskityttiin YYA-sopimuksen perustalle rakennetun Suomen idänsuhteiden järjestelmään sekä sen raukeamisessa kulminoituneeseen erikoisaseman päättymiseen.

Jotta diplomaattien raporteissa ilmaistujen mielipiteiden tarkastelu asettuisi kontekstiinsa, on hyvä avata 80- ja 90-luvun taitteen Venäjän yhteiskunnallista kehitystä tarkastelevaa tutkimuskirjallisuutta. Lilia Shevtsovan kirja ”Yeltsin`s Russia—Myths and Reality” oli Venäjän tilanteen taustoittamisessa todella tärkeä. Kirjassaan Shevtsova keskittyy Jeltsiniin ja tämän valtakauden kokonaisuudessaan, eli pitkälti koko 90-lukuun. Shevtsovan huomiot hajoavan Neuvostoliiton ja hitaasti sen rinnalle, ja osin sen tilalle, muotoutuvan Venäjän federaation osalta olivat todella tärkeitä ja hyödyllisiä myös tutkielman kannalta. Shevtsovan tarkastelee sangen kriittisin sanankääntein mm. Jeltsinin ratkaisuja, jotka eivät aina olleet Venäjän demokraattisia instituutioita suosivia.

Samankaltaista Venäjän poliittisen tilanteen taustoittamista—joskin yksityiskohtaisemmin—tarjosi myös Michael McFaul:n kirja ”Russia`s unfinished Revolution—political change from Gorbachev to Putin”, jossa McFaul tarkasteli ansiokkaasti Venäjän yhteiskunnallista kehitystä Gorbatshevin ajoista Jeltsinin valtaannousuun ja vallan vankistamiseen 1990-luvulla. McFaul:n huomiot Neuvostoliiton hajoamista olivat erityisen tarpeellisia tutkielmani taustoitusta tehdessä ja ne täydensivät mm. Shevtsovan huomioita. McFaul keskittyi kirjassaan ennen kaikkea Neuvostoliiton ja Venäjän poliittisiin mullistuksiin, joskin hän ottaa huomioon myös ne taloudelliset ja alueelliset muutokset, jotka osaltaan vaikuttivat poliittisten

mullistusten toteutumiseen. McFaul myös tähdensi, että kirjoittaessaan kirjaa vuonna 2001 Venäjän poliittisten mullistusten kausi ei ollut vielä ohi, vaan kehitys haki yhä uomaansa. Siksi McFaul painottikin pikemminkin hidasta poliittista siirtymää kuin vedoten mm. muihin historiallisiin esimerkkeihin. Vuonna 1799 Ranska oli yhä vallankumouksen sekasortoisten seurausten keskellä ja vuonna 1927 Neuvostoliitto teki vielä kokeiluja markkinatalouden kanssa eikä Stalin ollut vielä maan ehdoton diktaattori.

Neuvostoliiton ja Venäjän poliittisen kehityksen tarkastelun ohella Venäjän perustuslain sekä sen hahmottamien instituutioiden toimintaa—tai niiden toimimattomuutta—oli välttämätöntä tarkastella, sillä Venäjän perustuslaillinen kriisi on tarkasteltujen raporttien tärkeimpiä teemoja. Myös näissä osa-alueissa McFaul:n ja Shevtsovan huomiot olivat avuksi. Oman lisänsä Venäjän instituutioiden toimintaan tarjosi myös Joesphine Andrews in ”When majorities fail : the Russian Parliament, 1990—1993”, jossa Andrews tarkasteli Neuvostovenäjän, ja myöhemmin Venäjän federaation lainsäädäntövallan kompuroivaa ja sekasortoista työskentelyä. Vuorostaan Robert Moserin ja Zoltan D. Baranyn toimittamaa kirjaa ”Russian politics : challenges of democratization” käytin Venäjän lainsäädäntöelinten sekä sellaisten perustuslaillisten raamien kuvailemiseen, jotka osaltaan loivat edellytykset perustuslaillisen kriisin syntymiseen.

1.3 Metodologia

Koska tutkielmassani sovellan ulkoasiainhallinnon raportteja, tässä vaiheessa on syytä avata raportin käsitettä, sillä termi on sangen monimerkityksellinen. Yleisesti sillä kuitenkin tarkoitetaan kirjallisesti välitettävää tietoa. Käytännössä raportointi on tiedon välittämistä raporttoijalta raportoitavalle. Raportoijan välittämä tietoa tulee vuorostaan lähteistä, jotka osaltaan antavat myös raportoitavalle tiedolle sen uskottavuuden. Vääristynyt tieto on tietysti raportoinnin suurimpia riksitekijöitä. Hyvän raportoinnin tulisi lisätä relevanttia tietämystä, mutta sitä voi vääristää mm. puolueellisuus, tietämättömyys, virheet jne. Pätevän raportoinnin tulisi olla paikkansa pitävää, täsmällistä ja luotettavaa ja raporttoivan kannalta relevanttia. Usein tämä on kuitenkin helpommin sanottu kuin tehty.⁸

Ulkoasiainhallinnon raportit ovat luokiteltavissa arkistoiduiksi valtion asiakirjoiksi. Valtiollinen toimija, tässä tapauksessa ulkoministeriö, tuotti ja tuottaa raportteja omiin

⁸ Rescher, 2018, 7, 9.

sisäisiin tarpeisiinsa. Tämän kautta kannustimet lähteiden tahalliseen väärentämiseen ovat varsin pieniä. Historiantutkimuksessa on yleensä tapana pitää arkistoituja asiakirjoja varsin luotettavina lähteinä. Asiakirjan laatijalla ei ajatella laadinnan hetkellä olleen kannustimia vääristää sisältöä, sillä sisällön vastaanotolla on selkeästi vähäisempi merkitys kuin esimerkiksi muistelmia laadittaessa. Asiakirjan luotettavuus korostuu varsinkin silloin, kun se on ollut pitkään salattuna. Tällaisille lähteille on ollut perinteisesti suuri luotto historiantutkijoiden keskuudessa.⁹

Ulkoministeriön raporttien kaltaisilla lähteillä on kuitenkin myös omat rajoitteensa historiantutkimuksessa, ja ne on huomioitava myös tässä tutkielmassa. Asiakirja, tutkielmani tapauksessa raportti tai muistio, saattaa olla myös monella tapaa vääristynyt. Ensinnäkin asiakirjoihin kirjatusta materiaalista on saatettu tarkoituksella jättää pois tapahtumien kannalta tärkeitä henkilöitä, tai tietyistä tapahtumista on saatettu vaieta poliittisista syistä. Asiakirjat laativat ihmiset, joilla saattoi olla tietyissä tilanteissa kannustimia kuvata asioita sellaisessa valossa, joka ei vastannut silloista asianlaitaa ja todellisuutta laajemmin. Tästä huolimatta asiakirjoja luettaessa voi olla suhteellisen varma, ettei kyseessä ole puhdas väärennös. Toinen haaste arkistolähteiden käytössä on se, että asiakirjat ovat aina jollain tavoin puutteellisia. Monia ajatuksia ei kirjata esimerkiksi, koska asiakirjan laatija ei yksinkertaisesti halunnut näin tehdä. Kyseenalaisimmat tiedot saatetaan jättää julkaisematta pysyvästi. Lisäksi asiakirjat saatetaan tietyiltä osin ”siistiä”, eli käytännössä sensuroida julkaisukelpoisempaan muotoon. Valtiollisia asiakirjoja käsiteltäessä törmätään vääjäämättä siihen haasteeseen, jossa valtio itse vastaa siitä, minkälaisen ”historiallisen jalanjäljen” se itsestään jättää historiantutkijoille.¹⁰

Yksi tapa varmistua arkistolähteiden luotettavuudesta on verrata arkistolähteen sisältöä toiseen lähteeseen. Tutkija voi esimerkiksi verrata kahden eri valtion asiakirjoja samasta tapaamisesta.¹¹ Valitettavasti ulkoministeriön omat asiakirjat eivät usein sisällä sellaisia tapaamisia, joista olisi selkeästi välittynyt raporttien omia mielipiteitä. Lisäksi Moskovan suurlähetystön edustajien harvat tapaamiset venäläisten toimijoiden kanssa on vaikea todentaa muista lähteistä. Syynä on luonnollisesti se, että Venäjän arkistopolitiikka on ollut perinteisesti varsin tiukkaa.

⁹ Trachtenberg, 2006, 147, 151—153.

¹⁰ Trachtenberg, 2006, 147, 157.

¹¹ Trachtenberg, 2006, 146—147.

Omassa tutkimuksessani pyrin välttämään arkistolähteiden sudenkuopat käyttämällä kontekstia asiakirjojen tarkastelun yhteydessä. Konteksti on kaikessa historiantutkimuksessa avaintekijä. Tapahtumien kulusta on saatava laajempi kuva. Samalla asiakirjoja on verrattava toisiinsa ja pyrittävä varmistumaan siitä, ovatko ne keskenään johdonmukaisia.¹² Pitämällä lähdeaineiston konteksti ja vertaamalla lähdeaineistoa sisäisesti keskenään voin tukea työtäni historiallisten tapahtumien eheässä ja eettisessä rekonstruoinnissa.

Pohtiessani tutkielmani metodia pohdin myös teoriaviitekehyksen kytkemistä siihen. Vaikka aiemmin teorioihin suhtauduttiin historiantutkimuksessa huonosti, uudet kielifilosofiset näkemykset kyseenalaistivat historiantutkimuksen objektiivisuuden ja teoriattomuuden. Teoriat voivat olla tärkeässä asemassa tutkimustyössä. Teoriat nimittäin auttavat tutkijaa muodostamaan eräänlaisen työkalupakin, joka koostuu tarpeellisista käsitteistä ja jäsenyksistä. Tämän ohella mukana saattaa olla lähitieteistä omaksuttua teorianmuodostusta. On kuitenkin muistettava, ettei teoreettisuus ole subjektiivisuuden vastakohta, vaan apuväline akateemisesti eheän historiantutkimuksen kirjoittamisessa.¹³

Teorian soveltuminen ulkoministeriön raporttien ja muistioiden kaltaisiin lähteisiin riippuu kuitenkin tutkimuskysymyksestä. Ottaen huomioon oma tutkimuskysymykseni, jossa tarkastellaan ennen kaikkea suomalaisten diplomaattien arvioita ja tulevaisuuskuvia Venäjään liittyen, teorioiden soveltaminen ei ole välttämätöntä.

Näen Pertti Alasuutarin lähestymistavan toimivana arkistolähteiden tarkasteluun myös oman tutkielmani tapauksessa. Alasuutari näkee laadullisen analyysin sopivan hyvin historiantutkimukseen. Hän näkee historiantutkimuksen ideografisena tutkimuksena. Ideografisessa tutkimuksessa pyritään selittämään jokin ilmiö tai tapahtumaketju väittämättä, että kyseessä olisi absoluuttinen totuus. Tästä huolimatta laadullinen tutkimus kuitenkin edellyttää tietynlaista absoluuttisuutta. Kaikki luotettavat ja tapaukseen liittyvät seikat on nimittäin selvitettävä siten, ettei niiden välillä vallitsisi ristiriitoja. Ero tilastolliseen tutkimukseen on huomattava, sillä tilastollisessa tutkimuksessa erilaisten muuttujien poikkeavuudet sallitaan.¹⁴

¹² Trachtenberg, 2006, 162.

¹³ Hannikainen ym., 2018, 9—10.

¹⁴ Alasuutari, 2011, 38—39.

Alasuutarin huomiot laadullisesta tutkimuksesta ovat tärkeitä ja ulkoasiainministeriön arkistolähteisiin hyvin soveltuvia, mutta yksinään ne ovat mielestäni hieman puutteellisia. Huomattavaa metodologista vahvistusta tarjoaa myös aineistolähtöinen analyysi, johon aion nojautua tutkielmassani. Aineistolähtöinen analyysi ei kuitenkaan ole pelkästään yksittäinen metodi, vaan laajempi teoreettinen kehys. Menetelmä soveltuu monenlaiseen tutkimukseen. Aineistolähtöinen analyysi on varsin tutkijalähtöinen metodi. Tutkija päättää itseään kiinnostavan aiheen, tarkastelee aineiston samaisen aiheen tulokulmasta ja lopulta hahmottaa itselleen temaattisen viitekehyksen.¹⁵ Aineistolähtöinen analyysi on siis ratkaisu teoriattomaan lähestymistapaan historiantutkimuksessa. Samalla aineistolähtöinen analyysi istuu varsin hyvin historiantutkimuksen metodologisiin käytänteisiin. Siksi tutkielmani metodina sovellan aineistolähtöistä analyysia

1.4 Taustoitus—Neuvostoliiton tilalle nouseva Venäjä

Yhteiskunnilla, joille demokratia on uusi asia, on perinteisesti ollut vaikeuksia ensimmäisen perustuslain säätämisessä. Monilla postkommunistisilla valtioilla oli vaikeuksia uuden perustuslain läpiviennissä. Varsin tavanomaista oli aloittaa uusi valtiollinen taival kommunistisen perustuslain muunnelluilla versioilla. Tässä Venäjän federaatio ei ollut poikkeus. Venäjän perustuslaillinen umpikuja kesti melkein kaksi vuotta vuosina 1992—1993. Tämä aikaikkuna on suhteellisen lyhyt, mikäli verrataan joihinkin muihin postkommunistisiin maihin. Kuitenkin toisin kuin suurimmassa osassa muista kommunistisista maista, Venäjällä uusi perustuslaki oli lopulta monelta osin vastakkainasettelun, väkivallan ja aseellisen yhteenoton lopputulos. Debatti Venäjän uudesta perustuslaista alkoi jo toukokuussa 1990 Venäjän kansanedustajien ensimmäisessä kongressissa. Tuolloin Venäjä oli vielä yksi Neuvostoliiton neuvostotasavalloista. Muiden neuvostotasavaltojen tavoin Venäjällä oli oma perustuslakinsa, joka oli johdettu Neuvostoliiton perustuslaista ja joka oli myös sille alisteinen.¹⁶

Askelmerkit perustuslaillisen kriisin syntymiseen tulivat esille jo Neuvostoliiton luhistumisen yhteydessä. Silloisen, neuvostoajoilta perityn, perustuslain mukaan vain lainsäädäntövallalla oli oikeus hyväksyä uusi perustuslaki. Venäjän lainsäädäntövalta koostui suuresta ja seremoniaalisesta ”kansanedustajien kongressista” sekä sitä paljon pienemmästä

¹⁵ Tuomi ym. 2009, 91—92.

¹⁶ Andrews 2002, 28.

”korkeimmasta neuvostosta”. Kahden lakia säätävän elimen lainsäädäntövalta poikkesi toisistaan. Korkeimman neuvoston vastuulla oli tavanomainen ja juokseva lainsäädäntötyö. Kansanedustajien kongressilla oli kuitenkin huomattava vaikutusvalta tietyissä asioissa—niistä tärkeimmän ollessa perustuslaki. Vaikka korkeimman neuvoston vastuulla oli uuden perustuslain valmistelu, kansanedustajien kongressi oli se taho, jonka hyväksyntä oli välttämätön.¹⁷ Venäjän lainsäädäntövalta siis koostui kahdesta keskenään hyvin erilaisesta valtioneimestä. Niin primääriaineistossa kuin tutkimuskirjallisuudessakin käytetään usein myös termiä parlamentti. Ulkoasiainhallinnon raporteissa ei tuntunut olleen vakituista linjaa termin käytössä. Usein asiakirjoissa termillä parlamentti tarkoitettiin korkeinta neuvostoa.¹⁸ On kuitenkin huomioitava, ettei termi ole vakiintunut. Tutkielmassani pyrin välttämään parlamentin termin käyttöä, sillä pidän sitä sangen epätarkkana kuvauksena Venäjän lainsäädäntövallasta. Poikkeuksen muodostavat tietyt suorat lainaukset sekä tilanteet, joissa parlamentin sanan merkityksellä on hieman epävarma merkitys. Itse asiassa termin parlamentti leväperäinen käyttö osaltaan vaikeutti sen hahmottamista, mistä valtioneimestä/elimistä puhuttiin milloinkin.

Kansanedustajien kongressin kaltaiset demokraattiset instituutiot ikään kuin lisättiin aiempaan epädemokraattiseen, tai parhaimmillaan pseudodemokraattiseen perustuslakiin.

Demokraattiset elementit myös lisättiin vähitellen ulkoisten tapahtumien ja yhteiskunnallisen paineen vaikutuksesta. Venäjän neuvostotasavalta muistutti puhdasta parlamenttivaltaa.

Kansanedustajien kongressin edustajat valittiin vielä Neuvostoliiton aikana maaliskuussa 1990 kaksivaiheisissa vaaleissa, joissa noudatettiin enemmistövaalitapaa.

Lainsäädäntöelimessä oli 1068 edustajaa. Huomattavasta vallastaan huolimatta kongressi kokoontui harvoin ja juoksevia asioita hoiti kongressin valitsema korkein neuvosto.

Korkeimmassa neuvostossa valta vuorostaan keskittyi puhemiesneuvostolle ja sitä johtaneelle puhemiehelle, jonka kongressi valitsi viisivuotiskaudelle. Puhemies toimi valtion päämiehenä siihen saakka, kunnes presidenttiys otettiin käyttöön vuonna 1991.¹⁹

Korkeimman neuvoston ensimmäisenä puhemiehenä toimi Boris Jeltsin, joka sai ehdokkuutensa läpi täpärällä enemmistöllä useamman yrityksen jälkeen. Jo tässä vaiheessa oli selvää, ettei kansanedustajien kongressissa ollut selkeitä koalitioita, jotka joko suosisivat tai

¹⁷ Andrews, 2002, 25.

¹⁸ ”PRT: Vanhoillisten hyökkäys hallitusta ja presidenttiä vastaan”, 22.10.1992, Kansio V, v. 1992, UMA.

¹⁹ Moser, 2001, 76.

vastustaisivat reformeja. Vielä ennen Neuvostoliiton luhistumista Jeltsin käytti asemaansa taitavasti Mihail Gorbatšovia vastaan pyrkiessään saamaan lisää autonomiaa Venäjän neuvostotasavallalle. Täten presidenttikään ei olisi teknisesti voinut kävellä kansanedustajien kongressin yli, vaan perustuslain uudistaminen olisi edellyttänyt yhteistyötä lainsäädäntövallan kanssa. Tämän sai pian kokea myös Jeltsin itse. Myöhemmin parlamenttivaltaisen järjestelmän päälle luotiin kansanvaaliin perustuva presidentin instituutio—ilman minkäänlaisia muutoksia perustuslakiin. Perustuslaki siis tavallaan loi edellytykset konfliktille.²⁰

Tulevan konfliktin askelmerkit siis määriteltiin vielä Neuvostoliiton aikana, mutta samalla itse Neuvostoliitto alkoi osoittamaan hajoamisen merkkejä. Tässä vaiheessa on syytä avata—auttamatta pelkistetyksi—se monimutkainen tapahtumaketju, joka lopulta johti Neuvostoliiton hajoamiseen ja Venäjän federaation syntymiseen.

Ennen vuotta 1987, Neuvostoliiton poliittisista muutoksista ei vastannut joukko poliittisia toimijoita, vaan karkeistaen yksi henkilö—kommunistisen puolueen pääsihteeri. Vuonna 1985 pääsihteeriksi nousi Mihail Gorbatshov, joka kuitenkin alkoi muuttamaan poliittisen kilpailun sääntöjä. Gorbatshov osaltaan stimuloi sellaisten poliittisten toimijoiden ja järjestöjen muotoutumista, joilla ei aiemmin ollut mitään sijaa poliittisessa päätöksenteossa. Yhtäkkiä kommunistisen puolueet ylin johto ei enää ollut ainoa merkittävä poliittinen toimija Neuvostoliitossa. Gorbatshovin pyrkimykset poistaa kommunistinen puolue valtion johtotehtävistä auttoivat höllentämään valtion otetta yhteiskunnasta ja vapauttamaan ilmapiiriä. Neuvostoliiton eri osien itsemääräämisoikeuden kasvaessa kävi kuitenkin yhä selvemäksi, että Neuvostoliittoa piti kasassa ennen kaikkea kommunistinen puolue—ei hallintokoneisto. Kommunistisen puolueen vallan rapistuessa valtiolliset toimijat kaikilla tasoilla ryhtyivät kyseenalaistamaan ylintä johtoa—eli Gorbatshovia. Poliittisten toimijoiden lisääntyminen Neuvostoliitossa alkoi siis nakertamaan myös Gorbatshovin auktoriteettia. Käytännössä uudet poliittiset toimijat ryhtyivät tavoittelemaan uudistuksia, jotka erosivat Gorbatshovin visiosta huomattavasti. Toiset toimijat vuorostaan tavoittelivat menneiden

²⁰ Moser, 2001, 76—77.

olojen palauttamista.²¹ Näiden kahden pääryhmittymän välillä Gorbatsšov joutui tasapainoilemaan.²²

Eniten kommunistisen puolueen valtaa nakersi vaalijärjestelmän uudistus, jonka myötä puolue menetti vallan monopolinsa. Gorbatsšov pelkäsi menettävänsä valtansa tämä kehityksen myötä, minkä vuoksi hän loi presidentinviran. Gorbatsšov lopulta astuikin hänen itsensä luomaansa virkaan maaliskuussa 1990. Presidentinvirka ei kuitenkaan tuonut kaivattua auktoriteettia ilman tukea vahvalta puolueelta, yhteiskunnalta tai byrokraattiselta koneistolta. Vuorostaan samana vuonna, 1990, pidetyt vaalit Neuvostotasavaltojen lainsäädäntöelimiin voimistivat uusien, etnisten, poliittisten eliittien muototumista. Nämä uudet eliitit edustivat nationalistisia, jopa demokraattisia, tahoja.²³

Venäjän neuvostotasavallassa Boris Jeltsinin ympärille muodostunut poliittinen ryhmä kasvatti nopeasti vaikutusvaltaansa demokraattisten vaalien ja Jeltsinin karisman avulla. Jeltsinin nousu politiikan huipulle symboloi osaltaan sitä valtavaa muutosta, joka oli käynnissä Neuvostoliiton yhteiskunnassa. Jeltsin oli ansainnut kannuksensa kommunistisessa puolueessa ja oli näin ollen osa vanhaa hallitsevaa luokkaa. Gorbatsšovian aikana Jeltsinistä tuli kuitenkin vallanpitäjien vastustajien ruumiillistuma. Jeltsinistä kehkeytyi valovoimainen oppositiojohtaja, joka liittyi demokraatteihin. Vuonna 1990 hänet valittiin uuden lainsäädäntäelimen—Venäjä sosialistisen neuvostotasavallan korkeimman neuvoston—puhemieseksi. Vahvistuvien asemiansa turvin Jeltsin otti yhä avoimemmin yhteen Gorbatsšovian kanssa. Vuonna 1991 Jeltsinistä tuli Venäjän neuvostotasavallan presidentti, joskin virka oli vielä tässä vaiheessa seremoniallinen.²⁴

Kesäkuussa 1990 uusi Venäjän lainsäädäntövalta julisti Venäjän suvereeniksi. Tämä julistus sekä presidenttiviran luonti Venäjälle kesäkuussa 1991 selkeästi erottivat Venäjän muotoutuvan valtion Neuvostoliitosta.²⁵ Venäjän uuden kansanedustajien kongressin vastarinta vei neuvostohallitukselta aloitekyvyn.²⁶ Samalla Venäjän esimerkki kannusti muita neuvostotasavaltoja pyrkimään samaan. Gorbatsšovian liikkumatila pieneni jatkuvasti.

²¹ McFaul, 2001, 61—62.

²² Shevtsova, 2001, 10.

²³ Shevtsova, 1999, 8.

²⁴ Shevtsova, 1999, 9—10, 15.

²⁵ Shevtsova, 1999, 9—10.

²⁶ McFaul, 2001, 98.

Demokraatit kritisoivat häntä päättämättömyydestä, kun taas kovan linjan kannattajat syyttivät häntä maanpetoksesta. Myöhään keväällä 1991 Gorbatsšov esitti uuden Neuvostoliittoa koskevan sopimuksen, jossa neuvostotasavalloille suotaisiin ennenkuulumattomat valtuudet, samalla kun koko unionia koskeva valtioelimet säilytettäisiin.²⁷ Gorbatsšov oli siis käytännössä valmis heikentämään maan keskusvaltajohtoisuutta, joskin pyrkimyksenä oli yhä Neuvostoliiton säilyttäminen jossain muodossa.

Gorbatsšovin ja neuvostotasavaltojen välisten neuvottelujen lopputulemana oli se, että yhdeksän neuvostotasavaltaa olivat laatineet uuden Neuvostoliittoa koskevan perussopimuksen, joka oli tarkoitus allekirjoittaa 20.8.1991. Uusi sopimus kuitenkin laukaisi Gorbatsšovin lähipiirissä olleiden vanhoillisten vallankaappausyrityksen päivää aiemmin—19.8.. Vaikka vallankaappausyritys kuihtui kasaan nopeasti, se laukaisi muutosvallan, joka lopulta pyyhkäisi Neuvostoliiton pois maailmankartalta. Pian vallankaappausyrityksen jälkeen Jeltsin lakkautti kommunistisen puolueen ja tunnusti Baltian maiden itsenäisyyden, kun taas Ukrainan korkein neuvosto hyväksyi itsenäisyysjulistuksen. Lopulta Jeltsin, sekä Ukrainan ja Valko-Venäjän neuvostotasavaltojen johtajat kokoontuivat 8.12.1991 ja päättivät korvata Neuvostoliitto ”itsenäisten valtioiden yhteisöllä” (IVY). Tämä oli käytännössä viimeinen naula Neuvostoliiton arkuun.²⁸

Vallankaappausyrityksen jälkeen Neuvostoliitto oli siis vain jatkoajalla, joskin Gorbatsšov yritti epätoivoisesti—ja täysin tuloksetta—säilyttämään se edes jossain muodossa. Neuvostoliiton hajoaminen vuorostaan vahvisti Jeltsinin asemaa Venäjällä. Hänestä oli tulossa maan poliittisen elämän ehdoton ykköshahmo. Johtajan mielialat painoivat enemmän kuin instituutioiden toiminta. Siitä lähtien yhden henkilön ja tämän lähipiirin tyyli ja tavat alkoivat määrittää uuden valtion muotoutumista.²⁹

Oikeastaan valta Venäjällä oli Jeltsinin käsissä jo heti vanhoillisten epäonnistuneen vallankaappausyrityksen jälkeen elokuussa 1991, jolloin Neuvostoliiton valtaelimet halvaantuivat ja pysyivät halvaantuneina Neuvostoliiton lopulliseen hajoamiseen saakka.³⁰ Jeltsinin uuteen ”joukkueeseen” kuului runsaasti hänen vanhoja työtovereitansa

²⁷ Shevtsova, 1999, 9—11.

²⁸ McFaul, 2001, 105—106, Shevtsova, 1999, 11—13.

²⁹ Shevtsova, 1999, 12—13, 15.

³⁰ Medvedev, 2000, 1.

Sverdlovskista (nyk. Jekaterinburg), jossa Jeltsin toimi aiemmin kommunistisen puolueen alueellisena johtajana. Yksi tällainen lähipiirin edustaja oli pragmaattinen Gennadi Burbulis, joka tuolloin tunnettiin demokraattina. Myöhemmin hän kuitenkin ajoi presidentin vahvoja valtuuksia. Toinen tärkeä hahmo oli Jegor Gaidar, joka nimitettiin lokakuussa 1991 talousministeriksi ja taloussiirtymän johtajaksi. Gaidarin valintaa tuki yhteys Burbulikseen. Lisäksi Gaidarin halu tehdä Venäjästä taloudellisesti itsenäinen sekä Gaidarin energisyys ja visionäärin luonne tekivät Jeltsiniin vaikutuksen. Kolmas tärkeä tekijä Jeltsinin lähipiirissä oli Aleksander Rutskoi—varapresidentti, jonka aktiivisuus ja itsenäisyys eri aloilla huolestutti Jeltsiniä jo syksyllä 1991.³¹

Elokuun 1991 vallankaappausyrityksen jälkeen Venäjällä vallitsi euforia, jonka aikana upean tulevaisuuden katsottiin olevan nurkan takana. Konkreettisia suunnitelmia tulevan varalle ei kuitenkaan ollut. Kuten aina, vanhan vallan kumoaminen on paljon helpompaa kuin uuden vallan rakentaminen. Mitään selkeää visiota ei ollut. Euforia vaihtui pian epävarmuuteen tulevasta. Pallo vaikutti olleen hetken aikaa hukassa myös Jeltsinillä, joka vetäytyi kolmeksi viikoksi kesäkotiinsa. Kun Jeltsin palasi, hänen prioriteettinaan ei ollut demokraattisen poliittisen järjestelmän pystyttäminen, vaan Venäjän itsenäisyyden varmistaminen ja taloudellisten reformien toteuttaminen. Jeltsin tukijoiheen uskoivat voivansa tehdä uudistukset vaiheittain.³²

Vallankaappausyrityksen seurauksena valta siis käytännössä putosi Jeltsinin ja hänen tukijoidensa syliin. Samalla Venäjän talous oli syvenevässä kriisissä, jolloin talousuudistus nousi yhdeksi prioriteetiksi. Jeltsin tavoitteli markkinatalouteen siirtymistä yhdellä valtavalla loikalla. Vuorostaan poliittisella saralla Jeltsin ryhtyi rakentamaan vahvaa toimeenpanovaltaa, joka pitäisi sisällään presidentin nimityksiä ja asetuksia. Jeltsinin suunnitelmat vahvasta toimeenpanovallasta olivat kuitenkin ristiriidassa Venäjän perustuslain kanssa. Perustuslain mukaan ylintä valtaa käytti kansanedustajain kongressi. Näin edellytykset valtioneelinten väliselle konfliktille hahmottuivat. Kuitenkin aluksi lainsäädäntövalta tuki Jeltsinin pyrkimyksiä vahvistaa valtaansa.³³ Lokakuussa 1991 järjestettiin Venäjän neuvostotasavallan viides kansanedustajien kongressi. Kongressi hyväksyi suunnitellut radikaalit reformit ilman

³¹ Shevtsova, 1999, 17, 22—23.

³² McFaul, 2001, 121—124.

³³ Shevtsova, 1999, 15, 20—22.

merkittäviä vastalauseita. Lisäksi kongressi myönsi Jeltsinille poikkeusvaltuudet joulukuuhun 1992. Presidentille myönnettiin oikeus päättää toimeenpanovaltaa koskevista nimityksistä sekä hallituksen kokoonpanosta.³⁴ Presidentille siis myönnettiin huomattavat valtuudet siirtymävaiheen läpivientiin.

Voinee sanoa, että itsenäisen Venäjän tarina alkoi Neuvostoliiton ollessa vielä olemassa. Yhdessä muiden neuvostotasavaltojen kanssa muotoutuva venäläinen poliittinen eliitti tavoitteli itsemääräämisoikeutta Neuvostoliitosta. Gorbatshovin ja neuvostoviranomaisten asema heikkeni heikkenemistään, mutta vasta elokuun vallankaappausyritys oli se lopullinen kuolinisku, joka siirsi käytännössä Neuvostoliiton saattohoitoon. Tämä saattohoito päättyi vuoden 1991 lopussa, jolloin Neuvostoliiton tilalle tuli 15 uutta valtiota—Venäjän federaation ollessa yksi niistä.

Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän muuttuminen ja lopulta hajoaminen näkyi luonnollisesti myös Suomen ja Neuvostoliiton välisissä suhteissa. Gorbatshovin johdolla Neuvostoliitto alkoi suhtautua myötämielisemmin Suomen puolueettomuuteen, sillä tarkoituksena oli kannustaa Itä-Euroopan maita vastaavanlaiseen puolueettomuuteen. Merkittävä askel Suomen irrottamisesta Neuvostoliiton vaikutuspiiristä otettiin syksyllä 1990, jolloin Suomi yksipuolisesti irtautui Pariisin rauhansopimuksen sotilasartikloista sekä YYA-sopimuksen Saksa-viittauksista. Toiminnan taustalla oli Saksojen yhdistymisprosessi. Tässä vaiheessa suomalaisessa ulkopolitiikassa ei ollut odotettavissa käännettä. Päinvastoin Neuvostoliiton kehityksestä oltiin huolissaan. Suomi pyrkikin välttämään toimia, jotka olisivat voineet vaikeuttaa Gorbatshovin uudistuspolitiikkaa. Samalla Suomen ulkoministeriö alkoi kuitenkin luomaan yhteyksiä liittovaltiosta irtautumaan pyrkineeseen Venäjään.³⁵

Neuvostoliiton ja muotoutuvan Venäjän viranomaisten välinen valtakamppailu näkyi myös Suomen diplomaattisissa suhteissa molempiin osapuoliin. Presidentti Koiviston tapaaminen Venäjän presidentin Jeltsinin kanssa kesäkuussa 1991 pohjusti Suomen ja Venäjän välisten sopimussuhteiden luomista. Vuorostaan epäonnistuneen elokuun vallankaappausyrityksen jälkeen Suomen ulkoministeriö alkoi virallisesti valmistelemaan Venäjän kanssa tehtävää sopimusta. Lokakuussa Suomi aloitti YYA-sopimusta korvaavat sopimusneuvottelut hyvästä

³⁴ Ross, 2002, 18.

³⁵ Ritvanen, 2021, 269—270.

naapuruudesta ja yhteistyöstä (hny-sopimus) Neuvostoliiton kanssa. Tämä sopimus oli määrä allekirjoittaa 18.12.1991, mutta tässä vaiheessa Venäjä asettui vastustamaan sopimuksen allekirjoittamista vedoten siihen, että Neuvostoliitto lakkaisi pian olemasta. Lopulta allekirjoittamisesta luovuttiin ja viikon kuluessa Neuvostoliitto lakkasi olemasta virallisesti.³⁶

Joulukuun 30. päivänä 1991 Suomi tunnusti muodollisesti Venäjän aseman Neuvostoliiton seuraajavaltiona. Suomen hallitus ei katsonut tarpeelliseksi tunnustaa Venäjän itsenäisyyttä erikseen—toisin kuin IVY-maiden ja muiden entisten neuvostotasavaltojen osalta.

Näkemyksenä oli, että Suomi ja Venäjä olivat järjestäneet suhteensa siten, että ne muodostivat luontevan jatkeen Neuvostoliiton ja Suomen välisille diplomaattisille suhteille. Suomen kahden neuvottelukumppanin taktiikasta ei kehkeytynyt ulkopoliittista ongelmaa, ja Koivistokin katsoi, että linjallaan Suomi sai tunnustusta niin Venäjän kuin Neuvostoliiton johdolta. Sopimussuhteiden osalta Neuvostoliiton kanssa neuvoteltu ja Venäjän kanssa jo hahmoteltu sopimusluonnos yhdistettiin ja niistä muokattiin uusi sopimus. Uusi perussopimus ei sisältänyt mainintaa YYA-sopimuksen korvautumisesta, vaan se todettiin rauenneeksi. Suomen ja Venäjän valtiolliset perussopimukset allekirjoitettiin lopulta Helsingissä 20.1.1992. Sopimuksen jouhevasta laatimisesta huolimatta Suomen edustajia kuitenkin huoletti Venäjän sisäinen kaaos sekä mahdollinen kytevä revansismi.³⁷ Supervaltaanaapurin tilalle Suomi sai siis pelkän suurvallan, joka sekasortoisessa tilassa vasta haki suuntaansa. Tätä kehitystä Suomi seuraisi tarkasti.

Suomen ulkoasiainhallinnolla olikin omat virkamiehensä, jotka raportoivat Venäjän poliittisesta tilanteesta. Seuraavaksi käsittelen eräitä raportointiin osallistuneita virkamiehiä. Listani ei ole tyhjentävä, vaan osan virkamiehistä mainitsen tutkielman kuluessa. Heikki Talvitie ehti toimimaan Suomen Moskovan suurlähettiläänä vuoteen 1992. Talvitie toimi Moskovan suurlähettiläänä vuodesta 1988 alkaen. Hän oli siis pääsyt seuraamaan Neuvostoliiton hidasta hajoamaista paraatipaikalta. Hän myös pääsi seuraamaan Venäjän federaation ensiaskelia. Moskova oli kuitenkin Talvitielle tuttu jo ennen suurlähettilään pestiä. Hän toimi sanomalehtiavustajana Moskovassa jo vuonna 1966. Vuorostaan vuonna 1976 hän

³⁶ Ritvanen, 2021, 234, 243.

³⁷ Ritvanen, 2021, 245—246, 264—265.

sai Moskovasta lähetystöneuvoksen viran. Nousujohteinen ura jatkui ja vuonna 1980 Talvitiestä tuli poliittisen osaston toimistopäällikkö.³⁸

Talvitien tilalle, vuodesta 1993 alkaen, Moskovan suurlähettilään paikan otti Arto Mansala. Siihen mennessä Mansala oli ehtinyt haalimaan huomattavaa kokemusta ulkoasiainhallinnon eri tehtävissä. Ulkoasiainhallintoon Mansala saapui virkamiesharjoittelijana vuonna 1965. Ensikosketus Moskovan suurlähetystöön Mansalalla oli vuonna 1967, jolloin hän toimi siellä virkamiesharjoittelijana. Muutaman vuoden kuluessa hänestä tuli Moskovan suurlähetystön lähetystösihteerinä. Sen jälkeen hän toimi mm. lähetystösihteerinä Oslossa, sekä jaostosihteerinä ministeriössä, kunnes päätyi jälleen lähetystösihteeriksi Moskovaan vuonna 1974. 80-luvulla Mansala toimi mm. ministeriön toimistopäällikkönä, suurlähettiläänä Budapestissa sekä suurelähettiläänä Pekingissä.³⁹

Omissa muistelmissaan Mansala kertoi tarkasti kokemuksistaan vuosistaan Moskovan suurlähetystössä. Aloittaessaan uuden pestinsä Moskovan suurlähettiläänä Mansala vertasi uuden Venäjän tunnelmaa Leonid Brezhnevin vuosiin. Siinä missä Brezhnevin huippuvuosina kehitys vaikutti jähmettyneen paikoilleen, Jeltsinin Venäjällä maa oli sitä vastoin ”kuin menevillä mättäillä”. Uusi järjestelmä oli syntymässä ja tapahtumat etenivät huimaa vauhtia. Uutta suurlähettilästä kiehoi havainnoida, mikä Venäjällä oli neuvostoaikoihin verrattuna muuttunut ja mikä ei. Ainakin tiedonsaanti helpottui huomattavasti. Enää ei tarvinnut toimia asemamaan viranomaisten valvomana ja eristämänä. Jeltsinin Venäjällä yhteydenpito helpottui niin poliittisen johtoon kuin myös oppositioon ja esimerkiksi suomalais-ugrilaisiin vähemmistökansoihin.⁴⁰

Muistelmissaan Mansala myös mainitsi, miten suurlähetystön raportoinnin tarve Suomeen kasvoi nopeasti Venäjän tilanteen kehittymisen vuoksi. Osansa raportoinnin kasvavalle kysynnälle oli presidentti Koivistolla, joka seurasi tarkkaan Venäjän tilannetta. Kriisivuosina raportointi nousikin määrällisesti ennätyslukemiin ja samalla se oli entistä enemmän ryhmätyötä. Poikkeuksellisten aikojen takia raportoinnissa jouduttiin keskittymään Venäjän sisäisen tilanteen seuraamiseen. Samalla kun raportoinnin tarve kasvoi, Moskovan

³⁸ Nuorteva ym., 1996, 231.

³⁹ Nuorteva ym., 1996, 14.

⁴⁰ Mansala, 2015, 269—274.

suurlähetystön henkilökuntaa supistettiin 1990-luvun alun laman vuoksi.⁴¹ Täten voi olettaa, että ainakin Moskovan suurlähetystössä raportteja laadittiin verrattain hektisissä tunnelmissa.

Suurlähettiläiden ohella raportointiin osallistui useita muita virkamiehiä. Yksi sellainen virkamies oli Soili Mäkeläinen-Buhanist. Mäkeläinen-Buhanist toimi Moskovan suurlähetystön ulkoasiainsihteerinä 1.11.1991 lähtien, mutta suurlähetystössä hän oli ollut vuodesta 1990—aluksi avustajana. Tätä ennen Mäkeläinen-Buhanist oli ollut mm. koepalveluksessa YK-edustustossa.⁴² Raporttien laatimiseen osallistui usein myös Maimo Henriksson. Ulkoasiainmatrikkelin mukaan Henriksson aloitti virkamiesharjoittelunsa 12.1.1990 ja sai vkltk:n lopullisesti hyväksyttyä 8.12.1992. Hän sai Tp. avustajan paikan Moskovassa 1.9.1992. Kenties sitä ennen hän oli Moskovassa virkamiesharjoittelijana.⁴³ Moskovan suurlähetystössä tehtävään raportointiin osallistui myös Olli Mattila. Hän toimi ulkoasiainsihteerinä Moskovan suurlähetystössä 1.9.1991 alkaen.⁴⁴

Vuorostaan ministeriön raportteja laati esimerkiksi Markus Lyra, joka oli aiemmin pitänyt mm. Leningradin pääkonsulin virkaa, mutta 1.4.1993 alkaen hän toimi ulkoministeriön poliittisen osaston apulaisosastopäällikkönä. Toinen tärkeä henkilö ministeriön päässä oli Harry Helenius. Vuodesta 1991 alkaen Helenius toimi ulkoministeriön poliittisen osaston Neuvostoliiton sekä itäisen ja Keski-Euroopan toimiston toimistopäällikkönä.⁴⁵

Lopuksi on syytä avata tutkielmani marssijärjestys. Tutkielmani noudattaa kronologista järjestystä, jossa ensimmäinen pääluke käsittelee raportointia kytevästä—ja lopulta purkautuvasta—vastakkainasettelusta toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välillä. Toinen pääluke vuorostaan keskittyy tarkastelemaan raportointia vastakkainasettelun syvenemisestä, lopullisesta eskalaatiosta ja uuden presidenttivaltaisen Venäjän luomisesta.

Johtopäätösluvussa kokoan ajatukseni ja pohdin suomalaisten diplomaattien raportoinnin yleisilmettä ja sen merkityksiä.

⁴¹ Mansala, 2015, 275—276, 278.

⁴² Nuorteva ym., 1996, 40.

⁴³ Nuorteva ym. 1993, 224

⁴⁴ Nuorteva ym., 1996, 17.

⁴⁵ Nuorteva ym., 1993, 390, 218.

2 Toimeenpanovalta vastaan lainsäädäntövalta—huoli eskalaatiosta

2.1 Kiistelyn nähdään paisuvan avoimeksi vastakkainasetteluksi

Neuvostoliitto siis luhistui verrattain nopeasti ja vähä-äänisesti korvautuen Venäjällä ja 14 muulla entisellä neuvostotasavallalla. Tätä vasten onkin mielenkiintoista havainnoida, millä tavalla Suomen ulkoministeriön toimijat kuvailivat Venäjän tilannetta vuoden 1992 alussa. Moskovan suurlähetystön raportit alkoivat vuonna 1992 varsin virallisissa merkeissä. Neuvostoliitto oli äskettäin lakannut olemasta ja diplomaatit välittivät Suomen poliittisille päättäjille mainintoja uudesta ”Venäjän federaatiosta”, joksi tätä uutta Neuvostoliiton perillistä tulisi kutsua.⁴⁶ Varsin pian raporteissa alettiin kuitenkin puimaan Venäjän uuden poliittisen johdon sisällä kasvavia jännitteitä. Esimerkiksi eräässä PRT-kirjeessä kuvaillaan korkeimman neuvosto johtajan Ruslan Hasbulatovin hallitukseen kohdistamaa arvostelua liittyen hinnankorotusten toteuttamiseen. Hasbulatovin mainitaan väläyttäneen hallituksen vaihtamista.⁴⁷

Tässä vaiheessa on syytä avata Ruslan Hasbulatovin roolia Venäjän poliittisessa järjestelmässä 1990-luvun alussa. Hasbulatov oli aiemmin itse asiassa Jeltsinin liittolainen. Kahdenvälinen vastakkainasettelu kaksikon välillä oli kasvamaan päin, sillä kumpikin piti itseään maan viimekätisenä johtajana. Vähitellen toimeenpano- ja lainsäädäntövalta muuttuivat toisiaan vastustaviksi osapuoliksi. Presidentistä oli tulossa yhä selkeämmin liberaalisteknokraattisen eliitin puolestapuhuja. Lainsäädäntövalta vuorostaan alkoi enenevissä määrin edustamaan nationalistisia ja populistisia segmenttejä. Toinen tekijä välien kiristymisessä oli kilpailu valtion omaisuuden haltuunotosta yksityistämisen yhteydessä. Tässä kisassa toimeenpanovallalla oli paremmat edellytykset.⁴⁸

Asetelma liberaalista ja demokraattisesta presidentistä ja sitä vastaan taistelevasta lainsäädäntövallasta oli kuitenkin yksinkertaistus, joka ei monelta osin vastannut todellisuutta. Tilanne eli jatkuvasti ja syyt lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan vastakkainasettelulle eivät

⁴⁶ ”Neuvostoliiton lakkaaminen; Venäjän asema seuraajavaltiona; Venäjän suurlähettilään Aristovin keskustelu AVS Karhilon kanssa”, 27.12.1991, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio I, UMA.

⁴⁷ ”PRT: Venäjän federaation parlamentin puhemiesten kokous 13.1.1992”, 3.1.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio I, UMA.

⁴⁸ Shevtsova, 1999, 38.

olleet yksinomaan ideologiset. Vuonna 1990 valitussa kansanedustajien kongressissa ei nimittäin ollut reforminvastaista, tai edes Jeltsinin vastaista, enemmistöä. Kongressin tuella Jeltsin saikin merkittäviä voittoja esimerkiksi väliaikaisten poikkeusvaltuuksien läpiviennissä. Ajan saatossa kokousta halkovaksi vedenjakajaksi tuli kuitenkin suhtautuminen Jeltsiniin eikä suhtautuminen reformeihin. Tämä asetelma alkoi suosia Jeltsinin vastaista oppositiota, joka käytti tätä hyväkseen kamppailussaan presidenttiä vastaan.⁴⁹

Vuoden 1992 alussa konflikti presidentin ja lainsäädäntövallan välillä oli siis nopeasti eskaloitumassa. Tässä vaiheessa Jeltsinillä oli kuitenkin tietynlainen etulyöntiasema. Jo ennen Neuvostoliiton hajoamista Jeltsin kasvatti valtaansa nimittämällä alueiden johtoon presidentille uskollisia tahoja. Vuoden 1991 loppuun mennessä Jeltsinillä oli federaation kattava verkosto johtotehtäviin nimitettyjä henkilöitä. Jeltsinin suunnitelmat vaihtoehtoisten valtainstituutioiden rakentamisesta herättivät suurta närää korkeimmassa neuvostossa sekä Venäjän alueiden ja tasavaltojen alueneuvostoissa. Helmikuussa 1992 korkein neuvosto laati julistuksen, jonka mukaan alueelliset neuvostot eivät olleet presidentin alaisia. Tämä tarkoitti sitä, että korkein neuvosto alkoi rakentaman omaa valtaverkostoaan.⁵⁰ Moskovan suurlähetystö vaikutti olleen tietoinen uuden valtion instituutioiden kasvavasta jännitteestä. Jo tammikuun puolessavälissä Suomen silloinen Moskovan suurlähettiläs Heikki Talvitie raportoi PR-tiedotteessaan, keskustelusta Venäjän varapresidentin Aleksandr Rutskoin neuvonantajan kanssa. Tässä keskustelussa nousi esiin lainsäädäntövallan oppositiovoimien tyytymättömyys Jeltsiniin sekä opposition vastarinta hallitusta vastaan.⁵¹

Vuoden 1992 edetessä tuli selväksi, että sisäiset poliittiset konfliktit tulisivat paljon nopeammin esille kuin Gorbatshevian aikaan. Jeltsinin sisäpiirissä alkoi ilmetä rakoilua, kun taas riitely poliittisten vastustajien kanssa muuttui yhä rajummaksi.⁵² Samaan aikaan Venäjällä toteutettiin ”shokkiterapiaksi” kutsuttua siirtymää komentotaloudesta kapitalismiin. Tämän ohella tietyt federaation autonomiset alueet vaikuttivat tavoittelevan itsenäisyyttä. Vuorostaan Ukrainan kanssa oli huomattavia erimielisyyksiä Krimin niemimaan ja Mustan meren laivaston osalta. Lisäksi korkeimman neuvoston puhemies Ruslan Hasbulatov tavoitteli

⁴⁹ Moser, 2001, 79.

⁵⁰ Shevtsova, 1999, 37–38.

⁵¹ ”PR – Keskustelu Andrei Fjodorovin kanssa”, 16.1.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio I, UMA.

⁵² Shevtsova, 1999, 27.

vallan keskittämistä itselleen.⁵³ Ulkoministeriön raporteista samankaltainen kuvaus riitelyn kiihtymisestä nähdään Heikki Talvitien PR-raportista. Raportissaan Talvitie kuvasi Venäjän poliittista tilannetta keskittyessään etupäässä kansanedustajien kongressin käännteisiin ja sen lopputulokseen.⁵⁴

Huhtikuun alussa pidetty kuudes kansanedustajien kongressi pidettiin juuri silloin, kun konflikti toimeenpano- ja lainsäädäntövallan kanssa tuli julkiseksi. Molemmat osapuolet pyrkivät muuttamaan elokuussa 1991 saavutettua voimatasapainoa. Tällä kertaa haastavana osapuolena oli korkein neuvosto, joka Hasbulatovin johdolla halusi riisua Jeltsin poikkeusvaltuuksistaan. Jeltsin valmistautui kongressiin ehdottamalla myönnytyksiä, joihin kuului mm. Gaidarin valtuuksien rajoittaminen talouspolitiikan osalta ja Burbuliksen siirtäminen muihin tehtäviin. Tämä ei kuitenkaan kelvannut korkeimmalle neuvostolle, joka halusi henkilövaihdoksia hallituksen kokoonpanoon. Vastavetona hallitus uhkasi yllättäen erota. Se oli siirto, jota Hasbulatov ja kansanedustajien kongressi eivät odottaneet. Pelätessään Jeltsinin kostoimenpiteitä kongressi perui vaatimuksensa tyytyen edellyttämään hallituksen kokoonpanon uudelleenjärjestelyä kolmen kuukauden sisällä. Presidentin poikkeusvaltuuksiin ei kuitenkaan tässä vaiheessa puututtu.⁵⁵

Kevään kansanedustajien kongressin nähtiin Jeltsinin uutena yrityksenä tehdä yhteistyötä lainsäädäntövallan kanssa. Tämä strategia sisälsi rajallisten myönnytysten tekemisen. Myönnytysten tarkoituksena oli miellyttää muotoutuva ”Kansanliitoksi” kutsuttua keskustarintamaa, jolla väitettiin olevan huomattava kannatus kansanedustajien kongressissa. Kongressissa ei kuitenkaan ollut selkeää puoluejärjestelmää, mikä teki toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välisestä yhteistyöstä todella vaikeaa ja hankalasti ennustettavaa.⁵⁶

Talvitie näki kansanedustajien kongressin olleen ennen kaikkea voitto Jeltsinille ja hänen johtamalleen hallitukselle. Jeltsin tosin joutui tekemään tiettyjä kompromisseja yksittäisten virkojen nimittämispäätösten suhteen. Talvitie näki asian niin, että hallitus oli saanut työrauhan. Lisäksi Gaidarin tiimeineen nähtiin kasvattaneen uskottavuuttaan itsenäisenä toimijana, vaikka uskottavuuden nähtiinkin nojautuvan lännen apuun. Sen sijaan häviäjänä

⁵³ Dunlop, 1993, 61—62.

⁵⁴ ”PR – Poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 27.4.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio II, UMA.

⁵⁵ Shevtsova, 1999, 42—43.

⁵⁶ Moser, 2001, 81.

Talvitie piti korkeimman neuvoston puhemiestä Hasbulatovia. Talvitie kuvasi Hasbulatovin tilannetta seuraavasti:

Hän pelasi kaikki korttinsa väärin ja lopuksi ilmeni hallituksen erouhan edessä, että hänen korttinsa eivät riittäneet hallituksen korteille alkuunkaan. Hasbulatov elää nyt poliittisen uransa suurta kriisiä.⁵⁷

Talvitie näki myös koko korkeimman neuvoston—käyttäen tässä tapauksessa termiä parlamentti—epäonnistuneen kansanedustajien kongressissa. Oletan, että tässä asiakirjassa Talvitie tarkoitti parlamentilla korkeinta neuvostoa, sillä asiakirjassa Talvitie kutsuu Hasbulatovia parlamentin puhemieheksi. Kuten aiemmin tuli mainittua, Hasbulatov toimi korkeimman neuvoston puhemiehenä. Talvitien näkemyksen mukaan korkein neuvosto oli demokraattien ja vanhoillisten vastakkainasettelun vuoksi kykenemätön toimimaan. Talvitie kuvaili korkeinta neuvostoa hyvin vanhoilliseksi ja pohti, kauanko korkein neuvosto pysyisi vallassa. Talvitien mukaan paineet uusille vaaleille voivat tulla ajankohtaisiksi monestakin syystä. Perustuslakikysymyksen Talvitie totesi jääneen ratkaisematta. Tässä vaiheessa Talvitie lainasi Jeltsiniä todetessaan Venäjän perustuslaillisen kriisin saaneen kroonisen luonteen.⁵⁸ Talvitie siis näki Jeltsinin olevan niskanpäällä. Korkeimman neuvoston heikkous oli kenties omiaan lisäämään Talvitien halua spekuloida ennenaikaisista vaaleista.

Soili Mäkeläinen-Buhanist vuorostaan käsitteli raportissaan kongressin lopputulosten sijaan kongressin etenemistä käytännössä. Mäkeläisen-Buhanistin raportista voidaan nostaa eräs mielenkiintoinen huomio perustuslakia koskevan riitelyn osalta. Mäkeläinen-Buhanist mainitsi kansanedustajien kongressin hyväksyneen federaatiosopimuksen sekä perustuslakiuudistuksen periaatteet. Mäkeläinen-Buhanist maalasi varsin synkän kuvan kongressista:

Kokouksen toimintakyvyttömyyttä kuvaa se vaikeus, jolla kokous hyväksyi yksinkertaisilta tuntuvia muutoksia voimassa olevaan perustuslakiin. Mm. Leningradin nimenmuutoksesta piti äänestää kahteen kertaan samoin kuin valtion nimestä. Kokous hyväksyi ensin nimeksi ”Venäjä”, mutta eräiden tasavaltojen ja presidentin pyynnöstä nimeksi vahvistettiin ”Venäjän federaatio—Venäjä”.⁵⁹

⁵⁷ ”PR – Poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 27.4.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio II, UMA.

⁵⁸ ”PR—Poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 27.4.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio II, UMA.

⁵⁹ ”PRT: Venäjän federaation kansanedustajien kokous 6—21.4.1992”, 30.4.1992, Sisäpolitiikka Venäjä v. 1992, Kansio II, UMA.

Verrattain yksinkertaisten, jopa muodollisten, seikkojenkin osalta perustuslain uudistamisessa oli siis vaikeaa löytää konsensusta. Myös Maimo Henrikssonin muistiossa käsiteltiin kansanedustajien kongressia ja hallituksen kokoonpanoon liittyviä paineita:

Burbulis on epäilemättä eräs Jeltsinin hallintokoneiston keskeisimpiä vaikuttajia. Siksi vaadittiin parlamentin opposition taholta hänen ja 1. varapääministerin Gaidarin päät vadiille ennen kansanedustajain kongressia – hintana Jeltsinin säilymiselle, muuten vastustettaisiin uudistusprosessia, uuden perustuslain hyväksymistä ym. ym.⁶⁰

Kesällä 1992 tunnelma kiristyi Moskovassa, sillä kommunistit ja äärinationalistit aktivoituivat. Lukumäärällisesti tämä joukko oli pieni, mutta radikaali. Ääriaineokset mm. piirittivät liberaalia sisältöä levittänyttä Ostankinon tv-tornia, mikä johti kahakointiin poliisivoimien kanssa. Ilmassa oli pelkoa uudesta vallankaappausyrityksestä ja Jeltsinin johtama hallitus yritti luoda kuvan vallankaappausta suunnittelevasta ääriaineksesta. Tosiasiassa kommunistisnationalistinen äärisiipi oli nousujohtoisuudestaan huolimatta hyvin hajanainen ryhmittymä. Kouriintuntuvampi uhka Jeltsinille oli kansalaisten kasvava tyytymättömyys hallituksen politiikkaan.⁶¹

Diplomaattien raportit seurasivat tarkasti pattitilanteen syvenemistä. Raportissaan Olli Mattila katsoi Venäjän eläneen alkukesästä suurta murrosvaihetta, jossa konservatiiviset tahot, eli kommunistit ja äärinationalistit, olisivat selkeästi nostaneet profiiliaan vaatien avoimesti presidentin ja hallituksen eroa. Kyseisessä raportissa Mattila kuvaili, kuinka sekä hallitus että konservatiiviset tahot pelkäävät toistensa yrityksiä hävittää toinen osapuoli vallankaappauksella tai julistamalla poikkeustila. Raportista tuntuu välittyvän tietynlainen ymmärrys Jeltsiniä kohtaan:

Konsensus-politiikka, johon presidentti onkin määrätietoisesti pykinyt, tuntuisi ainoalta järkevältä vaihtoehdolta. Ääriainesten (nationalistit, demokraatit, kommunistit) toiminnan lisääntyminen, keskiryhmittymien pirstoutuneisuus, kansalaisten passiivisuus, perinteinen autoritääriinen ajattelutapa, ulkoiset kriisit, syvä talouslama kuitenkin vähentävät mahdollisuuksia yhteisymmärryksen löytymiselle.⁶²

⁶⁰ ”Gennadij Burbulis – toiseksi tärkein uudistaja; kaksi haastattelua ja yksi arvostelu Venäjän 6. ylim. kansanedustajain aattona”, 30.4.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio II, UMA.

⁶¹ Shevtsova, 1999, 48.

⁶² ”PRT- Venäjän sisäpolitiikka: Pattitilanne”, 25.6.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio III, UMA.

Tätä vasten on mielenkiintoista huomata, että raportissa luettiin ääriainekseksi myös demokraatit, mutta kenties tässä tapauksessa viitattiin Vladimir Zhirinovskin liberaalidemokraatteihin, jotka edustivat äärikonservatiivisia ja autoritaarisia voimia. Nimestään huolimatta Venäjän Zhirinovskin liberaalidemokraatit eivät olleet liberaaleja demokraatteja, vaan venäläisiä äärinationalisteja.⁶³ Liberaalidemokraatit uumoilivat mm. Venäjän imperiumin palauttamista ja sen laajentamista. Tällaisessa visiossa vähemmistökansoilta olisi evätty kaikenlainen poliittinen autonomia.⁶⁴ Mattila myös vaikutti nähneen poliittisesti haastavan tilanteen moniulotteisella tavalla sillä, hän loi kytköksiä kansalaisten passiivisuuteen, taloudelliseen tilanteeseen, hahmottuvaan ulkopoliittikkaan jne.

Toisin kuin edeltävä raportti, suurlähettiläs Talvitien tilannekatsaus Venäjän poliittisesta tilanteesta oli jossain määrin optimistisempi. Talvitie katsoi, että Jeltsinin suojeleminen muutosten välttämättömyydelle oli luonut Venäjälle tietynlaista jatkuvuutta—jopa vakautta. Talvitie vaikutti suhtautuvan myös varovaisen toiveikkaasti Gaidarin johtamaan ekonomistijoukkoon, jota hän kuitenkin kutsui ”teoreettiseksi, akateemiseksi ja hallinnollisessa mielessä kokemattomaksi ”nappulaliigaksi”. Samalla Talvitie kuitenkin uskoi, että Gaidar seuraajineen varmasti sopeutuisi uusiin toimintatapoihin.⁶⁵

Talvitie nosti esille myös tietyt myönnytykset korkeiden virkojen nimityksissä asesteolliselle kompleksille, jonka Talvitie tulkitsi olleen tässä vaiheessa vaikutusvaltainen toimija. Talvitien näkemyksen mukaan Jeltsin teki kompromissin asesteollisen kompleksin kanssa, jotta asesteollisuus tukisi Jeltsinin reformeja. Talvitie näki opposition epäyhtenäisenä ja voimattomana. Talvitie kuitenkin huomautti, että poliittiset liikkeet olivat järjestäytymässä ja saamassa enemmän puolueluonnetta. Erikseen Talvitie mainitsi kommunistit, jotka olivat tiivistäneet kannatustaan. Mielenkiintoisella tavalla Talvitie mainitsi Jeltsinin myös johtavan autoritäärisesti tämän suosiossaan presidentin ukaaseja vaalien sijaan.⁶⁶ Jeltsin tosiaan alkoi ottamaan etäisyyttä demokraattiseen päätöksentekoon sen jälkeen, kun valta oli hänen käsissään. Sen sijaan autokraattiset tottumukset, joihin Jeltsin oli tottunut nojautumaan

⁶³ Medvedev, 2000, 132.

⁶⁴ Khazanov, 1997, 136.

⁶⁵ ”PR- Venäjä, Jeltsin ja uusi hallitus”, 15.6.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio III, UMA.

⁶⁶ ”PR- Venäjä, Jeltsin ja uusi hallitus”, 15.6.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio III, UMA.

toimiessaan kommunistisessa puolueessa alueellisena päällikkönä, tulivat jälleen selkeästi esille. Tämä etäännytti demokraatteja Jeltsinistä.⁶⁷

2.2 Poliittisten myllerrysten syksy ja seitsemäs kansanedustajien kongressi

Syksyllä 1992 korkein neuvosto ja kansanedustajien kongressi alkoivat kasvavissa määrin vastustamaan Jeltsinin ja sen hallituksen politiikkaa. Kytevää vastarintaa oli myös muissa Venäjän eri alueiden puolueissa ja poliittisissa liikkeissä. Keväällä 1992 perustettiin suuri joukko erilaisia oppositiopuolueita, joista osa oli radikaaleja äärioikeistolaisia. Tällaiset tahot vastustivat sekä kommunismia että liberaalia ja länsimielistä suuntausta. Myös vasemmalla oli omia maltillisia ja radikaaleja poliittisia ryhmittymiä. Demokraattinen liike oli syöksykierteessä, mikä huolestutti Jeltsinin lähipiiriä. Yhteiskunnallisten mielialojen muuttuessa 1.12.1992 järjestettävä kansanedustajien kongressi muuttui Jeltsinille uhkaksi.⁶⁸

Syksyyn siirryttäessä raportointi alkoi saamaan yksityiskohtaisempia piirteitä. Talvitie kuvaili syksyä 1992 seuraavasti:

Venäjän poliittinen syksy on käynnistynyt sellaisella kirjolla tapahtumia, joka sisältää presidentin ja hallituksen kannalta vaaramomentteja, mutta joka moninaisuudessaan on ohjailtavissa vain, jos yleensä ollenkaan, presidentin taholta.

Lisäksi Talvitie huomautti, että hajanainen ja kasvoton oppositio on ollut toistaiseksi varsin heikko eikä se ole onnistunut kasvattamaan kannatustaan. Talvitie tapasi myös korkeimman neuvoston puhemiehen Hasbulatovin, joka oli Talvitien mukaan omaksunut uuden roolin tehdessään nyt varovaista yhteistyötä Jeltsinin kanssa. Syyksi tälle Talvitie näki Hasbulatovin epäonnistumisen ja nöyrytyksen keväällä. Talvitie ei saanut Hasbulatovista kovinkaan ”solidia vaikutusta”, mutta tunnusti puhemiehen vaikutusvallan kongressissa, jossa poliittiset puolueet puuttuivat ja yhteistyötä kansanedustajien välillä oli sangen vähän. Hallituksen osalta Talvitie mainitsi sen olevan aiempaa epäyhtenäisempi. Varapresidentti Ruskoi voi tukea Jeltsiniä ja kritisoida hallitusta ja Gaidarin joukkue ei saa varauksetonta tukea hallituksen piiristä.⁶⁹

⁶⁷ Shevtsova, 1999, 32.

⁶⁸ Ross, 2002, 31—32.

⁶⁹ ”PR- poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 12.10.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v.1992, Kansio V, UMA.

Talvitie nosti myös tärkeän huomion siitä, kuinka korkein neuvosto aikoi istua kautensa loppuun vuoteen 1995. Presidentillä ei vuorostaan ollut lainsäädännöllisiä keinoja korkeimman neuvoston hajottamiseen. Lisäksi korkein neuvosto ei tulisi hyväksymään sellaista perustuslakia, joka ei turvaisi niiden palkkaa viisivuotiskauden loppuun. Jeltsininkin ollessa haluton järjestämään vaalit Talvitie näki Hasbulatovin ja korkeimman neuvoston roolin hyvin merkittävänä.⁷⁰ On kuitenkin hieman kummallista, että Talvitie mainitsi perustuslakiin liittyvän kysymyksen olevan kiinni yksinomaan palkkakysymyksestä. Lainsäädäntövalta kuitenkin tavoitteli perustuslakia, joka maksimoisi sen vallan.

Mäkeläisen-Buhanistin raportissa vuorostaan puitiin Venäjän korkeimman neuvoston istuntoa, josta ei raportin mukaan ”puuttunut dramatiikkaa”. Raportti on luonteeltaan pitkälti toteava, mutta siinä on kuitenkin yksityiskohtia, joita on syytä nostaa esille. Ensinnäkin raportissa mainittiin Hasbulatovin poissaolosta iltapäiväistunnosta. Tässä vaiheessa raportissa mainittiin erään kansanedustajan maininnee poissaolon syyksi ”alkoholin väärinkäytön”, joskin virallinen syy olikin korkea verenpaine. Lopuksi raportti tulkitsi päivän tapahtumat vanhoillisten hyökkäyksen lähtölaukaukseksi. Joulukuussa järjestettävän kansanedustajien seitsemännen kongressin vuorostaan ennustettiin olevan hetki, jona ”hallitus joutuisi vastaamaan tuhoisasta talouspolitiikastaan ja presidentti menettäisi poikkeusvaltuutensa”.⁷¹ Tätä lausuntoa peilaten, Jeltsinin talouspolitiikka nähtiin ainakin tässä raportissa varsin epäonnistuneena.

Venäjän johdolla olikin huomattavia haasteita talouden saralla. Lokakuun alussa Jeltsin piti puheen korkeimmalle neuvostolle, jossa hän ensimmäistä kertaa kritisoi Jegor Gaidaria. Samalla Jeltsin tunnusti uudistusohjelman valtavat haasteet ja sen tuomat lukuisat pettymykset. Lokakuussa Jeltsin pyrki, monien demokraattien yllätykseksi, rakentamaan sovintoa lainsäädäntövallan kanssa. Lainsäädäntövalta ei tarttunut tähän sovintoon, vaan ryhtyi vähin äänin kasaamaan oppositiorintamaa presidenttiä vastaan. Tässä vaiheessa Hasbulatov ei kuitenkaan lähtenyt julkisesti haastamaan Jeltsiniä. Marraskuusta tuli Jeltsinille vielä vaikeampi, sillä opposition hyökkäykset hallitusta vastaan kiihtyivät.⁷²

⁷⁰ ”PR- poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 12.10.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v.1992, Kansio V, UMA

⁷¹ ”PRT: Vanhoillisten hyökkäys hallitusta ja presidenttiä vastaan”, 22.10.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v.1992, Kansio V, UMA.

⁷² Shevtsova, 1999, 55—56, 58.

Marraskuun alussa Heikki Talvitie havainnoi jälleen Venäjän poliittista tilannetta raportissaan. Raportissaan Talvitie taustoitti Jeltsinin saamia poikkeusvaltuuksia vuonna 1991, ja niiden voimassaolon päättymistä joulukuussa 1992. Talvitie soi ymmärrystä Jeltsinin pyrkimyksille siirtää kongressia, sillä puoluejärjestelmän puuttuessa kongressi ei olisi kenenkään hallittavissa. Vaikean koitoksen edessä Talvitie spekuloi Jeltsinin tekevän tiettyjä myönnytyksiä uusimalla hallitusta, mutta samalla Talvitie alleviivasi, ettei tämä pelastaisi Jeltsiniä kritiikiltä.⁷³

Raportissaan Talvitie nosti esille myös rikollisuuden ja turvattomuuden, joiden kasvu alkoi huolestuttaa kansalaisia enemmän kuin taloudellisesta tilasta koituvat lieveilmiöt. Talvitien mukaan tilanteen edes jonkinlainen kohentuminen edellyttäisi toimintakykyistä hallintoa. Vuorostaan talousuudistusten Talvitie näki hämärtyneen ja Gaidarin otteen herpaantuneen. Kaikesta huolimatta Talvitie kuitenkin epäili Gaidarin siirtämistä syrjään, sillä hän piti tätä uudistusten ruumiillistumana. Lisäksi Talvitie katsoi, ettei kukaan muu halua tässä vaiheessa Gaidarin tilalle. Vaihtoehtoisia uudistusohjelmia ei nähty olevan. Lopuksi Talvitie otti kantaa siihen, kuinka paljon lännen tulisi puuttua tilanteeseen:

Kaikkien näiden kriisien keskellä Venäjä elää omalla tavallaan. Venäjän talouden ja hallintokaaoksen ratkaisun avaimet ovat Venäjällä. Ulkomainen tuki saattaa auttaa Jeltsiniä, jos se on oikein mitoitettu, kohdennettu ja propagoitu. Tyhjät puheet ja liiallinen ulkomainen puuttuminen Venäjän asioihin on kuitenkin vaikuttamassa kielteisesti Jeltsinin suosioon parlamentissa ja kansan keskuudessa. Gorbatsšovin jäljet pelottavat.⁷⁴

Talvitie siis katsoi, että Venäjän asioihin puuttuminen ja Jeltsinin voimakas tukeminen saattaisi olla karhunpalvelus Venäjän presidentille, joka tietyistä autoritaarisista toimintatavoistaan huolimatta oli demokratia- ja länsimyönteinen. Suomen näkökulmasta tarkasteltuna tämä saattoi olla paras ja luotettavin vaihtoehto.

Marraskuun puolessa välissä ulkoministeriön lähetystöneuvos Laura Reinilä käsitteli muistiossaan tulevaa kansanedustajien kongressia.⁷⁵ Reinilä aloitti muistionsa kertaamalla Venäjän toimeenpanovallan tuoreita varoitteluja liittyen taantumuksellisten tahojen pyrkimyksestä ottaa valta Venäjällä. Reinilä kuitenkin huomautti, että lausuntojen perusteella

⁷³ ”PR—Poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 4.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v.1992, Kansio V, UMA.

⁷⁴ ”PR—Poliittisesta tilanteesta Venäjällä”, 4.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992, Kansio V, UMA.

⁷⁵ Nuorteva ym., 1996, 131.

hallituksen ja opposition näkemuserot olivat vähentyneet. Lisäksi armeijan epäyhtenäinen osallistuminen elokuun 1991 vallankaappausyritykseen oli Reinilän mukaan omiaan kyseenalaistamaan tuoreiden ja löyhien kansanliikkeiden kykyä uhata uudistustyötä.⁷⁶

Tässä vaiheessa Reinilä nosti tarkasteluun Interfaxin uutisen, joka hänen mukaansa voisi tarjota yhden selityksen vanhoillisten voimien kykyyn haastaa presidentin ja hallituksen. Uutisessa käsitellyn tutkimustuloksen mukaan presidentillä ja hallituksella oli vain 20 prosentin kannatus kansanedustajien keskuudessa. Reinilä ei pitänyt tutkimustulosta millään lailla yllättävänä, sillä kansanedustajien kongressiin vuonna 1990 valittu kokoonpano oli jäsenistöltään 86 prosenttia kommunisteja. Lisäksi silloinen vaimea vaalikampanja nosti jo aiemmin tuttujen puoluejohtajien valintamahdollisuuksia. Tässä vaiheessa Reinilä lainasi tiettyjä arvioita, joiden mukaan vain n. 20—23 prosenttia valituista ehdokkaista kannatti tuolloin uudistuksia.⁷⁷

Reinilä nosti tietyn seikan, joka on hänen mielestään unohtunut:

Julkisesta tiedotuksesta on sen sijaan unohtunut, että SNTL:n korkeimman neuvoston tavoin myös Venäjän korkeimman neuvoston kokoonpano vaihtuu osittain vuosittaisen rotaation myötä. Kun nykyinen kaksikamarinen parlamentti (yhteensä 252 jäsentä) on lainsäädäntötyön myötä luonnollisella tavalla radikalisoitunut toimintansa aikana, samaa mielipidekehitystä ei ole tapahtunut kansanedustajain kongressin edustajien keskuudessa; osa heistä on kokenut vain uudistusten varjopuolet.

Reinilä katsoi, että parlamentin, eli korkeimman neuvoston, kokoonpanon muuttuminen olisi uhka Jeltsinille:

Mikäli kolmannes nykyisen parlamentin jäsenistä vaihtuisi—kuten perustuslaki ilmeisesti edellyttäisi—voisi se johtaa vaikeasti ennakoitavaan tilanteeseen. Näin Jeltsiniä, hallitusta ja uudistajia ei uhkaisikaan mikään ulkoparlamentaarinen toiminta, vaan nykyisen lainsäädännön toteutuminen.⁷⁸

Vaikutti siltä, että Reinilä oletti korkeimman neuvoston olevan jossain määrin yhteistyökykyinen -ja haluinen Jeltsinin johtaman hallituksen kanssa. Samalla suurimpana uhkana Jeltsinille Reinilä näki kansanedustajien kongressin. Mielenkiintoisella tavalla puhe

⁷⁶ ”Venäjän kansanedustajain kongressi”, 1.12.1992 alkaen; spekulatioita Interfaxin 10.11.1992 uutisen johdosta”, 12.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio VI, UMA.

⁷⁷ ”Venäjän kansanedustajain kongressi”, 1.12.1992 alkaen; spekulatioita Interfaxin 10.11.1992 uutisen johdosta”, 12.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio VI, UMA.

⁷⁸ ”Venäjän kansanedustajain kongressi”, 1.12.1992 alkaen; spekulatioita Interfaxin 10.11.1992 uutisen johdosta”, 12.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio VI, UMA.

korkeimman neuvoston rotaatiosta ei ole ollut vahvasti läsnä muissa raporteissa eikä myöskään tutkimuskirjallisuudessa, mikä tekee Reinilän muistiosta sangen erikoisen tapauksen.

Muistionsa loppuun Reinilä toi eräitä skenaarioita liittyen korkeimman neuvoston rotaation vaikutuksiin. Ensimmäisessä skenaariossa tehtäisiin ”perusteellinen hallitusremontti”, jonka myötä hallitus olisi paljon konservatiivisempi. Tässä skenaariossa Jeltsinin poliittinen ura saattaisi päättyä:

Pattitilanteiden välttäminen hallituksen ja uuden parlamentin välillä voisi johtaa pidemmällä tähtäyksellä siihen, että Jeltsinin kiinnostus jatkaa toimintaansa presidenttinä loppuisi.

Toisena skenaariona Reinilä esitti yritystä siirtää kansanedustajien kongressia kolmatta kertaa. Kolmannessa skenaariossa vuorostaan yritettäisiin rikkoa opposition rivejä maareformin käsittelyllä, mutta tämän yhteydessä huomautettiin, ettei maareformi ole käsittelykelpoinen. Neljännessä skenaariossa korkeimman neuvoston sääntöjä muutettaisiin siten, että uudet jäsenet olisivat uudistusmielisiä. Viidennessä skenaariossa sen sijaan muutettaisiin lainsäädäntöä siten, ettei kansanedustajien kongressi enää valitsisi uutta korkeinta neuvostoa. Tämän skenaarion nähtiin edellyttävän hallituksen ja korkeimman neuvoston saumatonta yhteistyötä. Tällaisen skenaarion yhteydessä pidettiin todennäköisenä myös hallituksen kokoonpanoon liittyviä muutoksia. Tämän osalta mainittiin, ettei nykyinen hallitus vastusta muutoksia.⁷⁹

Viimeinen skenaario oli mielenkiintoisin ja radikaalein. Se piti sisällään poikkeustilan julistamisen vallankaappausuhkaan vedoten. Näiden toimien varjolla voitaisiin lykätä uuden korkeimman neuvoston valintaa kansanedustajain kongressin jäsenistä ja samalla voitaisiin järjestää uudet kansanedustajainvaalit. Tämän yhteydessä nousee jälleen Reinilän maininta kongressin hatarasta legitimitetistä:

Parlamentin hajottamista voisi hyvin perustella sillä, ettei kansanedustajain kongressi vastaa nykytilannetta, kun pääosa sen jäsenistä on valittu lakkautetun kommunistipuolueen listoilta.⁸⁰

⁷⁹ Venäjän kansanedustajain kongressi”, 1.12.1992 alkaen; spekulatioita Interfaxin 10.11.1992 uutisen johdosta”, 12.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio VI, UMA.

⁸⁰ Venäjän kansanedustajain kongressi”, 1.12.1992 alkaen; spekulatioita Interfaxin 10.11.1992 uutisen johdosta”, 12.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, v. 1992 Kansio VI, UMA.

Reinilän spekulatiot nojautuivat siis yksinomaan siihen olettamukseen, että korkein neuvosto olisi velvollinen toteuttamaan tällaisen rotaation. Mitään rotaatiota ei kuitenkaan toteutunut eikä kyseisestä rotaatiosta ollut mainintoja muissakaan diplomaattien raporteissa tai edes tutkimussarjallisuudessa.

Marraskuun lopulla, kansanedustajien kongressin kynnyksellä, Mäkeläisen-Buhanistin raportti käsitteli poliittista tilannetta ennen kongressia sekä spekuloi kongressin seurauksia. Jälleen kerran nostettiin esille lainsäädäntövallan ja toimeenpanovallan riitely. Raportissa myös huomautettiin molempien osapuolten kyseenalaiset toimet: ”Molemmin puolin on helppo löytää toisten toimista perustuslain rikkomuksia--.”

Samalla kuitenkin huomautettiin, että suljettujen ovien takana käydään kiivaita kompromissineuvotteluja. Mäkeläinen-Buhanist näki hallituksen ja presidentin aseman aiempaa heikompana ja siksi piti kivuliaita kompromisseja todennäköisinä. Mäkeläinen-Buhanist epäili, että Jeltsinin poikkeusvaltuuksien päättyessä, joutuu tämä muuttamaan hallituksen kokoonpanoa vanhoillisille mieluisammaksi. Mäkeläinen-Buhanist otaksui, että Gaidarista, ja muutamasta muusta avainhenkilöstä, Jeltsin pitäisi kiinni loppuun asti. Mäkeläinen-Buhanist käsitteli tarkkaan myös Jeltsinin yrityksiä löytää yhteinen sävel keskustavoimiin kuuluvan Kansalaisliiton kanssa, jota johti Arkadi Volski. Lopuksi Mäkeläinen-Buhanist päätyi spekuloidaan presidentin ja korkeimman neuvoston kompromissin varsinaisista edellytyksistä, jotka olisivat presidentille vaikeita. Vaikka Hasbulatovin mainittiin tukevan Jeltsinin ehdotusta poikkeusvaltuuksien pidentämisestä sopimuksen kautta, olisi sille hintana uuden hallituslain allekirjoittaminen.⁸¹

Uudella hallituslailla lainsäädäntövalta tavoitteli yliotetta toimeenpanovallasta. Hieman ennen seitsemännen kansanedustajien kongressin alkua korkein neuvosto oli säätänyt lain, joka asetti hallituksen lainsäädäntövallan alaisuuteen. Täten presidentin ja hallituksen oli joko hyväksyttävä lainsäädäntövallan kontrolli hallituksesta tai haastaa korkein neuvosto asetelmista, jotka eivät olleet suotuisia toimeenpanovallalle. Seitsemännen kansanedustajien kongressin alkaessa kävi selväksi, ettei Jeltsinin liehittämä Kansalaisliitto ollut merkittävä poliittinen voima, vaan suuri osa edustajista oli kannastaan epävarmoja tuuliviirejä. Edustajat

⁸¹ ”1. Poliittinen tilanne Venäjällä ennen kansanedustajien kokousta”, 25.11.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VI, UMA.

saivat muutettua perustuslakia siten, että lainsäädäntövallan valtuudet kasvoivat huomattavasti.⁸² Kongressin aikana käytiin kiivaita väittelyitä, jotka koskivat mm. talousuudistuksia ja luottamusta pääministeriin.⁸³ Toisaalta perustuslain muuttaminen oli tapetilla ja siihen liittyvä riitely, jopa kahakointi, mainittiin myös eräässä ulkoministeriön raportissa. Samaisessa raportissa epäiltiin Gaidarin nimittämisen hyväksymistä ja pohdittiin vaihtoehtoisia ehdokkaita, joista osa saattaisi olla yllättäviä.⁸⁴ Vaikean tilanteen nähtiin voivan päättyvän myös yllättävään lopputulokseen. Tämä kertonee silloisen tilanteen ennustamattomuudesta.

Omissa puolustuspuheenvuoroissaan Gaidar yritti puolustaa talousreformiaan, mutta samalla tunnusti tiettyjä epäonnistumisiaan. Lopulta kansanedustajien kongressi äänesti Gaidarin luottamuksesta eikä Gaidar saanut edustajien luottamusta. Tappion edessä Jeltsinin sisäpiiri päätti olla tyytymättä kompromissirytyksiin, vaan haastoi kongressin.⁸⁵

Jeltsinin tukalaa tilannetta pahensi myös se, että kongressi hyväksyi perustuslakia koskevia muutoksia, jotka mahdollistivat sille huomattavasti vahvemman kontrollin toimeenpanovallasta. Muutosten myötä kongressilla olisi mm. valtuudet nimittää pääministerin ohella myös tärkeimpien ministeriöiden johtohahmot. Lisäksi presidentin asettaminen virkarikossyytteeseen tuli mahdolliseksi. Käytännössä Jeltsin menetti melkein kaikkia aiemmat poikkeusvaltuutensa. Ryhtyessään haastamaan lainsäädäntövaltaa Jeltsin ilmeisesti otaksui, että kansanedustajien kongressi perääntyisi niin kuin se teki keväällä. Lopulta 10.12. kansanedustajien kongressissa presidentti vetosi kansaan vaatimalla—suorassa lähetyksessä—kansanäänestystä siitä, luottavatko kansalaiset enemmän presidenttiin vai lainsäädäntövaltaan.⁸⁶

Puheensa päätteeksi Jeltsin pyysi paikalla olevia tukijoitaan poistumaan salista, mutta demokraatit olivat niin epäjärjestäytyneitä, että vain pieni osa edustajista seurasi presidenttiä. Koko kansa pääsi todistamaan presidentin epäonnistumista televisiosta. Presidentin kokema fiasko osoitti sen, että tällä kertaa kansanedustajien kongressi ei ollut perääntymässä. Tilanne oli äärimmäisen jännittynyt ja molemmat osapuolet aloittivat mielenosoitusten valmistelun.

⁸² Shevtsova, 1999, 58.

⁸³ Ross, 2000, 34.

⁸⁴ ”PRT: Kansanedustajien kokous ja hallituksen asema”, 4.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

⁸⁵ Ross, 2000, 34.

⁸⁶ Shevtsova, 1999, 59.

Tässä vaiheessa perustuslakituomioistuimen puheenjohtaja Valeri Zorkin puuttui peliin sovittelijana. Lopulta päästiin yhteisymmärrykseen, jonka mukaan perustuslaista pidettäisiin kansanäänestys 11.4.1993. Lisäksi sovittiin, että kansanedustajien kongressin laatimat muutokset perustuslakiin jäädytettäisiin. Sopimuksen mukaan korkein neuvosto laatisi perustuslain, mutta presidentti saisi tehdä siihen muutoksia ennen perustuslain julkaisemista. Mikäli perustuslaista ei päästäisi yhteisymmärrykseen, perustuslaista julkaistaisiin kaksi versiota. Myönnytyksenä lainsäädäntövallalle presidentti luopuisi Gaidarista. Jeltsin ehdottaisi viisi ehdokasta, joista kansanedustajien kongressin tulisi hyväksyä kolme. Näistä kolmesta ehdokkaasta Jeltsin valitsisi pääministerin. Järjestelty oli voitto Jeltsinille, mutta hän joutui maksamaan siitä kovan hinnan luopumalla Gaidarista.⁸⁷

Uudeksi pääministeriksi valittiin Viktor Tshernomyrdin, jonka valinta tuli yllätyksenä monelle kansanedustajalle. Päätymisen Tshernomyrdiniin tuli yllätyksenä myös Jeltsinille, vaikka Jeltsin tekikin lopulta kyseisen päätöksen. Suurin yllättyjä oli kuitenkin Tšernomyrdin itse.⁸⁸ Tshernomyrdinin valintaan vaikutti useampi syy. Ensinnäkin Gaidar tuki Tshernomyrdinin valintaa ja samalla vastusti Yuri Skokovia, jota reformistit pitivät vanhoillisen sotateollisuuskompleksin edustajana. Jeltsin piti Tšernomyrdinia kaikkia osapuolia tyydyttävänä ehdokkaana, joka oli työskennellyt Gaidarin hallituksessa ja jolla oli kokemusta teollisuuden johtotehtävistä.⁸⁹

Tshernomyrdinin valinnasta raportoitiin myös Moskovan suurlähetystössä. Raportin laativat Mäkeläinen-Buhanist sekä—oletettavasti—Yrjö Karinen, joka toimi ulkoasiainneuvoksena Moskovassa vuodesta 1990 lähtien.⁹⁰ Raportissa käytiin läpi kokouksen tapahtumat. Presidentin aseman nähtiin olleen todella tukala, kunnes hän onnistui kääntämään vetoomuksellaan tapahtumien kulun.⁹¹ Toisaalta jo aiemmin tutkimuskirjallisuudessa käsiteltiin vetoomuksen olleen farssi ainakin kansanedustajien kongressissa. Tästä huolimatta vetoomuksesta kehkeytynyt konfrontaatio ja lopulta kompromissi voitaneen tulkita presidentin ”pelastumiseksi”. Joten ehkä raportoinnissa keskityttiin varsinaiseen lopputulokseen eikä sen vähemmän mairitteleviin yksityiskohtiin.

⁸⁷ Shevtsova, 1999, 59—60.

⁸⁸ Ross, 2000, 36.

⁸⁹ Shevtsova, 1999, 61.

⁹⁰ Nuorteva ym., 1993, 303.

⁹¹ ”PRT—Kansanedustajien kokouksen päättyminen”, 15.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

Raportin mukaan Tshernomyrdinin valintaa voivat pitää voittonaan sekä kokous että presidentti. Tämän yhteydessä huomautettiin, että keskusta ja vanhoilliset onnistuivat estämään Gaidarin nimityksen saaden tämän tilalle vähemmän uudistusmielisen hahmon. Presidentin voitoksi luettiin se, että Tshernomyrdin oli presidentin valitsema ehdokas. Raportti ei antanut kovinkaan mairittelevaa kuvaa kansanedustajien kongressista:

Äänestäjä, joka on seurannut kansanedustajain kokouksen yllättäviä käännteitä televisiostaan tuskin voi antaa kovinkaan korkeaa arvosanaa tämän instituution kyvystä hoitaa yhteisiä asioita. Eräänä aamuna esitettiin televisioruudusta tappelukohtausta erään Etelä-Amerikan maan parlamentista ja sen jälkeen ote edellisen illan painikohtauksesta kokouksessa kommentein ”näin myös meillä”.⁹²

Kansanedustajien kongressin työskentely ei ilmeisesti vakuuttanut suomalaisia diplomaatteja. Toisaalta samaisessa raportissa nähtiin aihetta myös optimismille:

Yhteenvetona voidaan todeta, että Venäjälle on hyväksi, että sillä on vihdoinkin pääministeri. Pieni ripaus parlamentarismia pääministerin valinnassa on myös hyvästä ajatellen lainsäädäntö- ja toimeenpanovalan myöhempiä suhteita.⁹³

Lausunnosta piirtyy pieni toivonkipinä Venäjän sopuisasta demokratisoitumisesta, joskin aiheen tiimoilta puhuttiinkin vain ”pienestä ripauksesta parlamentarismia”. Lausunnosta voi tulkita, että toimivaan demokraattiseen yhteiskuntaan nähtiin olevan yhä matkaa. Lisäksi jo joulun alla raportoitiin viitteistä siitä, että tuoreesta kompromissisopimuksesta huolimatta korkein neuvosto vaikutti pyrkivän kasvattamaan vaikutusvaltaansa suhteessa toimeenpanovaltaan.⁹⁴

Heti Viktor Tshernomyrdinin valinnan jälkeen heräsivät spekulatiot Venäjän talousuudistusten suunnasta ja mahdollisesta sunnanmuutoksesta. Tätä sivusi myös Maimo Henrikssonin raportti Tshernomyrdinin ensimmäisestä lehdistötilaisuudesta. Raportissaan Henrikssonin kuvasi lehdistötilaisuuden kulkua ja Tshernomyrdinin varovaisia kannanottoja:

Tshernomyrdin oli suhteellisen niukkasanainen eikä varsinaisesti kertonut tulevaisuuden suunnitelmista. Päivän lehdet käyttävät Tshernomyrdinistä määritelmää ”salaperäinen”. Kuvaukset Tshernomyrdinistä käytännön miehenä

⁹² ”PRT—Kansanedustajien kokouksen päätyminen”, 15.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

⁹³ ”PRT- Kansanedustajien kokouksen päätyminen”, 15.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

⁹⁴ ”PRT: Korkein neuvosto hyväksyi hallituslain”, 23.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

ovat oikeaan osuneet—visionääriltä hän ei sen sijaan vaikuta. Vaiteliaisuuden voidaan myös tulkita poliittisena viisautena.⁹⁵

Henriksson ei siis saanut Tshernomyrdinistä vaikutelmaa suuresta uudistajasta, jolla olisi kunnianhimoisia suunnitelmia Venäjän yhteiskunnan ja talouden osalta. Toisaalta Henriksson soi mahdollisuuden sille, että Tshernomyrdinin olisi tässä vaiheessa tarkoituksenmukaista olla hiljaa suunnitelmiansa osalta.

Tulevaisuuden kannalta ratkaisevana Henriksson piti hallituksen kokoonpanoa. Mikäli Gaidarin nuoret liittolaiset, kuten Anatoli Tshubais, pysyisivät hallituksessa, hallituksen linjassa ei todennäköisesti tapahtuisi suuria muutoksia. Sen sijaan, jos Gaidarin uudistuslinjan luojat vaihdettaisiin keskusta- ja konservatiiviryhmittymien edustajiin, linjanmuutos olisi näkyvämpi. Henriksson katsoi Tshernomyrdinin kannanottoa uudistusten puoltamisesta sangen ylimalkaisena, sillä uudistuksilla voidaan tarkoittaa varsin monenlaisia toimenpiteitä. Lopuksi Henriksson mainitsi venäläisten toimittajien keskenään ristiin menevät arviot tilanteesta. Osa piti pääministerin vaihdosta täysin turhaan dramatisoituna, kun taas osa uskoi talouspolitiikan muuttuvan huomattavasti.⁹⁶

Tässä kontekstissa on luultavaa, että talouspolitiikan muutoksilla tarkoitettiin yksityistämisohjelmaan kohdistuvia muutoksia. Vuoden 1992 loppuun tultaessa Venäjän talousuudistukset yskivät pahasti. Noin vuotta aiemmin Venäjällä vapautettiin hinnat ja alulle pantiin luonteeltaan täysin ainutlaatuinen yksityistämiprojekti, joka poikkesi huomattavasti Reaganin ja Thatcherin aikakauden yksityistämisalotteista. Tavoitteena oli siirtää suurin osa valtionomisteisista yrityksistä ja omaisuudesta yksityiseen omistukseen. Oletuksena oli, että tämän seurauksena Venäjälle syntyisi uusi yrittäjien ja maanomistajien luokka, joka sinetöisi siirtymän kapitalistiseen markkinatalouteen. Yksityistämisen toteuttamisen valvontaviranomaiseksi luotiin komitea valtion omaisuuden hallinnasta. Gaidarin suosituksesta tämän komitean johtoon laitettiin aiemmassa raportissa mainittu Anatoli Tshubais. Gaidar ja Tshubais laativat yhdessä yksityistämisohjelman, jonka Jeltsin teki lainvoimaiseksi asetuksellaan vuoden 1991 lopussa.⁹⁷

⁹⁵ ”PRT—Venäjän uuden pääministerin Viktor Tshernomyrdinin ensimmäinen lehdistötilaisuus 15.12.”, 16.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

⁹⁶ ”PRT—Venäjän uuden pääministerin Viktor Tshernomyrdinin ensimmäinen lehdistötilaisuus 15.12.”, 16.12.1992, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

⁹⁷ Medvedev, 2000, 86—87.

Yksityistämishjelma oli poikkeuksellinen senkin osalta, että 70 kommunismin dominoiman vuoden jälkeen Venäjällä ei ollut minkäänlaista kokemusta inflaatiosta, markkinoista tai yksityisomistajuudesta. Sellaisia perustavanlaatuisia konsepteja kuin valtion alijäämää ja inflaatiota ei ymmärretty. Samalla venäläiset talousuudistajat eivät vaivautuneet selittämään näitä asioita kansalaisille, jolloin markkinavastaiset voimat saivat kyllästettyä julkisen keskustelun markkinataloutta parjaavilla kauhutarinoilla.⁹⁸ Nämä kauhutarinat upposivat sille sopivaan maaperään, sillä jo pelkästään tammikuussa 1992 inflaatio oli 350 prosenttia.⁹⁹

On myös huomioitava, että toisin kuin itäisessä Keski-Euroopassa, Venäjällä markkinauudistusten tukijat olivat vähemmistössä eivätkä muodostaneet liittoa nationalistien kanssa. Pian sen jälkeen, kun hintojen vapauttaminen aloitettiin tammikuussa 1992, korkeimpaan neuvostoon muodostui kommunistien ja nationalistien markkinareformeja vastustava enemmistö. Varapresidentti Ruskoi vastusti markkinauudistuksia alusta alkaen, kun taas Hasbulatov ryhtyi vastustamaan niitä vasta hintojen vapauttamisen myötä. Samalla sekä Ruskoi että Hasbulatov eivät kuitenkaan tavoitelleet paluuta komentotalouteen, vaan heidän taloudelliset kantansa olivat ristiriitaiset. Heidän osoittamansa kritiikkinsä sai kuitenkin tukea tahoilta, kuten Venäjän kommunisteilta, joiden keskuudessa komentotalouden kannatus oli huomattavaa.¹⁰⁰

Gaidarin epäonnistumisen taustalla oli myös muita syitä. Ensinnäkin Gaidarin, ja hänen liittolaisillaan ei lopulta ollut kunnollista taloudellista strategiaa. Lisäksi hallitus ei edes hahmottanut sitä todellisuutta, jossa tavalliset kansalaiset joutuivat elämään. Hallituksen edustajat eivät kauheasti välittäneet kansalaisten taloudellisista haasteista, vaan pikemminkin ylpeilivät kamikaze-roolistaan. Gaidarin kaltaiset markkinaintoilijat eivät myöskään arvostaneet demokraattisia instituutioita tai valtion roolia ylipäätään. Gaidarin tiimi keskittyi markkinoiden roolin painottamiseen kaikessa. Syntyi vaikutelma, että Gaidar tiimeineen ihannoii Fredrik von Hayekin visiota markkinainstituutioista, jotka kehittyvät ihmisten sattumavaraisen kanssakäymisen myötä.¹⁰¹ Gaidar siis joutui väistymään, mutta toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välistä konfliktia se ei ratkaissut.

⁹⁸ McFaul, 2001, 166.

⁹⁹ Shevtsova, 1999, 44.

¹⁰⁰ McFaul, 2001, 164—165.

¹⁰¹ Shevtsova, 1999, 60, 64—65.

2.3 Uusi pääministeri ei katkaise pitkittyvää konfrontaatiota

Vuoden 1992 vaihtuessa vuoteen 1993 vaihtui myös Moskovan suurlähettiläs. Heikki Talvitie vaihtui Arto Mansalaan, joka ensimmäisessä raportissaan havainnoi tunnelmia vuodenvaihteen Moskovasta:

Saavuin asemapaikalleni Moskovaan menneen vuoden viimeisen päivän aamulla havaitakseni, että elämänmeno kaupungilla oli jo hiljenemässä ja uuden vuoden vastaanotto alkamassa. Vastasatanut lumi kätki armeliaasti osan pääkaupungin sitten 1970-luvun puolivälin entisestään rappeutuneesta perusilmeestä.¹⁰²

Arto Mansala siis aloitti virkansa Moskovan suurlähettiläänä 1.1.1993.¹⁰³ Jeltsinin osalta Mansala näki vuodenvaihteen palvelevan presidentin valtiomiesroolin kohottamista. Jeltsin tapasi Moskovassa Yhdysvaltain presidentin George Bushin, jonka kanssa allekirjoitettiin START II -sopimus. Mansala kuvasi Jeltsinin esiintyneen julkisuudessa vakuuttavasti ja selviytyneen tehtävistään ”kaikella kunnialla ja arvokkuudella”. Mansala kuitenkin huomautti, etteivät presidentin kissanpäivät jatkuisi enää pitkään:

Vuodenvaihteen rauha on kuitenkin tuomittu olemaan ohimenevää. Viime vuoden aikana käyty poliittinen voimainmittely presidentin ja parlamentin välillä tulee jatkumaan nyt alkaneenakin vuotena.¹⁰⁴

Mansala arvioi, että seuraava kansanedustajien kongressi kokoontuisi maaliskuun lopulla. Tuolloin Hasbulatovin johdolla jatkettaisiin siitä, mihin joulukuussa jäätiin. Mansala kiinnitti myös huomiota Hasbulatovin aiempiin julistuksiin siitä, että ylintä valtaa Venäjällä pitää kansanedustajien kongressi. Uuden pääministerin, Tshernomyrdinin, osalta Mansala mainitsi ulkomaisten tarkkailijoiden pitävän tätä varsin maltillisena toimijana, joka ei ryhdy radikaaleihin toimiin. Luultavasti uusi pääministeri pysyisi reformien keskivaiheilla.¹⁰⁵ Moskovan uusi suurlähettiläs katsoi siis, ettei uusi pääministeri ollut ratkaissut lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan välistä konfliktia.

Jeltsiniä, ja koko Venäjää, odottavista haasteista kirjoitti myös ulkoministeriön poliittisen osaston Antti Karppinen. 1990 alkuun tultaessa Karppisella oli ollut pitkä ja ansioitunut ura takanaan ulkoasiainhallinnossa. Karppinen oli toiminut mm. Bonnissa 1985 alkaen. Vuonna

¹⁰² ”PR: Vuodenvaihteen tunnelmia Moskovassa”, 8.1.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

¹⁰³ Nuorteva ym., 1996, 14.

¹⁰⁴ ”PR: Vuodenvaihteen tunnelmia Moskovassa”, 8.1.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

¹⁰⁵ ”PR: Vuodenvaihteen tunnelmia Moskovassa”, 8.1.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

1990 Karppinen jäi eläkkeelle.¹⁰⁶ Tätä vasten onkin sangen erikoista, että Karppinen laati muistioita vielä vuonna 1993. Karppisella oli tapana kirjoittaa varsin pitkiä ja analyttisiä arvioita Venäjän yhteiskunnallisesta keskustelusta sekä maan yhteiskunnallisesta tilasta. Hänen tekstiensä haasteena on yleensä se, että siinä on pääosin venäläisen älymystön omia mielipiteitä. Poikkeuksiakin kuitenkin löytyy. Näin tammikuun 1993 lopulla Karppinen referoi Vladimir Gulijevin julkaisua, jossa tämä spekuloi Venäjän yhteiskunnallisen tilanteen kehittymistä vuonna 1993. Gulijevin arvio oli monelta osin synkkä. Arvion mukaan lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan konfliktissa ei päästäisi rauhanomaiseen sopuun ja korruptio rehottaisi yksityistämisen varjolla samalla kun demokraattinen kehitys ottaisi takapakkia.¹⁰⁷

Karppinen kommentoi Gulijevin julkaisua seuraavasti:

Gulijevin hahmotelma on monissa kohdin epätäydellinen ja epätarkka, mutta antaa kuitenkin pääpiirteissään käsityksen ”objektiivisen” tarkkailijan peloista – demokraattisen kehityksen pysähtymisestä, reformien ohjaamisesta pois vapaasta markkinataloudesta sidottuun, lähinnä sotatellisuuskompleksin johtamaan subventoituun ja ohjattuun talousmuotoon—.

Karppinen katsoi myös, että toteutetut talousuudistukset olivat siihen mennessä tuottaneet valtavaa kurjuutta väestölle. Karppisen mielestä Jeltsin teki virheen siinä, ettei tämä perustanut demokraattista liikettä varten puoluetta. Puolue olisi turvannut demokraattisten arvojen ajamisen Moskovan ohella myös Venäjän muilla alueilla. Sen sijaan Karppinen katsoi demokraattien olleen harrastelijamaisia, keskenään riitaisia sekä kykenemättömiä saavuttamaan vaikutusvaltaa entisten parto- ja teknokraattien piireissä. Nämä demokraattien epäonnistumiset olivat vuorostaan heikentäneet Jeltsinin poliittista asemaa. Presidentti oli joutunut räppimään kompromissista kompromissiin konservatiivisen opposition kanssa.¹⁰⁸ Vaikuttaa siltä, että Karppinen näki Jeltsinin tilanteen äärimmäisen vaikeana. Karppisen maininnoista puuttuvat myös optimismin vivahteet. Sen sijaan kommentaista piiryy kuva sekasortoisesta maasta, jonka tulevaisuus on sangen epävarma. Ottaen huomioon silloinen

¹⁰⁶ Nuorteva ym., 1993, 305.

¹⁰⁷ ”Uudistuskehityksestä vuoden 1993 alussa – kaatuuko Jeltsin? Moskovassa analysoidaan poliittista tilannetta”, 31.1.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

¹⁰⁸ ”Uudistuskehityksestä vuoden 1993 alussa – kaatuuko Jeltsin? Moskovassa analysoidaan poliittista tilannetta”, 31.1.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

taloudellinen sekasorto, poliittinen riitely ja tiettyjen alueiden halu ottaa etäisyyttä Moskovaan, tällainen tulkinta on varsin ymmärrettävä

Varsinaista poliittista vastakkainasettelua tarkasteltiin Maimo Henrikssonin raportissa helmikuun puolessa välissä. Tosin tällä kertaa tarkastelun kohteena oli ennen kaikkea korkeimman neuvoston voimatasapaino. Henriksson luonnehti korkeinta neuvostoa seuraavanlaisesti:

Venäjän federaation korkeimmassa neuvostossa on tällä hetkellä vajaat viisitoista poliittista ryhmittymää, näiden ryhmittymien taustana ei yleensä ole poliittista puoluetta tai kansalaisliikettä, vaan ne voidaan lähinnä luonnehtia eri väestöryhmien intressiryhmiksi.¹⁰⁹

Raportissaan Henriksson huomautti, että lähes kaikki ryhmittymät puolsivat siirtymistä markkinatalouteen, joskin niiden ehdottamat keinot poikkesivat toisistaan. Ryhmittymiä erotti myös suhtautuminen presidenttiin ja hallitukseen. Suhtautuminen toimeenpanovaltaan oli juuri se vedenjakaja, joka määritteli sen, kuka on oppositioissa. Yhtenä pääsyistä vallinneeseen poliittiseen umpikujaan Henriksson piti opposition, eli hallitusta ja presidenttiä vastustavien ryhmittymien, enemmistöä korkeimmassa neuvostossa.¹¹⁰

Korkeimman neuvoston ohella helmikuun puolessa välissä Henriksson raportoi myös korkeimman neuvoston puhemiehen, Ruslan Hasbulatovin, asemasta Venäjällä. Raportin mukaan instituutioiden välinen kamppailu on keskittynyt kahteen henkilöön—Jeltsiniin ja Hasbulatoviin. Muut henkilöt, kuten pääministeri Tshernomyrdin ja varapresidentti Rutskoi, olivat jääneet näiden kahden henkilön varjoon.¹¹¹

Hasbulatovin poliittisen vaikutusvallan osalta Henriksson antoi seuraavanlaisen arvon:

Hasbulatovin poliittinen vaikutusvalta on tätä nykyä ilmeisesti suurempi kuin hänen kansansuosionsa. Kansan keskuudessa Hasbulatovin poliittista imagoa varjostaa hänen tshetsheeniläinen so. kaukaasialainen alkuperänsä ja mielipidetutkimuksissa hän on kaukana kärjestä. Tshetsheeniläisyyteen liitetään Venäjällä helposti laajalle levinnyt mafia sekä lisäksi koko joukko kielteisiä

¹⁰⁹ ”Puhemies Hasbulatovin vierailu 21. – 24.2.1993; tausta-aineisto: Venäjän federaation korkeimman neuvoston ryhmittymät”, 18.2.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

¹¹⁰ Puhemies Hasbulatovin vierailu 21. – 24.2.1993; tausta-aineisto: Venäjän federaation korkeimman neuvoston ryhmittymät”, 18.2.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

¹¹¹ ”Puhemies Hasbulatov ja hänen roolinsa Venäjällä”, 19.2.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

ominaisuuksia, kuten viekkaus, salailu ja juonittelu. Hasbulatovia luonnehditaan lehdistössä usein juuri näillä termeillä.¹¹²

Kaiken kaikkiaan Henriksson näki Hasbulatovin vallan kyllä kasvaneen puhemiesasemansa johdosta. Näin hänestä oli muodostunut eräänlainen arkkivihollinen Jeltsinille. Ilmeisesti Henriksson kuitenkin näki tiettyjä rajoitteita Hasbulatovin vaikutusvallalle liittyen tämän alhaiseen suosioon väestön keskuudessa.

Toisessa raportissaan Henriksson katsoi polarisaation voimistuneen entisestään sitten joulukuun 1992. Tässä Henriksson taustoitti polarisaation historiaa ja katsoi, että vastakkainasettelun juuret juontavat juurensa Neuvostoliiton aikaiseen perustuslakiin ja sen epäselvyyksiin lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan välisistä suhteista. Raportissaan Henriksson kiinnitti huomiota siihen, kuinka helmikuun aikana Hasbulatov oli kritisoinut Jeltsiniä kovasanaisesti myös ulkomaisille vieraille, mikä aiheutti suurta polemiikka Venäjällä. Raportissaan Henriksson kiinnitti myös huomiota huhtikuussa pidettävään kansanäänestykseen. Henrikssonin mukaan kansanäänestys oli ”kolikon toinen puoli” eli se konkreettinen tapahtuma, johon abstrakti poliittinen valtataistelu heijastuu. Raportissa oli myös muutamia mainintoja Viktor Tshernomyrdinista, jonka ministeritaipaleen todettiin noudattelevan yllättävänkin paljon Gaidarin jälkiä markkinauudistusten osalta. Toisaalta Tshernomyrdinin toiminnassa todettiin olleen epävarmuutta ja haparointia. Pääministerin johtama hallitus oli esimerkiksi tehnyt päätöksiä vain peruakseen ne myöhemmin.¹¹³

Vuoden 1993 alkupuolella joulukuun kompromissista oli sangen vähän jäljellä. Myös joulukuussa pidetyn seitsemännen kongressin kompromissin yhteydessä sovittu äänestys perustuslakiin liittyvästä kansanäänestyksestä alkoi huolestuttaa vallanpitäjiä. Pelkona oli, että kansanäänestys lisäisi vastakkainasettelua, mikä osaltaan voisi johtaa Venäjän hajoamiseen. Moskovassa pelättiin, että eräät federaation tasavallat kytkisivät kansanäänestykseen myös kysymyksen itsenäistymisestä. Molemmat osapuolet olivat lopulta tyytymättömiä kompromissiin, jolloin kukin osapuoli alkoi hakea jälleen yliotetta vastustajastaan. Jeltsin aloitti toimensa korkeimman neuvoston kiertämiseksi, mutta samalla ehdotti kompromissiesitystä perustuslakiin liittyen tehden siihen huomattavia myönnytyksiä. Korkein

¹¹² ”Puhemies Hasbulatov ja hänen roolinsa Venäjällä”, 19.2.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

¹¹³ ”Venäjän sisäpolitiikan katsaus; tausta-aineisto Tasavallan presidentin Venäjän vierailua varten 4. - 5.3.1993.”, 24.2.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio III, UMA.

neuvosto ei luottanut presidenttiin ja torjui ehdotuksen. Sen jälkeen oppositiovoimat kutsuivat kahdeksannen kansanedustajien kongressin koolle. Lainsäädäntövallan toimissa ei vaikuttanut olevan enää pidäkkeitä.¹¹⁴

Kiristyvän poliittisen umpisolmun kontekstissa Mansalan raportti maaliskuun alussa, hieman ennen kahdeksannetta kansanedustajien kongressia, Venäjän sisäisestä tilanteesta oli sangen synkkä:

Demokratiaprosessin osalta mahdollisuudet epäonnistumiseen tai ainakin taantumiseen ovat viime aikoina kasvaneet. Voidaan hyvin kysyä missä määrin Venäjä ylipäätään voi tulla läntiseksi parlamentaariseksi demokratiaksi.

Mansalan mukaan monien silmissä oli syntynyt kuva siitä, että Jeltsin oli varsin ahtaalla tämän joutuessaan tekemään liikaa kompromisseja. Amerikkalaisten käsityksiin viitaten Mansala totesi Jeltsinin olevan valmis tekemään mitä vain säilyttääkseen presidentin asemansa, mitä Mansalan mukaan tuki Jeltsinin yritykset perustaa lainsäädäntövallan valvonnasta ulottumattomissa olevia instituutioita. Mansala kuitenkin spekuloi, että tulevan kansanäänestyksen välttämiseksi kompromissina voisi toimia hallituksen roolin kasvattaminen siten, että presidentti vetäytyisi ”jonkin verran taustalle”. Mansala liitti poliittisen umpikujan maassa vallitsevaan pelkoon Venäjän lopullisesta romahtamisesta siinä vaiheessa, kun usko yhteiskuntaan ehtyisi.¹¹⁵ Sanotun perusteella Mansala arvioi, että presidentin tietynlainen vetäytyminen päivänpolitiikasta voisi rauhoittaa tilannetta ja avata poliittisen umpisolmun.

Kahdeksas kansanedustajain kongressi vain syvensi kriisiä. Kongressi torjui presidentin ehdotuksen hallituksen vallan lisäämisestä presidentin ja lainsäädäntövallan kustannuksella. Lopulta kongressi myös perui presidentin poikkeusvaltuudet, joiden jatkamisesta sovittiin joulukuussa. Jeltsin yritti vedotta kansanedustajiin, mutta turhaan. Alkoi liikkua spekulatioita siitä, että Jeltsin turvautuisi voimaan. Kongressi lopulta myös veti tukensa pois huhtikuussa järjestettävältä kansanäänestykseltä, jolla olisi ollut tarkoitus valita uusi perustuslaki. Jeltsinin tappio kongressissa oli täydellinen.¹¹⁶

¹¹⁴ Shevtsova, 1999, 66.

¹¹⁵ ”Venäjän tilanteesta”, 3.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio IV, UMA.

¹¹⁶ Shevtsova, 1999, 69—70

Suomalaiset diplomaatit raportoivat kahden kongressin tapahtumista aktiivisesti. Näin esimerkiksi Henriksson raportoi Jeltsinin arvovallan murenevan sitä mukaa kun yhteisymmärrys kansanäänestyksestä uupuu. Henriksson näki tilanteen kehittyvän joko kompromissiksi tai siihen, että presidentti turvautuisi poikkeusmenettelyyn. Aikaisempaan kokemukseen vedoten Henriksson piti kompromissia epätodennäköisenä.¹¹⁷

Mattilan raportti vuorostaan kuvaili Jeltsinin tuloksettomia yrityksiä vakuuttaa kansanedustajat kompromisseilla ja uhkailulla. Mattilan mukaan kongressin asetelmat olivat ”erinomaisen sekavat” eikä äärikeittoja, molempien osapuolien taholta, voinut tässä vaiheessa poissulkea. Mattilan mukaan äärikeittoihin turvautuminen heikentäisi Venäjän alueellista yhtenäisyyttä, sillä se pakottaisi alueiden eliitit valitsemaan puolensa. Mattila ei kuitenkaan uskonut mahdolliseen kompromissiin, vaan piti sitäkin vain ”tilapäisenä tulitaukona”. Mattila uskoi, että perustuslaillinen kriisi jatkuisi, mikä osaltaan nakertaisi Venäjän alueellista yhtenäisyyttä ja keskusvallan asemaa.¹¹⁸ Mansalan tavoin myös Mattila liitti kiristyvän poliittisen solmun riskiin Venäjän pirstoutumisesta tai hajoamisesta. Vaikuttaa siltä, että vuoden 1993 alussa tällainen skenaario alkoi näyttäytyä entistä todennäköisemmältä.

Mansala piti kahdeksannen kongressin lopputuloksia todisteena siitä, että taistelu uudistuksista ja demokratiasta kiihtyi Venäjällä. Mansala katsoi kansanedustajien kongressin ahdistaneen presidentin yhä syvemmälle nurkkaan. Raportissaan Mansala korosti Jeltsinin olevan ainoa henkilö Venäjän politiikassa, jolla on huomattavaa poliittista kannatusta—toisin kuin korkeimmalla neuvostolla—jolla Mansala spekuloi olevan noin viiden prosentin kannatus. Mansala katsoi, että koko vastakkainasettelu lopulta kiteytyy kysymykseen siitä, kehitetäänkö Venäjälle markkinatalous ja läntinen demokratia. Huolestuttavana ilmiönä Mansala piti sitä, että molemmat osapuolet yrittivät saada tukea alueilta. Tätä Mansala piti Venäjän koheesiota rapauttavana toimintana, joka pakottaisi alueiden eri tahot valitsemaan puolensa. Lupaavana ilmiönä Mansala kuitenkin piti sitä, että kansanedustajain kongressi oli verrattain suopea pääministeri Tshernomyrdinin valtuuksien lisäämiselle. Mansala spekuloikin, että siinä saattaisi olla poliittisen kompromissin siemen, joskin samassa raportissa Mansala totesi seuraavasti: ”Vakiinnuttaakseen oman asemansa ja politiikkansa

¹¹⁷” Venäjän kansanedustajien 8. (ylimääräinen) kongressi ; avajaispäivän ja toisen istuntopäivän kulusta”, 12.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio IV, UMA.

¹¹⁸”Venäjän kansanedustajien 8. kongressi; kolmannen istuntopäivän kulusta”, 13.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio IV, UMA.

Jeltsinin tulisi päästä eroon nykyisestä parlamentista. Vasta uuden parlamentin tultua valituksi, on mahdollista laatia uusi perustuslaki.”¹¹⁹

Mansala ei kuitenkaan uskonut, että Jeltsin turvautuisi poikkeusmenettelyyn.

Poikkeusmenettely olisi liian riskialtis ja kyseenalainen toimi. Mansala kallistuikin siihen, että Jeltsin yrittäisi järjestää neuvoa-antavan kansanäänestyksen legitimizeettinsä vahvistamiseksi.¹²⁰ Mansalan ennuste ei kuitenkaan osunut oikeaan. Jeltsin nimittäin ryhtyi vastahyökkäykseen 20.3., jolloin presidentti julisti televisiolähetysessä poikkeustilan. Jeltsin kuitenkin arvioi väärin voimasuhteet, sillä tukea presidentin ehdotukselle ei löytynyt riittävästi ja vastarinta oli huomattava. Vastavetona korkein neuvosto kutsui yhdeksän kansanedustajain kongressin koolle 26.3. Perustuslaillinen tuomioistuin vuorostaan julisti poikkeustilan perustuslainvastaiseksi. Ennen kokousta Jeltsin kuitenkin perui poikkeusvaltuutensa vedoten siihen, ettei lausunnoissaan tarkoittanut poikkeustilaa.¹²¹

Nyt kongressi oli kokoontumassa ilman selkeää syytä. Tässä vaiheessa kuitenkin Jeltsin ja Hasbulatov löysivät mielenkiintoisella tavalla toisensa. Presidentti suostui luopumaan kansanäänestyksestä ja lupautui pitämään ennenaikaiset vaalit. Hasbulatov vuorostaan luopuisi tuestaan kongressille ja ryhtyisi tukemaan kaksikamarisen parlamentin muodostamista. Kaksikon esittämä kompromissiehdotus raivostutti kansanedustajain kongressin ja se torjuttiin. Sen sijaan kongressi järjesti luottamusäänestykset sekä presidentille että puhemiehelle. Jeltsin pelastui tässä äänestyksessä vain täpärästi. Torjumalla kompromissiehdotuksen kansanedustajat aiheuttivat uuden umpikujan. Tässä vaiheessa edustajat ymmärsivät, että presidentin eristäminen kävisi liian vaaralliseksi. Siksi kongressi lopulta suostui järjestämään huhtikuun kansanäänestyksen. Jeltsin pelastui ihmeellisellä tavalla.¹²²

Myös nopeasti junailtu yhdeksäs kansanedustajain kongressi keräsi huomioita suomalaisilta diplomaateilta. Raporteissa Jeltsiniin liittyvää luottamusäänestystä kutsuttiin ”impeachment-päätökseksi”, jonka myötä presidentti olisi voitu erottaa perustuslain rikkomiseen vedoten.

¹¹⁹ ”R- taistelu uudistuksista ja demokratiasta jatkuu Venäjällä”, 16.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio V, UMA.

¹²⁰ ”R- taistelu uudistuksista ja demokratiasta jatkuu Venäjällä”, 16.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio V, UMA.

¹²¹ Shevtsova, 1999, 69—72.

¹²² Shevtsova, 1999, 72—73.

Tämän kuitenkin nähtiin olevan sangen epätodennäköistä, sillä päätös olisi edellyttänyt määräänemmistöä.¹²³ Kongressin kulkua kuvailtiin tarkkaan, mutta enimmäkseen sisältö oli varsin toteavaa. Välillä kuitenkin tehtiin mielenkiintoisia huomioita—esimerkiksi kongressin toisena päivänä: ”Presidentti Jeltsin, joka ei ollut ollut läsnä, tuli paikalle, todennäköisesti kiireellisesti hälytettynä. Turvonneen ja hiukan huolimattoman vaikutelman antanut presidentti piti vapaan puheenvuoron, --”.¹²⁴

Varsinaisia arvioita kongressista antoi Maimo Henriksson. Henrikssonin mukaan keskeinen syy valtataistelun kärjistymiselle olisi ollut yksityistämisen eteneminen ratkaisevaan vaiheeseen. Konservatiivit olivat huomanneet yksityistämisen pysäyttämisen olevan pian liian myöhäistä. Henriksson katsoi myös, että kongressilta puuttui johdonmukaisuutta, mikä näkyi tehdyissä päätöksissä ja niiden pikaisissa perumisissa. Kongressin pyrkimykset säätää kansanäänestyksen toteuttamista koskevia sääntöjä vuorostaan viestivät koko instituution epädemokraattisuudesta. Lisäksi Henriksson piti kongressin työtä arvaamattomana ja emotionaalisena, mikä hänen mukaansa johtui parlamentarismin puutteellisista säännöistä ja perinteistä. Kongressin lopputuloksen myötä Henriksson katsoi, että poliittinen kriisi oli entisestään syventynyt eikä umpikujasta päästäisi siihen saakka, kunnes uusi perustuslaki hyväksytään tai uudet vaalit pidetään. Pattitilanteen syyllisenä Henriksson piti parlamenttia, eli tässä tapauksessa lainsäädäntövaltaa kokonaisuudessaan, joka ei ollut halukas kehittämään demokraattiseen yhteiskuntaan soveltuvaa perustuslakia. Presidentti Jeltsinin poliittisen tulevaisuuden kannalta tärkeimpänä Henriksson piti alueiden ja tasavaltojen sekä passiivisten kansalaisten mobilisointia osallistumaan tulevaan kansanäänestykseen.¹²⁵

2.4 Kansanäänestyksen nähdään vahvistavan Jeltsiniä

Heti kongressien jälkeen suomalaisten diplomaattien huomio keskittyi tulevan kansanäänestyksen, ja sen ympärillä olevien ilmiöiden, tarkasteluun. Mansala lähestyi tulevaa kansanäänestystä käsittelemällä lähimenneisyyttä, jossa toimeenpano- ja lainsäädäntövallan

¹²³ ”Venäjän tilanne: impeachment-menettelystä”, 24.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

¹²⁴ ”9. (ylimääräinen) kansanedustajien kongressi 26.-29.3.1993; kongressin kulusta”, 30.3.1993, Kansio VII, UMA.

¹²⁵ ”RT – 9. (ylimääräinen) kansanedustajien kongressi ; ensiarvioita”, 31.3.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VII, UMA.

väliset suhteet olivat pikkuhiljaa heikentyneet, kunnes joulukuun seitsemäs kongressi aiheutti varsinaisen poliittisen kriisin. Pitkittyneen kriisin myötä hallitus estettiin harjoittamasta johdonmukaista talouspolitiikkaa. Samalla maassa vallitsi lainsäädännöllinen sekasorto: ”Tätä nykyä kaikkiaan neljä; parlamentti, presidentti, hallitus ja alueet ”tuottavat” keskenään ristiriitaista lainsäädäntöä.”¹²⁶

Ristiriitaiseen lainsäädännön yhteydessä Mansala nosti esille myös allekirjoitetun federaatiosopimuksen, jota lainsäädäntövalta kuitenkin vastusti. Tässä vaiheessa Mansala mainitsi jo aiemmin esillä olleet alueiden pyrkimykset hyötyä keskusvallan sekasorrosta. Varapresidentin Ruskoin asemaa Mansala piti mielenkiintoisena. Vaikka Ruskoi oli kansan valitsemana kytköksissä presidenttiin, oli tämä yhä selkeämmin liukumassa opposition leiriin. Repivän valtataistelun ja tuloksettomana talouspolitiikan myötä kansalaisten poliittisen apatian nähtiin kasvavan. Lopulta Mansala ei pitänyt käynnissä ollutta valtataistelua pelkästään lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan kamppailuna, vaan laajempaan kysymyksenä talousuudistusten ja demokratiakehityksen tulevaisuudesta.¹²⁷ Mansalan kantana vaikutti siis olleen se, että presidentin tappio alati vanhoillisemmiksi muuttuvien korkeimman neuvoston ja kansanedustajien kongressin kanssa olisi voinut johtaa suunnitelmatalouteen ja autoritarismiin.

Mansala raportoi vielä erikseen varapresidentti Ruskoin. Raportissaan Mansala piti ilmeisenä sitä, että Ruskoin lähipiirin tavoitteena on korvata Jeltsin Ruskoinilla.¹²⁸ Tulevan kansanäänestyksen järjestelyistä raportoi vuorostaan Leena Liukkonen, joka toimi avustajana Moskovassa vuodesta 1991 lähtien.¹²⁹ Liukkonen katsoi kansanäänestyksen järjestelyiden olleen pahasti kesken, mikä hänen mukaansa kuvasti osuvasti maan sekasortoista tilaa. Liukkonen mukaan tulevan kansanäänestyksen neljä kysymystä on muotoiltu siten, että niiden tuloksia voi tulkita monellakin tapaa.¹³⁰

¹²⁶ ”R- kehityksestä Venäjällä ennen kansanäänestystä 25.4.1993”, 8.4.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

¹²⁷ ”R- kehityksestä Venäjällä ennen kansanäänestystä 25.4.1993”, 8.4.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

¹²⁸ ”R- Venäjän sisäinen tilanne; varapresidentti Ruskoin lähipiirin käsitys”, 8.4.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

¹²⁹ Nuorteva ym., 1993, 386.

¹³⁰ ”RT: Venäjä valmistautuu kansanäänestykseen”, 8.4.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio VIII, UMA.

Kansanäänestykseen liittyvät valmistelut alkoivat saada huhtikuun kuluessa poliittisen kampanjoinnin piirteitä. Varapresidentti Rutskoi oli erityisen aktiivinen tässä vaiheessa. Rutskoi toimi järjestäytyntä rikollisuutta tutkineen komission johdossa. Komission kautta Rutskoi väitti hallituksessa toimivien tahojen olleen yhteyksissä järjestäytyneeseen rikollisuuteen. Tämä raivostutti presidenttiä ja hallitusta, mikä johti Rutskoin erottamiseen komission johdosta.¹³¹ Kansanäänestys järjestettiin 25.4.1993 ja monien yllätykseksi Jeltsin sai vahvan luottamuksen äänestäjiltä. Ottaen huomioon paheneva taloudellinen ahdinko ja uudistusten kova hinta väestölle, äänestäjien aktiivisuus ja verrattain vahva tuki vallinneelle linjalle oli monille yllättävää. Lopputulos oli Jeltsinille selkeä moraalinen ja poliittinen voitto.¹³²

Vielä kansanäänestyksen tulosten ollessa hämäränpeitossa Mansala raportoi ajatuksiaan Ulkoasiainministeri Paavo Väyryselle seuraavasti:

Suhteellisen vapaa tiedonvälitys sekä vapaat yhteydet ulkopuoliseen maailmaan ovat muuttaneet venäläisiä. On kuitenkin vaikeata arvioida, miten nämä muutokset vaikuttavat venäläisten käyttäytymiseen yleensä ja erityisesti nyt kansanäänestyksen tilanteessa.

Mansala esitti huolen siitä, etteivät venäläiset ehkä ymmärrä syitä sosialistisen imperiuminsa sortumiselle. Puhuessaan Venäjän yltyöisänmaallisten ääriainesten noususta Mansala totesi:

Tämän päivän Venäjällä niistä ei ole kuitenkaan todellista vaaraa. Kansanäänestyksestä ja sen tuloksista huolimatta kaaos tulee jatkumaan Venäjällä ja Venäjän kansan mielissä vielä pitkään kaikkine tähän liittyvine riskitekijöineen.¹³³

Näihin synkkiin arvioihin verraten Mansalan raportti kansanäänestyksen tulosten selvityksessä oli optimistisempi. Mansala piti kansanäänestystä toteutumista onnistuneena sekä rutiininomaisena, mikä oli saavutus maassa, jossa demokratia oli varsin uusia asia. Lisäksi suurlähettiläs katsoi, ettei Venäjän kansa ollutkaan niin apaattista ja politiikasta vieraantunutta kuin luultiin. Mansala piti kansanäänestystä yhtenä merkittävänä virstanpylväänä Venäjän matkalla kohti demokratiaa, jossa presidentti Jeltsin oli tavallaan uusinnut mandaatin itselleen sekä ajamalleen politiikalle. Tämän yhteydessä Mansala kuitenkin huomautti ”demokraattisen

¹³¹ Medvedev, 2002, 100.

¹³² Shevtsova, 1999, 73—74.

¹³³ ”R- Venäjän sisäisestä tilanteesta; kaaos maassa ja ihmisten mielissä”, 26.4.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, IX, UMA.

mielenlaadun” olleen vahvasti kytkeytyneen Jeltsinin henkilöön. Samoin kuin edellisessä raportissaan, Mansala ei kuitenkaan uskonut vastakkainasettelun lieventyvän, vaan uskoi ”perustuslakisodan” mahdollisuuteen.¹³⁴

Samaisessa raportissaan Mansala katsoi, ettei parlamentti täyttänyt, omista puheistaan huolimatta demokratiavaatimuksia. Kontekstiin peilaten Mansala vaikutti tarkoittavan lainsäädäntövaltaa kokonaisuudessaan. Demokratiavaatimuksiltaan puutteellisina suurlähettiläs piti myös perustuslakituomioistuinta sekä sen puheenjohtajaa Zorkinia. Mansala arvioi myös lainsäädäntövallan asemien heikentyneen, sillä äänestäneistä 65 prosenttia olisi halunnut pitää ennenaikaiset parlamenttivaalit. Äänestystuloksen syiksi Mansala katsoi melko laajan yrittäjäloukan syntymisen, joka ymmärsi voivansa menettää paljon, mikäli vanhoilliset pääsisivät valtaan. Osasyynä Jeltsinin voitolle Mansala piti myös sitä, että merkittävä osa väestöstä eli paremmin kuin viralliset tilastot antaisivat ymmärtää. Tulevaisuuden osalta Mansala ennusti Jeltsinin etenevän rivakasti perustuslakiuudistuksen kanssa: ”Perustuslain osalta Jeltsin on ottamassa selvästi aikaisempaa `itsevaltaisemman` linjan.”

Tavoitteidensa läpiajo tulisi kuitenkin edellyttämään Jeltsiniltä ”melkoista valtiomiestaitoa ja päättäväisyyttä”. Sen sijaan kansanäänestys ei tuonutkaan lisähajaannusta maahan, vaikka tietyt federaation subjektit käyttivätkin kansanäänestystä mahdollisuutena alleviivata riippumattomuuttaan.¹³⁵ Vaikka Mansala näki presidentin aseman vahvistuneen, ja lainsäädäntövallan aseman heikentyneen, suurlähettiläs vaikutti pitäneen tilannetta potentiaalisesti hankalana Venäjän koossapysymisen osalta.

Tässä vaiheessa onkin tarkoituksenmukaista hieman avata Venäjän keskusvallan ja federaation subjektien välistä suhdetta. Keskusvalta oli juuttuneena sisäisissä välienselvittelyissään. Samaan aikaan federaation subjektien, eli tasavaltojen ja alueiden johto, halusi kasvavissa määrin yhä enemmän autonomiaa itselleen. Sekä presidentti että lainsäädäntövalta yrittivät saada tasavallat puolelleen, mikä kulminoitui vuoden 1992 federaatiosopimukseen, joka mahdollisti varsin laajat vapaudet tasavalloille—kuten mahdollisuuden erota federaatiosta. Federaatiosopimus kuitenkin närkästytti muita Venäjän alueita, jotka olivat nyt etnisiä tasavaltoja heikommassa asemassa. Käytännössä federaatio

¹³⁴ ”R- havainnot kansanäänestyksen tuloksista”, 4.5.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio X, UMA.

¹³⁵ ”R- havainnot kansanäänestyksen tuloksista”, 4.5.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio X, UMA.

kohteli sen eri subjekteja eri tavalla. Täten federaatiosta tuli asymmetrinen. Tyytymättömyys kasvoi sellaisiin mittoihin, että monet alueet alkoivat julistautua omavaltaisesti tasavalloiksi vuoden 1993 kuluessa.¹³⁶ Asymmetrisella federaatiolla tarkoitetaan sellaista federaatiota, jossa tietyt federatiiviset subjektit—kuten alueet(oblasi) ja tasavallat—olivat tiiviimmin kytkettyinä keskushallintoon kuin toiset.¹³⁷ Eli Venäjän sisäistä kamppailua käytiin ikään kuin kahdella tasolla. Yhtäältä Moskovassa presidentti ja lainsäädäntövalta ottivat mittaa toisistaan. Toisaalta federatiivisella keskuksella, eli Moskovalla, oli käynnissä oma köydenvetonsa Venäjän lukuisien federaation subjektien kanssa. Moskovan ylivalta närkästytti monia alueita. Moskovan sisäisen vallankamppailun ohella ulkoasiainministeriön raporteissa kiinnitettiin siis huomiota myös Venäjän keskusvallan ja alueiden välisiin kiistoihin. Näiden kahden teeman nähtiin kytkeytyvän tiiviisti toisiinsa. Tästä huolimatta näistä kahdesta teemasta juuri kysymys presidentin ja lainsäädäntövallan vastakkainasettelusta oli hallitseva.

Näin myös ulkoasiainministeriön poliittisen osaston toimistopäällikkö Harry Helenius katsoi Jeltsinin aseman olleen kansanäänestyksen jälkeenkin epävarma, sillä mielipidemittausten perusteella Jeltsinin suora tukijoukko ei ollut kovinkaan suuri.¹³⁸ Heleniuksen mukaan moni äänesti Jeltsiniä vastustakseen vanhaa järjestelmää paremman vaihtoehdon puuttuessa. Heleniuksen mukaan koko poliittinen valtataistelu oli ollut verrattain pienen eliitin keskinäistä nahistelua. Huomioitava on myös se, että kyseinen poliittinen eliitti edusti vanhaa, neuvostoaiasta, yhteiskuntarakennetta. Täten Jeltsinin saama tuki ei ratkaisisi Venäjän ongelmia, joihin kuuluivat mm. kansantalouden surkea tila, federaatorakenteen epäselvyys ja mahdollisesti nousussa oleva äärinationalismi. Jeltsinin suunnitelmien osalta Helenius raportoi presidentin pyrkivän vihdoinkin katkaisemaan sen noidankehän, jossa perustuslain muuttaminen kilpistyi lainsäädäntövallan vastustukseen. Loppuvuotta Helenius kommentoi seuraavanlaisesti:

Perustuslain ympärillä käytävä taistelu lamaannuttanee lainsäädäntötyön ja siten uudistusten perustan kehittämisen loppuvuodeksi. Tällä hetkellä lienee korkein neuvosto täysin haluton yhteistyöhön presidentin kanssa. Tämä ei tarkoita sitä, että Venäjä välttämättä syöksyy

¹³⁶ Ross, 2002, 22—25.

¹³⁷ Oversloot, 2013, 90.

¹³⁸ ”Venäjä toukokuussa 1993, näkökohtia”, 11.5.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XI, UMA.

nykyistä pahempaan kaaokseen, vaan merkitsee pikemminkin nykytilaa muistuttavan sekavan murroskauden pitkittymistä.¹³⁹

Helenius myös ennusti Jeltsinin joutuvan sallimaan aiempaa enemmän vapauksia alueille. Koska Jeltsin ja sen hallinto olivat kehittyneet keskusjohtoisessa poliittisessa järjestelmässä, tällaisten myönnytysten tosiasiallinen toteutuminen oli Heleniuksen mukaan avoin kysymys. Myös Maimo Henriksson raportoi Venäjän alueiden ja tasavaltojen kasvaneesta roolista perustuslakivalmisteluissa. Henrikssonin mukaan federaation subjektien kasvanut rooli oli johtanut siihen, että presidentti ja hallitus joutuvat ottamaan ne enenevissä määrin huomioon. Tämä vuorostaan oli johtamassa uudenlaiseen aluepolitiikkaan, jossa alueiden ääni kuuluisi paremmin.¹⁴⁰ Enenevissä määrin ulkoasiainministeriön ja Moskovan suurlähetystön raporteissa alkoi esiintyä alueiden kasvava vaikutusvalta tilanteessa, jossa sekä toimeenpano-että lainsäädäntövalta kilpailivat alueiden tuesta.

Kansanäänestyksen jälkeen presidentti kävi tiettyjen poliittisten vastustajiensa kimppuun. Näin kävi varapresidentille, Aleksander Rutskoille, jonka Jeltsin käytännössä vapautti tehtävistään.¹⁴¹ Huoli Rutskoin kasvavasta suosiosta oli yksi syy sille, että kesän alussa Jeltsin tukijoukkoineen kutsui nopeasti perustuslakikokouksen, jonka tarkoituksena oli kirjoittaa uusi perustuslaki.¹⁴² Kesäkuun alussa Mansala katsoi, että presidentillä oli käytännössä kaksi vaihtoehtoa. Vahvistuneiden asemiansa kautta presidentti voisi jatkaa neuvonpitoaan korkeimman neuvoston ja opposition kanssa harjoittaen näin eräänlaista ”uuvutuspolitiikkaa”. Toisena vaihtoehtona olisi avoin konfrontaatio kansanedustajien kanssa. Raporttia kirjoitettaessa Mansala totesi, linjan valitsemisen olleen toistaiseksi auki.¹⁴³

Kansanäänestyksen jälkeen Mansala katsoi korkeimman neuvoston ja puhemies Hasbulatovin asemien heikentyneen, sillä korkeimmassa neuvostossa osa alkoi suhtautua suopeammin presidentin koollekutsumaan perustuslakikokoukseen. Presidentin verrattain hidas eteneminen perustuslakiasiansa selittyi Mansalan mukaan sillä, että asian ajaminen vaatisi edes jonkinlaista kansanedustuslaitoksen myötävaikutusta. Jeltsin oli vuoden 1991 vapaiden

¹³⁹ ”Venäjä toukokuussa 1993, näkökohtia”, 11.5.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XI, UMA.

¹⁴⁰ ”RT- Venäjän federaation subjektit perustuslakisodan pääroolissa; uusi aluepolitiikka kehittymässä”, 14.5.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XI, UMA.

¹⁴¹ Medvedev, 2002, 101—102.

¹⁴² Shevtsova, 1999, 75.

¹⁴³ ”R- Venäjän poliittisesta tilanteesta kesäkuun alussa 1993”, 7.6.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIII, UMA.

presidentinvaalien sekä tuoreen kansaaänestyksen jälkeen maan ainoa aidosti demokraattisesti valittu vallanpitäjä. Täten epädemokraattiset keinot perustuslain aikaansaamiseksi istuisivat tähän kuvaan varsin huonosti. 5.6.1993 työnsä aloitteen perustuslakikokouksen Mansala ennusti olevan vaikea. Tämän arvion hän teki kokouksen avajaispäivän perusteella, jonka myötä varovainen optimismi oli alkanut hiipua.¹⁴⁴

Henrikssonin raportti liittyen perustuslakikiistaan noudatteli monelta osin Mansalan ajatuksia, joskin Henrikssonin raportti oli tarkempi. Henriksson otti tarkasteluun korkeimman neuvoston perustuslakiluonnoksen ja vertasi sitä presidentin vastaavaan. Suurimpana erona luonnosten välillä Henriksson katsoi olevan se, miten valta jaettaisiin presidentin ja lainsäädäntövallan välillä. Jeltsinin ehdotuksessa presidentin oikeuksia korostettiin. Jeltsinin luonnosta Henriksson kuvasi seuraavasti: ”Tässä ei kuitenkaan ole kysymyksessä siirtyminen presidentin diktatuuriin, kuten opposition puhemies Hasbulatov ja varapresidentti Ruskoi kärjessä ovat väittäneet.”

Samalla kuitenkin huomautettiin, että presidentillä olisi oikeus päättää uusista vaaleista, parlamentin hajottamisesta sekä poikkeustilan julistamisesta maahan. Näitä oikeuksia kutsuttiin ”melkoisiksi”, joskin Henriksson tähdensi oikeuksien sisältävän joitakin rajoituksia. Kaiken kaikkiaan Henriksson katsoi Jeltsinin tavoittelevan ranskalaista tai amerikkalaista järjestelmää vastaavaa vallanjakoa. Korkein neuvoston luonnoksen katsottiin vuorostaan kiinnostavan enemmän huomiota presidentin ja kansanedustuslaitoksen valtaoikeuksien tasapainottamiseen.¹⁴⁵

Samalla tavalla kuin Mansala, Henriksson pohti lähtisikö presidentti kompromissin vai vastakkainasettelun tielle. Myös Henriksson piti konfrontaatiolinjaa perustuslain kannalta kyseenalaisena. Kompromissilinjassa olisi vuorostaan etuna se, että tämän kautta presidentti saattaisi onnistua hajottamaan oppositiota—ennen kaikkea korkeimmassa neuvostossa. Toisaalta kompromissilinjan riskinä olisi se, että oppositiovoimat yrittäisivät sabotoida koko luonnoksen, mistä olikin nähty viitteitä. Ensimmäiset sovintoneuvottelut eivät olleet Henrikssonin mukaan rohkaisevia. Toisena haasteena presidentille olisi vuorostaan

¹⁴⁴”R- Venäjän poliittisesta tilanteesta kesäkuun alussa 1993”, 7.6.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIII, UMA.

¹⁴⁵”RT- Kysymys Venäjän uudesta perustuslaista; tilanne 5.6.1993”, 8.6.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIII, UMA.

federaation subjektit ja niiden epävarma tuki presidentin perustuslakiluonnokselle. Tässä vaiheessa oppositio saattaisi yrittää liittoutua federaation subjektien kanssa presidenttiä vastaan. Federaatiokysymyksessä Jeltsin joutuisi vuorostaan ottamaan kantaa federaation subjektien eriarvoisuuteen, joka närkästytti venäläisalueita. Henriksson katsoi, ettei Jeltsinillä ollut tässä vaiheessa helppoja vaihtoehtoja.¹⁴⁶

Kansanäänestyksen lopputuloksen vahvistama presidentti suostui ottamaan huomioon jopa vastapoolin, korkeimman neuvoston, laatiman luonnoksen perustuslaista. Konferenssin jäsenistö oli enemmistöltään presidenttimielinen. Kuitenkin laadittu perustuslakiluonnos, joka sisälsi myös korkeimman neuvoston ajatuksia, laimensi aiempia presidenttikeskeisiä, jopa autoritaarisia ajatuksia. Laadittu luonnos oli yllättävänkin dialogin lopputulema, jota eräät tasavallat ryhtyivät kuitenkin vastustamaan. Sellaiset tasavallat kuin Tatarstan ja Bashkorostan pelkäsivät menettävänsä aiemmin hankittuja oikeuksiaan. Venäjän muut alueet alkoivat vuorostaan olemaan enenevässä määrin tyytymättömiä tasavaltojen erityisoikeuksiin.¹⁴⁷ Tämä kiista osoitti sen, kuinka tiiviisti kytköksissä perustuslaillinen kiista ja keskuksen ja alueiden väliset suhteet olivat.

Kesäkuun lopulla Mansala raportoi suoraan ulkoasiainministeri Heikki Haavistolle jälkikommunismien ongelmista Venäjällä. Tämä raportti on sikäli poikkeuksellinen, että Mansala esitti varsin syväluotaavaa analyysia postkommunistisesta ajasta sekä Venäjällä että muissa entisissä sosialistissa maissa—esimerkiksi Puolassa. Venäjän yhtenä suurena erona suhteessa moniin muihin entisiin sosialistisiin valtioihin oli se, että Venäjällä autoritaarisen ja totalitaarisen järjestelmän juuret yltävät hyvin syvälle. Täten uuden järjestelmän rakentaminen Venäjälle olisi erityisen vaikeaa:

Kaiken kaikkiaan helpompaa on luoda demokratia ja oikeusvaltio niihin maihin, joissa on vanhastaan jäljellä demokratian perinteitä. Toisin on Venäjällä, missä Tshehovin mukaan ”vuosisatojen orjuuttamat venäläiset pelkäävät vapautta”.¹⁴⁸

Vaikka tässä raportissa Mansala ei suoraan käsitellyt Venäjän poliittista umpikujaa, pohdinnat demokraattisen yhteiskunnan rakentamisen haasteista Venäjällä liittyivät luultavasti käynnissä olleeseen kehityskulkuun. Mansala katsoi Venäjän olevan historiallisesti läntisestä

¹⁴⁶ ”RT- Kysymys Venäjän uudesta perustuslaista; tilanne 5.6.1993”, 8.6.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIII, UMA.

¹⁴⁷ Shevtsova, 1999, 76.

¹⁴⁸ ”R- vapauden sietämätön taakka; postkommunismien ongelmista Venäjällä”, 30.6.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIV, UMA.

kulttuuripiiristä irrallinen toimija, jossa demokraattisten toimintatapojen juurruttaminen olisi vaikeampaa. Raportti saattoi myös kuvastaa sitä yleistä mielikuvaa, joka välittyi Venäjän lukkiutuneesta tilanteesta.

Lukkiutunut tilanne paheni ja tilanne kiristyi. Hasbulatov ymmärsi, että perustuslain hyväksyntä tulisi joka tapauksessa edellyttämään kansanedustajain kongressin hyväksyntää. Korkein neuvosto aloitti yllätyshyökkäyksensä presidenttiä vastaan säätämällä lain, jonka nojalla korkeimmalla neuvostolla olisi yksinoikeus perustuslakiluonnoksen tulkinnassa.¹⁴⁹ Tämän uuden konfrontaatiopiikin yhteydessä Mattila puhui ”rintamahyökkäyksestä uudistuksia vastaan”. Mattila katsoi, korkeimman neuvoston käyttäneen hyväkseen Jeltsinin kesälomaa yrittääkseen viimeisen kerran estää Jeltsinin, ja tämän hallituksen, uudistukset. Mattilan mukaan korkeimman neuvoston konservatiivit olivat muuttaneet asenteitaan selvästi vanhoillisempaan suuntaan, samalla kun itse korkeimman neuvoston kannatus oli sangen vähäistä.¹⁵⁰

Konservatiivit olivat mm. ryhtyneet vaatimaan entistä ponneikkaammin paluuta keskitettyyn talouteen ja ulkopoliittikan muuttamista. Konfrontaation panoksina Mattila piti talousjärjestelmän kohtaloa, jossa lopputulos olisi joko avoin markkinatalous tai valtiokapitalismi. Lisäksi konfrontaation lopputuloksen myötä määrittäisi, tulisiko Venäjästä osa kansainvälistä yhteisöä vai voimistuisiko maassa eristäytymistä korostava nationalismi. Korkeimman neuvoston toimia Mattila piti epätoivoisena yrityksenä pysäyttää talousuudistukset, joiden peruuttaminen oli muuttumassa mahdottomaksi. Lopuksi Mattila spekuloi, että Jeltsin saattaisi korkeimman neuvoston hyökkäyksien myötä ryhtyä jyrkempiin vastatoimiin. Tämän yhteydessä nostettiin mahdollisuus ennenaikaisista vaaleista:

Kiihtyvä valtataistelu omalta osaltaan voi ennenaikaistaa parlamenttivaaleja. Varsinkin silloin, jos kumpikaan osapuoli ei pääse valtataistelussa niskapäälle.¹⁵¹

Mattila siis katsoi, että Jeltsin saattaisi ryhtyä koviin toimiin korkeinta neuvostoa vastaan, joskin väkivalta ei tuntunut olevan tässä vaiheessa optiona. Tilanne Venäjällä kiristyi läpi kesän ja elokuuhun tultaessa suurin osa tarkkailijoista piti tilannetta kriittisenä.¹⁵² Osapuolet

¹⁴⁹ Shevtsova, 1999, 78.

¹⁵⁰ ”RT. Konservatiivisen parlamentin rintamahyökkäys uudistuksia vastaan”, 22.7.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XV, UMA.

¹⁵¹ ”RT. Konservatiivisen parlamentin rintamahyökkäys uudistuksia vastaan”, 22.7.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XV, UMA.

¹⁵² Medvedev, 2000, 102.

syöttivät toisiaan korruptiosta. Samalla presidentti Jeltsinin heikosta terveydentilasta kiersi huhuja, koska presidentti oli pitkään poissa julkisuudesta. Elokuun alussa Jeltsin palasi julkisuuteen ja ryhtyi koventamaan retoriikkaa vakuuttaen, että uudet parlamenttivaalit järjestettäisiin syksyllä hinnalla millä hyvänsä. Jeltsin lisäsi yhteydenpitoaan voimaministeriöihin ja erityisesti puolustusministeriin. Lisäksi Jeltsin teki vierailuja sotilasosastoihin. Siellä Jeltsin esiintyi kameroiden edessä sotilasunivormussa. Kiristyvästä tilanteesta huolimatta Jeltsin kuitenkin yritti vielä kerran rauhanomaisia keinoja. Presidentti yritti perustaa uuden valtionelimen—federaationeuvoston—joka olisi korvannut korkeimman neuvoston ja kansanedustajain kongressin. Tässä presidentti kuitenkin myöhemmin epäonnistui.¹⁵³

Kesän kuluessa Jeltsinin kansanäänestyksen tuoma poliittinen ja moraalinen pääoma ei kuitenkaan realisoitunut, mikä näkyi varsin selvästi myös ulkoministeriön raporteissa, joissa esimerkiksi pohdittiin, ja epäiltiin, Venäjän ja venäläisten kykyä ja halua omaksua demokraattinen järjestelmä. Kesän kuluessa konflikti muuttui yhä avoimemmaksi ja syytökset kovenivat. Korkeimmasta neuvostosta oli tulossa yhä konservatiivisempi ja ehdottomampi, mikä loi presidentille kannustimia ratkaista lainsäädäntövallan vastarinta tavalla tai toisella. Lisäksi presidentti oli lähtökohtaisestikin penseä kompromissin mahdollisuudelle. Vaikutti siltä, että kompromissintie oli kuljettu loppuun.

¹⁵³ Shevtsova, 1999, 79—81.

3 Yhteenotto ratkeaa Jeltsinin murskavoittoon

3.1 Presidentin kovat toimet saavat ymmärrystä

Syyskuun alussa tunnelma Moskovassa oli äärimmäisen jännittynyt. Jeltsinin puheet ”kuumasta syyskuusta” antoivat viitteitä siitä, presidentti suunnitteli jotain. Presidentin leiri oli kuitenkin hajanainen. Radikaalit uudistajat, kuten Yegor Gaidar, edustivat uuden sukupolven eliittiä, joka oli saanut ns. jalan oven väliin poliittisessa johdossa. Jeltsinin lähipiirissä oli kuitenkin myös vaikutusvaltaisia konservatiiveja, joita Jeltsin kuunteli. Näiden kahden leirin välissä oli pääministerin Tshernoymyrdinin edustama byrokraattien maltillinen siipi, joka kannatti hitaita ja varovaisia uudistuksia.¹⁵⁴ Myös Henriksson pani merkille hallituksessa vallinneet erimielisyydet, joiden hän katsoi tulleen yhä avoimemmin esille. Henriksson piti hallitusta jakautuneena kahtia ”nuoriin talousuudistajiin” ja ”vanhemman sukupolven Goslpanin miehiin”.¹⁵⁵ Tutkimuskirjallisuuteen peilaten Henrikssonin näkemys hallituksen ”klikeistä” saattoi siis olla tietyiltä osin yksinkertaistettu.

Kansanedustajain kongressin edustajat olivat tietoisia Jeltsinin suunnitelmista pyyhkäistä lainsäädäntövalta pois tieltään. He yrittivät vedota presidenttiin vielä kerran. Tässä vaiheessa he olivat valmiita uhraamaan Hasbulatovin sillä ehdolla, että toimeenpanovalta suostuisi neuvottelemaan. Jeltsin kuitenkin torjui ajatuksen vuoropuhelusta. Alkoi olla selvää, että presidentti tukijoineen tavoitteli ehdotonta voittoa vailla rajoitteita.¹⁵⁶ Vielä syyskuun puolessa välissä Mattila raportoi kompromissimahdollisuudesta perustuslakiprosessiin liittyen viitaten lainsäädäntövallan vaatimuksiin parantaa presidentin ja lainsäädäntövallan yhteistyötä perustuslain valmistelussa.¹⁵⁷

21.9.1993 Jeltsin julkisti presidentin asetuksen, jonka nojalla korkein neuvosto käytännössä hajotettiin. Samalla Jeltsin tiedotti, että uuden kansanedustuslaitoksen vaalit sekä kansanäänestys perustuslaista pidettäisiin joulukuussa. Kaksi tuntia myöhemmin korkein neuvosto valitsi presidentiksi varapresidentin Rutskoin. Seuraavana päivänä, 22.9., korkeimman neuvoston johtajat jakoivat jo aseita parlamenttitalon suojelijoiksi tarjoutuneille

¹⁵⁴ Shevtsova, 1999, 81–82.

¹⁵⁵ ”Tilanne Venäjän hallituksessa 17.9.1993”, 17.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVII, UMA.

¹⁵⁶ Shevtsova, 1999, 81–83.

¹⁵⁷ RT- Venäjän perustuslakiprosessissa sittenkin kompromissin mahdollisuus?”, 17.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVII, UMA.

siviileille. Myöhemmin kutsuttiin vielä kymmenes kansanedustajain kongressi ”valkoiseen taloon”, eli parlamenttitaloon.¹⁵⁸ Tapahtumien nopeasta kulusta Suomeen raportoivat Mansala ja Henriksson yhteisessä raportissaan. Raportissaan kaksikko katsoi, että presidentti ryhtyi ”tositoimiin”, koska korkeimman neuvoston viime viikkojen toiminta oli vaikuttanut tähän. Ruskoi oli mm. osallistunut kongressiin, jossa vaadittiin Neuvostoliiton palauttamista ja kaiken vallan siirtämistä neuvostoille. Myös Hasbulatov lähetti terveisensä kyseiselle kongressille. Raportti antoi ymmärtäväisen tulkinnan Jeltsinin toimiin liittyen. Jeltsinin keväällä kohtaamien ikävien kokemusten, kuten täpärän pelastumisen viraltapanolta, nähtiin johtaneen presidentin ehdottomaan linjaan.¹⁵⁹

Raportissa nostettiin esille myös puhemies Hasbulatovin kohdistamat syytökset presidentin henkilöön.¹⁶⁰ Muutamaa päivää aikaisemmin Hasbulatov olikin kritisoinut Jeltsiniä kovasanaisesti televisiohaastattelussa.¹⁶¹ Mansala ja Henriksson pitivät Hasbulatovia muutenkin pääsyllisenä tilanteen kärjistymiselle. Raportti kuvaili Hasbulatovia manipuloijaksi:

Varsinaisten puolueiden puuttuminen parlamentista on mahdollistanut sen, että puhemies Hasbulatov on lähes mielensä mukaan voinut hallita parlamenttia tunnettuna manipuloijana.

Hasbulatovin ohella Jeltsinin vastaiseen rintamaan katsottiin kuuluvan valtaoikeuksistaan riisuttu varapresidentti Ruskoi ja perustuslakituomioistuin. Tässä kontekstissa pääministerin Tshernomyrdin tuki katsottiin ensiarvoisen tärkeäksi. Tulevan kehityksen Mansala ja Henriksson näkivät riippuvan voimaministeriöiden, ja ennen kaikkea asevoimien, roolista. Jokainen väkivallaton vuorokausi olisi presidentille eduksi. Myös Venäjän alueiden, eli federaation subjektien, suhtautuminen presidenttiin nähtiin tärkeänä tekijänä. Sen sijaan ulkomailta tuleva kannatus olisi selkeästi vähäpätöisempi tekijä tulevassa kehityksessä.¹⁶²

Vaikutti siltä, että suomalaiset diplomaatit olivat sängen ymmärtäväisiä Jeltsinin poikkeusvaltuuksien toimeenpanoon. Monelta osin tämä käy järkeen, sillä vastapuoli oli enenevässä määrin muuttumassa vanhoilliseksi ja revansistiseksi tahoksi, joka tavoitteli Neuvostoliiton palauttamista. Tällainen taho olisi saattanut muuttaa Venäjän ulkopoliitiikan

¹⁵⁸ Shevtsova, 1999, 83—84.

¹⁵⁹ ”Poliittisesta tilanteesta Venäjällä 22.9.1993”, 22.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVII, UMA.

¹⁶⁰ ”Poliittisesta tilanteesta Venäjällä 22.9.1993”, 22.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVII, UMA.

¹⁶¹ Shevtsova, 1999, 83.

¹⁶² ”Poliittisesta tilanteesta Venäjällä 22.9.1993”, 22.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVII, UMA.

todella vihamieliseksi länsimaita kohtaan. Kenties tämä sai suomalaiset diplomaatit tulkitsemaan parhain päin presidentin itsevaltaiset otteet maassa, jolla oli jo ennestään vahvat perinteet itsevaltaisessa hallintotavassa. Diplomaatit pitivät myös ulkomaista tukea verrattain vähäpätöisenä tekijänä, mikä kertonee siitä, että ratkaisujen katsottiin olevan ennen kaikkea venäläisten omilla käsissä.

23.9. korkein neuvosto kutsui kymmenennen kansanedustajain kongressin koolle.¹⁶³ Samana päivänä Mansala ja Henriksson tekivät toisen tilannekatsauksensa. Kaksikko kertoi tilanteen Moskovassa olleen rauhallinen kansalaisten reagoinnin pysyneen välinpitämättömänä. Samalla todettiin asevoimien johdon tukevan yksiselitteisesti presidenttiä. Kaksikko kuitenkin katsoi, ettei tuki olisi yhtä lailla yksiselitteinen, mikäli kansalaiset tarttuisivat aseisiin ja syntyisi verenvuodatusta: ”Asevoimien yhtenäisyys tällaisessa tapauksessa on kyseenalaista”. Korkeimman neuvoston ja varapresidentti Ruskoin yrityksistä huolimatta armeija pysyi tässä vaiheessa Jeltsinin takana, vaikka yksittäisten joukkojen uskollisuus olikin epävarmaa. Palkanmaksuongelmien ratkaisun katsottiin olevan tarpeellista armeijan uskollisuuden varmistamisen kannalta.¹⁶⁴

Federaation subjektien suhtautumisen nähtiin olevan keskeisessä asemassa tulevan kehityksen kannalta. Jeltsinin väitteistä huolimatta, Mansala ja Henriksson huomauttivat tilanteen olleen presidentin kannalta epävarma. Yleisenä kehityskulkuna nähtiin se, että federaation subjektien toimeenpanovalta asettui presidentin puolelle, kun taas subjektien lainsäädäntövalta vastusti presidentin toimia. Median suhtautumisesta tapahtumiin annettiin varsin mielenkiintoinen arvio:

Uudistusmieliset joukkotiedotusvälineet, erityisesti televisio, ovat entistä selvemmin ja jopa manipuloiden ottaneet kantaa presidentin puolesta.¹⁶⁵

Tästä voinee tulkita, että suomalaiset diplomaatit näkivät median uutisoinnissa myös tietynlaisen vääristelyn piirteitä. Konfliktissa nähtiin myös kärjistymisvaaraa:

Mitä tukalammaksi Hasbulatovin ja Ruskoin johtaman joukon asema käy, sitä suuremmaksi tulee provokaatioiden vaara.

¹⁶³ Shevtsova, 1999, 84.

¹⁶⁴ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 23.9.1993”, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVIII, UMA.

¹⁶⁵ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 23.9.1993”, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVIII, UMA.

Tämän yhteydessä mainittiin, että pahimmilta provokaatioilta oli välttytty, joskin muutamia yrityksiä ottaa haltuun viestintäjärjestelmiä oli ollut.¹⁶⁶

Seuraavana päivänä, 24.9., Mansala ja Henriksson kirjoittivat samankaltaisen raportin kuin sitäkin edeltävänä päivänä. Federaation subjektien osalta toistettiin jo aiemmin mainittu alueellisen toimeenpanovallan ja lainsäädäntövallan toisistaan poikkeava suhtautuminen Moskovassa käynnissä olleeseen kriisiin. Tässä vaiheessa huomautettiin myös, että federaation subjekteilla olisi avainasema tulevissa parlamenttivaaleissa. Yli 50 alueneuvoston kerrottiin, lehtitietoihin nojautuen, todenneen presidentin toimien olleen laittomia. Raportissa kuitenkin painotettiin, ettei tämä välttämättä merkinnyt korkeimman neuvoston kannalle asettumista. Lisäksi osa alueneuvostoista oli asettunut tukemaan presidenttiä, osa oli vuorostaan pidättäytynyt kannanotoista.

Mansala ja Henriksson pitivät ilmeisenä sitä, että eräät alueet olivat pidättäytyneet kannanotoistaan, kunnes tilanne selkiintyisi. Tässä vaiheessa nostettiin spekulointi siitä, kuinka alueista saattaisi muodostua eräänlainen kolmasvoima, joka yrittäisi hyötyä valtatyhjiöstä. Federaation subjektit pyrkisivät saamaan mahdollisimman suuren hyödyn Moskovan sekavasta tilanteesta.¹⁶⁷

Jeltsin yritti tukahduttaa korkeimman neuvoston koolle kutsuman kymmenennen kansanedustajain kongressin tarjoamalla edustajille huomattavia taloudellisia etuja—käytännössä presidentti yritti maksaa edustajat hiljaisiksi, joskin suuri osa edustajista ei tarttunut tähän tarjoukseen. 25.9. Jeltsin julkaisi asetuksen, jonka nojalla ”valkoinen talo”, eli parlamenttitalo, jossa korkein neuvosto kokoontui, saarrettiin poliisivoimin. Neuvottelut eivät ottaneet tuulta alleen, sillä kumpikin osapuoli uskoi voittoonsa.¹⁶⁸ Vaikka Jeltsinillä olikin voimaministeriöiden tuki, monet tärkeät poliittiset toimijat kuitenkin kritisoivat presidentin ehdotonta linjaa. Sellaiset tahot kuin perustuslaillinen tuomioistuin, ortodoksinen kirkko ja tietyt alueelliset johtajat toivoivat kompromissia, joka olisi pitänyt sisällään samanaikaiset vaalit lainsäädäntövallalle ja presidentille.¹⁶⁹

¹⁶⁶ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 23.9.1993”, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVIII, UMA.

¹⁶⁷ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 24.9.1993”, 24.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVIII, UMA.

¹⁶⁸ Shevtsova, 1999, 84

¹⁶⁹ Moser, 2001, 82.

29.9. tultaessa Mansala ja Henriksson pitivät tilannetta edelleen jännittyneenä. On huomioitava, että tässä vaiheessa lainsäädäntövallan edustajat olivat olleet linnoittautuneina parlamenttitalossa jo yli viikon. Mansala ja Henrikssonin mukaan Hasbulatov ja Rutskoï olivat osittain menettäneet otteensa talon ulkopuolella olevista mielenosoittajista ja osasta rakennuksen sisällä olevista puolustajista. Raportissaan kaksikko katsoi, että tällainen kehitys lisäisi tilanteen ennalta-arvattomuutta ja provokaatioalttiutta. Jeltsinin päätöstä tyrmätä eräs kompromissiesitys kaksikko piti osoituksena strategiasta, joka ”varsin pitkälle vaikuttaa maan tuleviin tapahtumiin”. Tämä kannanotto on hieman ylimalkainen ja kryptinen, mutta tulkitseen sillä tarkoitettavan presidentin ehdotonta linjaa. Lisäksi kaksikko totesi, ettei kyse ole henkilöiden vastakkainasettelusta.¹⁷⁰ Vaikutti siltä, että usko kompromissin mahdollisuuteen oli ehtymässä Moskovan suurlähetystössä.

Mansalan ja Henrikssonin raportin lopussa käsiteltiin parlamenttitalon ympärillä olevia mielenosoituksia. Mielenosoittajien määrää pidettiin mitättömänä suhteessa Moskovan kaltaisen suurkaupungin väkilukuun. Tästä vedettiin päätelmä siitä, että suurin osa kansalaisista oli passiivisia. Lopuksi kerrattiin vielä vuoden 1991 vallankaappausyrityksen tapahtumia, joissa kuoli—tapahtumien vakavuus huomioon ottaen—yllättävän vähän ihmisiä. Loppukaneettina kaksikko totesi: ”Nykytilanteessa vaara ihmishenkien lisämenetyksiin on huomattava”.¹⁷¹ Ilmeisesti pelkona tosiaan oli, että väkivaltaisuudet voisivat leimahtaa.

Jos aiemmassa raportissaan Mansala ja Henriksson vaikuttivat pitävän kompromissilinjaa sangen epätodennäköisenä, seuraavana päivänä—30.9.—raportti vuorostaan kertoi sovinnon etsinnän jatkumisesta. Raportissa kerrottiin Tshernomyrdinin saamista valtuuksista käydä neuvotteluja korkeimman neuvoston kanssa. Toisaalta raportissa mainittiin toimeenpanovallan antamasta ultimaatumista, jonka mukaan parlamenttitalo tulisi tyhjentää 4.10. mennessä. Kaksikon mukaan ultimaatumi lisäisi provokaatioiden vaaraa. Poliittinen tilanne oli kaksikon mukaan: ”---mikäli mahdollista entistäkin epäselvempi.”. Presidentin vakuutteluja järjestettävistä parlamentti- ja presidentinvaaleista pidettiin sangen epäselvinä ja Venäjän alueiden koettiin olevan avainasemassa tilanteen kehittymisen kannalta. Jälleen kerran mainittiin alueiden käyttävän tätä hyväksi omien tavoitteidensa edistämiseen. Jeltsiniä

¹⁷⁰ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 29.9.1993”, 29.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

¹⁷¹ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 29.9.1993”, 29.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

lainaten kaksikko kuvasi Venäjän tilanteen sisältävän farssinomaisia piirteitä, jotka voisivat johtaa kansalliseen tragediaan.¹⁷²

Lokakuun ensimmäisenä päivänä tapahtumien kuvailuun ilmestyi jo tietynlaisia retrospektiivisiä piirteitä. Tilanteen huomattavaan kiristymiseen johtanutta presidentin asetusta arveltiin olleen valmisteilla jo kuukausia. Kriisin pitkittymisen katsottiin tuoneen presidentille ennalta-arvaamattomia haasteita, jotka edellyttivät ”kurssin tarkistamista”. Presidentin ja hallituksen katsottiin pyrkivän nyt noudattamaan kahta rinnakkaista toimintalinjaa. Yhtäältä pyrittäisiin pääsemään sovintoon parlamenttitalon ”militanttien puolustajien” kanssa. Toisaalta tavoitteena olisi tuen varmistaminen federaation subjekteilta. Mansalan ja Henrikssonin mukaan presidentin asema oli kriisin myötä kohentunut:

Kun verrataan tällä erää vallitsevaa tilannetta presidentin ukaasia edeltäneisiin oloihin, Jeltsinillä on nyt vahvempi asema neuvotteluissa. Vielä elokuussa katsottiin yleisesti presidentin menettäneen aloitteen vastustajille.

Presidentin aseman katsottiin vahvistuneen mm. Tshernomyrdin hallituksen, voimaministeriöiden, ja tiedotusvälineiden antaman tuen myötä. Tiedotusvälineiden osalta kuitenkin mainittiin niiden alkaneen nyt välittämään presidentin vastustajia koskevaa sisältöä, minkä otaksuttiin johtuvan pyrkimyksestä kumota sensuuriväitteet. Lisäksi huomautettiin, että Jeltsiniä on tukenut myös ulkomaiden antamat tuenosoitukset. Federaation subjektien tuen sanottiin vuorostaan riippuvan siitä, että kumpi pystyy olemaan vakuuttavampi asukkaiden silmissä: alueneuvosto vai presidenttiä edustava toimeenpanovalta.¹⁷³

Kaksikko arveli myös, että presidentille olisi eduksi Hasbulatovin ja Rutskoin viiteryhmän muuttuminen entistä selvemmin kommunistien ja äärikansallisten tahojen liittoumaksi, joka tavoittelisi Neuvostoliiton palauttamista. Tiettyjen alueneuvostojen katsottiin osoittaneen tukea parlamenttitaloon linnoittautuneille. Tässä vaiheessa alueneuvostoja pidettiin parlamenttitalon ”puolustajien” viimeisenä oljenkortena. Hasbulatovin ja Rutskoin kontrollissa ulottumattomissa olevilleen puolustajien kerrottiin olleen raskaasti aseistautuneita. Kaksikko piti mahdollisena sitä, että tämä raskas aseistus voitaisiin suunnata

¹⁷² ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 30.9.1993”, 30.9.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

¹⁷³ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 1.10.1993”, 1.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

viereisissä kortteleissa sijaitseviin USA:n suurlähetystöön ja Moskovan pormestarinvirastoon. Tämä vuorostaan antoi ääriryhmille painostuskeinon sekä lisäsi provokaation vaaraa.¹⁷⁴

Tilanteen kannalta ratkaisevana Mansala ja Henriksson pitivät sitä, olisiko Jeltsin sittenkin valmis kompromissiin, joka luultavasti tarkoittaisi samanaikaisia presidentin- ja parlamenttivaaleja. Lopuksi raportissa käsiteltiin kansalaisten poliittista passiivisuutta, jonka tulkittiin suosineen tähän mennessä presidenttiä. Huolena kuitenkin oli, että kansalaisten poliittinen passiivisuus saattaisi uhata Jeltsinin asejama uudistuksia ja demokratian etenemistä.¹⁷⁵ Raportista voinee tulkita, että huoli väkivaltaisesta provokaatiosta oli läsnä ja sen pelättiin tulevaan nimenomaan parlamenttitalon radikaalien puolustajien taholta. Kuvaavaa on se, että äärikansallisten ryhmien mahdollisen iskun kohteena pidettiin jopa Yhdysvaltain suurlähetystöä. Kansalaisten poliittisessa passiivisuudessa taas nähtiin pidemmällä tähtäimellä uhkakuvia demokratisoitumiselle.

3.2 Presidentin voitto nähdään uudistamislinjan voittona

Lokakuun kolmantena päivänä parlamenttitalon puolustajat tekivät siirtonsa. Hasbulatovin ja Ruskoin johtamat puolustajat nimittäin uskoivat, että Jeltsinin syrjäyttäminen olisi toteutettavissa. Parlamenttitalon puolustajat olettivat virheellisesti, että armeija tukisi heitä. Hasbulatovin ja Ruskoin kannustamina tuhannet siviilit rynnäköivät viereiseen pormestarinvirastoon. Illalla oppositiovoimat yrittivät ottaa haltuun Ostankinon tv-aseman, mutta tuloksetta. Taistelu hallinnon joukkoja vastaan johti suuriin tappioihin siviileiden keskuudessa. Oppositioväkijoukkojen marssiessa pitkin Moskovan keskustan katuja kiihtynyt Jegor Gaidar kannusti televisiossa kansalaisia lähtemään kaduille tukemaan hallitusta. Kuitenkin monet älymystön jäsenet sekä ihan tavalliset moskovalaiset jäivät kotiin. Heille käynnissä ollut kriisi oli vain kahden klikin välinen välienselvittely. Gaidarin vetoisuus oli kuitenkin vaarallinen. Mitä jos hallituksen ja opposition kannattajat olisivat kohdanneet toisensa?¹⁷⁶

¹⁷⁴ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 1.10.1993”, 1.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

¹⁷⁵ ”Venäjän poliittisesta tilanteesta 1.10.1993”, 1.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XIX, UMA.

¹⁷⁶ Shevtsova, 1999, 84—85.

Lokakuun ensimmäisten päivien aikana Jeltsin onnistui vakuuttamaan lopullisesti sotilaskomentajansa.¹⁷⁷ Seuraavana, lokakuun neljäntenä, päivänä armeija aloitti parlamenttitalon tulittamisen tankeilla, ja Hasbulatov ja Rutskoi pidätettiin. Jeltsin murskasi vastustajansa, mutta parlamenttitalon tulittaminen aiheutti lukuisia kuolonuhreja.¹⁷⁸ Toisaalta Venäjän armeija ei ollut kovinkaan innostunut lainsäädäntövallan taltuttamisesta voimakeinoin. Toisin kuin Venäjän puolustusministeri väitti, joukko-osastot pysähtyivät Moskovan ulkopuolelle. Lopulta Jeltsinin lähipiiri joutui kokoamaan armeijan joukoista erillisen osaston, joka oli valmis valtaamaan parlamenttitalon. Toisin kuin vuoden 1991 vallankaappausyrityksessä, jossa kuoli kolme ihmistä, presidentin ja lainsäädäntövallan välisessä lyhyessä sisällissodassa kuoli satoja.¹⁷⁹ Hasbulatov ja Rutskoi ääriryhmineen yrittivät käytännössä vallankaappausta, joka avasi Jeltsinille kädet vastatoimille. Tätä ennen lainsäädäntövallan tukahduttaminen voimakeinoin olisi luultavasti näyttäytynyt liian rajuna toimenpiteenä.

Lokakuun ensimmäisten päivien traagisista tapahtumista on jälkikäteen esitetty erilaisia tulkintoja. Yhden tulkinnan mukaan Jeltsin olisi ollut täydellisen tappion partaalla, sillä armeijan tuen saaminen osoittautui sangen hankalaksi. Sotilaat olivat haluttomia toimimaan poliittisen välienselvittelyn välikappaleena. Lisäksi suuri osa sotilashenkilöstöstä, korkeimpia sotilasarvoja myöten, oli myötämielinen korkeinta neuvostoa kohtaan. Jotkut puolustusministeriön edustajista olivat jatkuvasti yhteyksissä Rutskoihin. Jeltsin avustajineen aliarvioi puolustusministeri Grachevin ja armeijan vastahakoisuuden osallistua parlamentin haltuunottoon. Toisen, salaliittoon viittaavan, tulkinnan mukaan Jeltsinin lähipiiri tarkoituksellisesti esitti tappion partaalla olevaa osapuolta, jonka poliisivoimat olivat vetäytyneet parlamentin liepeiltä. Tämä olisi vuorostaan kannustanut parlamenttitalon puolustajia yrittämään rynnäköintiä mm. Ostankinon televisiotorniin. Tätä tulkintaa kyseenalaistaa se, että lokakuun päivinä monet Jeltsinin lähipiirin kuuluvat lähettivät perheensä pois Moskovasta. Tämä viitanee siihen, ettei toimeenpanovalta ollut varma voitostaan.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Breslauer, 2002, 170.

¹⁷⁸ Gel'man, 2024; Remington, 2001, 112.

¹⁷⁹ McFaul, 2001, 198.

¹⁸⁰ Shevtsova, 1999, 86—87.

Näiden päivien aikana Suomen diplomaatit raportoivat tilanteesta varsin toteavasti keskittyen tapahtumien kuvailuun. Vasta muutamaa päivää myöhemmin kirjoitettiin raportteja, joissa tapahtumien kulkua tarkasteltiin analyttisemmin. Raportissaan Mansala toisti jo aiemmissa raporteissaan mainitsemat kuvailut Venäjän farssimaisesta tilanteesta, joka lopulta johti kuin johtikin kansalliseen tragediaan. Ruskoi ja Hasbulatovin antautumista Mansala piti kommunistisen aikakauden lopullisena päättymisenä Venäjällä. Paradoksaalisena Mansala piti sitä, kuinka fasistit ja kommunistit löysivät toisensa parlamenttitalossa. Mansala vaikutti pitävän presidentin voittoa hyvänä asiana:

Viime päivien tapahtumien jälkeen presidentti Jeltsinin kauden saavutuksiin tulee lisättäväksi reformaatiokehityksen jatkumisen sekä aluillaan olevan demokratisointiprosessin etenemisen varmistaminen.¹⁸¹

Sen sijaan suhtautuminen parlamenttitaloa puolustaviin radikaaleihin oppositiovoimiin oli Mansalalla yksinomaan kielteinen. Suurlähettiläs kutsui näitä puolustajia ”dostojevskiläisiksi riivaajiksi”, joista parlamenttitalo vapautettiin. Lakkautettuaan ääriaineeksia tukeneet puolueet ja lehdet presidentin tulisi Mansalan mukaan tavoitella kansallista sovintoa. Mansala kuitenkin huomautti, että presidentillä tulisi olemaan suuri työ kansallisen sovinnon edistämässä. Viime päivien tapahtumien jälkeen Venäjälle jäisi ”miljoonia katkeroituneita, pettyneitä ja petetyiksi tulleita kansalaisia”. Lokakuun päivien kuolonuhrien osalta Mansala kertoi vastuun olleen langetettu yksinomaan lainsäädäntövallalle, mutta hän ei ottanut kantaa sen oikeellisuuteen. Mansala kuitenkin totesi, että presidentillä oli viimeinen mahdollisuus toimia, mikäli Venäjän uudistuksista ja orastavasta demokratisoitumisesta haluttiin pitää kiinni. Tulevaisuuden suurlähettiläs ennakoி ”tämän pitävän sisällään”mittaamattomia ongelmia”, joskin lähtökohdat siirtymälle kommunismista demokratiaan ja markkinatalouteen olisivat nyt otolliset. Turvallisuustilanteen tulisi kuitenkin pysyä presidentin ja hallituksen valvonnassa.¹⁸²

Mansala antoi varsin myönteisen arvion parlamenttitalon kriisin päättymiselle ja suurlähettiläs oli selkeästi Jeltsinin puolella ja oli ymmärtäväinen häntä kohtaan. On kuvaavaa, ettei presidentin toimissa juuri nähty kyseenalaisia piirteitä. Tosin tätä suopeaa suhtautumista

¹⁸¹ ”Havaintoja tilanteesta 5.10.1993”, 5.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXI, UMA.

¹⁸² ”Havaintoja tilanteesta 5.10.1993”, 5.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXI, UMA.

saattaa selittää se vahva kontrasti, joka oli Neuvostoliiton paluusta haaveilevien ääriyhmien ja, ainakin puheissaan, demokratiaan pyrkivän presidentin välillä.

Seuraavana päivänä Mansala ja Henriksson tekivät yhteisen raportin Venäjän tilanteesta. Monelta osin raportti seuraili Mansalan edellistä raporttia, jossa peräänkuulutettiin kansallisen sovinnon rakentamista. Tosin tässä vaiheessa mainittiin, että samalla mitattaisiin presidentin sitoutumista demokratian kehittämiseen. Kaksikko kertoi, että monet tahot seuraavat tarkkaan, miten presidentti pystyy toimimaan demokratiahengessä ”presidenttivaltaa perustamatta”.¹⁸³ Tästä voinee päätellä, että Jeltsiniltä toivottiin demokraattista lähestymistapaa, mutta varmuutta siitä ei tuntunut olevan.

Toisena keskeisenä tekijänä nähtiin presidentin strategiaa federaation subjektien suhteen, sillä osa alueneuvostoista, ja osa federaation subjekteista, suhtautui kielteisesti presidenttiin. Presidentin linjan kerrottiin olevan toistaiseksi auki. Raportissa tarkasteltiin asevoimien roolia kriisissä. Kaksikko piti suurena saavutuksena sitä, että asevoimat pysyivät yhtenäisinä. Yhtenäisyyden nähtiin jatkossa auttavan tämän konservatiiviseksi kutsutun tahon sisäisten ristiriitojen ja jännitteiden purkautumisessa. Arveltiin myös, että presidenttiin kohdistuisi uusia paineita asevoimien lisärahoitusta varten. Viime kuukausien johtohenkilöiden erottamiset katsottiin kuitenkin olleen merkki siitä, ettei presidentti voinut täysin luottaa sisä- ja turvallisuusministeriöihin.¹⁸⁴

Vuorostaan oikeuslaitoksen katsottiin olevan syvässä kriisissä. Pääsyyttäjä korvattiin toisella ja perustuslakituomioistuimen puheenjohtaja Zorkinin kerrottiin jättäneen eronpyyntönsä. Tähän kehitykseen ei otettu suoraan kantaa, mutta seuraava lause on kuvaava: ”Venäjä on yhä edelleen kaukana oikeusvaltiosta”.¹⁸⁵ Toisessa raportissaan Mansala ja Henriksson käsitelivät Jeltsinin televisiopuhetta, jonka tulkittiin olevan tunteellinen, isällinen ja samalla jonkin verran katkerakin. Presidentin puheen perusteella kaksikko arvioi, että perustuslaillisen kriisin tapahtumat tulisivat vaikuttamaan Venäjän ulkopoliittikkaan. Arvion mukaan Venäjän ulko- ja puolustusministeriöiden välillä olisi ollut jo pidempään vastakkainasettelua. Armeijan osoittaman uskollisuuden myötä on puolustusministeriö saisi näkökannoilleen enemmän

¹⁸³ ”Havaintoja tilanteesta Venäjällä 6.10.1993”, 6.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXI, UMA.

¹⁸⁴ ”Havaintoja tilanteesta Venäjällä 6.10.1993”, 6.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXI, UMA.

¹⁸⁵ ”Havaintoja tilanteesta Venäjällä 6.10.1993”, 6.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXI, UMA.

huomiota ja näin Venäjän suurvaltaetuja ajava politiikka tulisi tiukentumaan.¹⁸⁶ Seuraavassa raportissaan Mansala ja Henriksson arvioivat jo, että valta oli keskittynyt Jeltsinin käsiin:

Tämä on tapahtunut todennäköisesti korostetummin kuin mitä presidentillä oli mielessään allekirjoittaessaan 21.9 ukaasinsa--..-- . Venäjä on nyt käytännössä siirtynyt presidenttivaltaan--..--

Vallan keskittymistä kaksikko perusteli mm. Venäjän lainsäädäntövallan ja perustuslakituomioistuimen lakkauttamisella.¹⁸⁷ Mansala ja Henriksson siis katsoivat, että perustuslaillinen kriisi oli laajentanut presidentin valtuuksia odotettua enemmän. Myös poliittisen osaston toimistopäällikön Harry Heleniuksen mukaan Venäjällä vallitsi kriisin jälkeen ”100% presidenttivalta”, jossa Jeltsinin riippuvuus armeijasta ja sisäministeriön joukoista oli kasvanut. Muistioissaan Helenius piti kriisin syntymisen taustasyynä aiempaa neuvostolakia. Heleniuksen mukaan kyseessä oli tuttu ongelma, monille muille postkommunistisille maille. Näistä maista suurimmassa osassa kuitenkin tehtiin yhteinen päätös vanhan järjestelmän hautaamisesta, mutta Venäjällä uudistuksia pyrittiin ajamaan ainakin muodollisesti vanhan järjestelmän viitekehyksessä.¹⁸⁸

Helenius esitti myös muutamia tulevaisuuden skenaarioita. Heleniuksen mukaan Jeltsin johti Venäjää poikkeusvaltuuksin, mikä antoi toimeenpanovallalle vapaat kädet perustuslakiuudistuksen ja talousuudistusten toteuttamisessa. Helenius katsoi, että Venäjän olisi tärkeää palata nopeasti normaaliin poliittiseen päiväjärjestykseen, mikä edellyttäisi parlamenttivaaleja, perustuslakiuudistusta ja aluevaaleja. Helenius painotti erityisesti parlamenttivaalien pitämistä siten, ettei ehdokasasettelu ja yleinen ja yhtäläinen äänioikeus asetettaisi kyseenalaisiksi. Tällä olisi merkitystä myös Venäjän länsisuhteille ja tuleville integroitumispyrkimyksille.¹⁸⁹ Helenius asetti siis suuren arvon demokraattisten prosessien käynnistämiseksi perustuslaillisen kriisin jälkeen.

Helenius esitti kaksi skenaariota presidentin aseman kehitykselle: vahvistumien tai heikkeneminen. Jeltsinin aseman vahvistuessa Venäjällä syntyisi malli, jossa keskusjohtoisen

¹⁸⁶ ”Presidentti Jeltsinin vetoamus Venäjän kansalle 6.10.1993”, 7.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXII, UMA.

¹⁸⁷ ”Demokratiasta ja uusista vaaleista Venäjällä”, 8.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXII, UMA.

¹⁸⁸ ”Venäjän tilanne 3.—4.10. Kriisin jälkeen; eräitä arvioita”, 14.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIII, UMA.

¹⁸⁹ ”Venäjän tilanne 3.—4.10. Kriisin jälkeen; eräitä arvioita”, 14.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIII, UMA.

maan pääperiaatteen tulisi presidenttivaltaisuus. Tulevan parlamentin asema olisi heikko. Helenius kuitenkin huomautti, että tällaisen asetelman luonti edellyttäisi ”alueproblematiikan” ratkaisua. Talousuudistusten osalta Helenius otaksui, että epädemokraattinen uudistustoimintatapa—uudistaminen poikkeusvaltuuksin—voisi mahdollisesti saada hyväksynnän sekä Venäjällä että lännessä.¹⁹⁰ Eli Helenius piti mahdollisena sitä, että ainakin vaaleja edeltävänä ”siirtymäkautena” Jeltsinille oltaisiin valmiita antamaan anteeksi tiettyjä epädemokraattisia toimia. Maan luonteva siirtymä markkinatalouteen nähtiin täten todella tärkeänä. Myös keskusvallan ja alueiden epäselvä suhde nousi esille Heleniuksen arvioissa.

Heikkenemisen skenaariossa Helenius vuorostaan korosti sitä, että uuden parlamentin ennustettiin olevan varsin vanhoillinen. Lisäksi aluevaalit voisivat osaltaan lisätä talousuudistuksiin ja keskusvaltaan liittyvää vastustusta. Uuden parlamentin tultua hyväksyttävien kriteerein valituksi lännen poliittinen tuki olisi vaikeammin perusteltavissa. Tällainen kehitys johtaisi presidentin ja parlamentin välisen köydenvedon jatkumiseen. Helenius varautui jopa siihen, että uusi perustuslaki tulisi hyväksyttäväksi ennen kuin uusi parlamentti tulee valituksi. Lopuksi Helenius käsitteli venäläisten poliittista välinpitämättömyyttä ja piti sitä jopa mahdollisuutena. Selkeän talousuudistusohjelman kanssa vaalien lykkääminen saattaisi mennä kansalaisten keskuudessa läpi.¹⁹¹

On vaikeaa sanoa varmuudella, minkälainen suhtautuminen Heleniuksella oli Jeltsinin mahdollisiin epädemokraattisiin keinoihin markkinatalouden juurruttamisessa Venäjällä. Kuitenkin kuvaavaa on, ettei tällaisia epädemokraattisia keinoja kavahdettu, vaan ne nähtiin tuossa tilanteessa mahdollisesti jopa toteuttamiskelpoisina.

Lokakuun puoliväliin siirryttäessä Mansala kirjoitti retrospektiivisen raportin perustuslailliseen kriisiin johtaneesta kehityksestä. Mansala piti kriisin päättymistä parlamenttitalon tulittamiseen sosialismin ajan jäänteiden kuolinkamppailuna. Samalla Mansala kuitenkin huomautti Venäjän tulevaisuuden olevan epävarmempi kuin koskaan. Lokakuun traagisten tapahtumien osalta Mansala oli ymmärtäväinen Jeltsiniä kohtaan:

¹⁹⁰ ”Venäjän tilanne 3.—4.10. Kriisin jälkeen; eräitä arvioita”, 14.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIII, UMA.

¹⁹¹ ”Venäjän tilanne 3.—4.10. Kriisin jälkeen; eräitä arvioita”, 14.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIII, UMA.

Viikonvaihteen 3.—4.1.1993 traagisista tapahtumista huolimatta tai niiden avulla Venäjä vältti sisällissodan. ---Venäjällä ei nyt myöskään jouduta luopumaan uudistuksista tai hiljentämään niiden vauhtia, eikä siirtymistä markkinatalouteen tulla viivyttämään.

Mansala toisti Venäjän siirtymän presidentinvaltaan joulukuun parlamenttivaaleihin saakka, joskin samalla mainitsi ”demokratian kokeneen kolhuja”. Hasbulatovin ja Ruskoin varoitukset olivatkin paradoksaalisella tavalla toteutuneet—joskin vain kahdeksi kuukaudeksi. Mansala kysyikin, miten Venäjällä onnistuttaisiin järjestämään vapaat vaalit kahden kuukauden sisällä. Oppositioliike oli nujerrettu, ja pitkän valtataistelun uuvuttamat kansalaiset eivät välttämättä vaivautuisi vaaliuurnille tukemaan presidenttiä ja hallitusta. Pystyisikö presidentti ylläpitämään kansansuosiotaan tulevia presidentinvaaleja ajatellen ja asettuisiko presidentti ylipäätään ehdolle? Lopuksi Mansala korosti kansallisen sovinnon rakentamista tilanteessa, jossa maassa oli miljoonia turhautuneita ihmisiä. Jeltsinin sovintoon pyrkivän puheeseen Mansala peilaten päätti raporttinsa: ”Ehkä kansallisen sovun rakentaminen voidaan sittenkin aloittaa.”¹⁹²

Lokakuun tapahtumat johtivat siihen, että Venäjän lyhyt kuhertelukuukausi demokratian kanssa päättyi. Kontrasti vuoteen 1991 oli huomattava, sillä tuolloin uuden hallituksen katsottiin edustavan ajamiaan arvojaan. Lokakuun tapahtumien jälkeen optimismi Venäjän demokratisoitumisen suhteen taantui.¹⁹³ Dramaattisesta vaiheesta voi myös vetää tiettyjä johtopäätöksiä. Ensinnäkin Jeltsin oli valmis käyttämään voimaa eikä mikään voinut pysäyttää häntä. Vain voiman kautta Jeltsin pystyi hankkiutumaan eroon hänen valtaansa rajoittavista instituutioista. Lisäksi oppositiojohtajat, etenkin Ruskoi, toimivat vastuuttomasti ja häikäilemättömästi kannustaessaan kerääntyneitä mielenosoittajia ottamaan haltuun parlamenttitalon naapurissa olleita hallinnon rakennuksia. Tällainen toiminta oli vain eduksi Jeltsinille. Sekä Ruskoi että Hasbulatov ilmeisesti päätyivät kaikki tai ei mitään -linjalle, mikä esti kompromissin mahdollisuuden myös heidän osaltaan. Jeltsinin lähipiirissä oli vuorostaan tahoja, jotka pelkäsivät väkivaltaan turvautumista. Näiden joukkoon kuului mm. pääministeri Tshernomyrdin. Toisaalta juuri oppositiovoimien radikaalit toimet olivat omiaan luomaan yhtenäisyyttä presidentin hajanaiseen ja riitaiseen leiriin. Tosipaikan tullen Jeltsinin

¹⁹² ”R- Miten Venäjä ajautui kansalliseen tragediaan?”, 15.10.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIII, UMA.

¹⁹³ McFaul, 2001, 207.

leiri oli valmis yhdistämään voimansa. Tosin myöhemmin, opposition murskaamisen jälkeen, Jeltsinin leirin sisäinen konflikti vain syveni.¹⁹⁴

Luonnollisesti silloisessa hetkessä tapahtumien merkitykset olivat vasta hahmottumassa ja tilannetta arvioitiin silloisilla eväillä. Suomalaisten diplomaattien raporteissa presidenttivalta tunnustettiin, mutta samalla toivottiin uusien vaalien normalisoivan tilanteen. Raporteissa alettiin kiinnittämään yhä enemmän huomiota parlamenttivaaleihin ja niiden yhteydessä pidettävään kansanäänestykseen perustuslaista.

3.3 Vaalisyksy—keskitytään vaalihuimuu

Neuvostojälkeisen Venäjän poliittisen järjestelmän rauhanomainen kehittäminen katkesi lokakuun verenvuodatukseseen. Tämä muodosti oman huolestuttavan ennakkotapauksensa. Vuoden 1991 vallankaappausyrityksessä sekä vallankaappaajat että Gorbatshov eivät uskaltaneet edetä niin pitkälle, sillä he pelkäsivät näiden toimien seurauksia. Lokakuu 1993 kuitenkin kumosi pitkäaikaisen tabun voimainkäytön soveltamisesta politiikassa. Tämän tabun rikkominen vaikeutti sivistyneen politiikanteon ja selkeiden politiikan sääntöjen muodostamista. Lainsäädäntövallan sortumisen jälkeen moni pelkäsi, että voittajat—eli toimeenpanovalta—tarrautuisivat vallankahvaan.¹⁹⁵ Lainsäädäntövallan hajottamisen myötä Jeltsin varmisti viimeisten neuvostoajan ajan kaikujen sekä komentotalouden eliminoinnin. Seuraavaksi Jeltsin siirtyi poliittisiin reformeihin. Toisin kuin vuonna 1991, jolloin Jeltsin keskittyi Neuvostoliiton hajottamiseen ja talousreformeihin, nyt Jeltsin keskittyi Venäjän uuden poliittisen järjestelmän suunnitteluun. Jeltsin ryhtyi ripeästi toimeen ja kutsui koolle perustuslaillisen kokouksen. Presidentti oli nopeuttanut perustuslain laadintaa jo elokuussa, mutta lokakuun tapahtumien jälkeen kokouksen jäsenistöä karsittiin. Jeltsinin väki dominoi prosessia. Lokakuun puolessavälissä julkistettiin presidentin asetus perustuslakia koskevasta kansanäänestyksestä.¹⁹⁶

Lyhyen, mutta kiivaan, väkivaltaisen jakson jälkeen Venäjälle ryhdyttiin ikään kuin rakentamaan uutta valtiota. Tapahtumat olivat kuitenkin tuoreessa muistissa. Venäjän yhteiskunnallisen keskustelun synkkää pohjavirettä sivusi myös Antti Karppinen:

¹⁹⁴ Shevtsova, 1999, 87—88.

¹⁹⁵ Shevtsova, 1999, 91.

¹⁹⁶ McFaul, 2001, 209—210.

Silminnäkijäkertomukset ovat täynnä karmaisevia yksityiskohtia, joissa hallitsevana vaikutelmana on kauhu siitä järjestysvoimien silmittömästä vihasta ja väkivallasta, jolla kohdeltiin niin syyllisiä kuin syyttömiäkin.¹⁹⁷

Lähitulevaisuuden merkkipaaluksi alkoikin muodostua Venäjän vaalisyyky, jossa äänestettäisiin uudesta kansanedustuslaitoksesta ja uudesta perustuslaista. Tämä ilmeni myös Suomen ulkoasiainhallinnon raporteissa, joissa vaalit olivat hallitseva teema, joskin keskusvallan ja federaation subjektien välinen epäselvä suhde esiintyi raporteissa säännöllisin väliajoin. Teemojen katsottiin olleen myös kytköksissä toisiinsa. Näitä molempia teemoja Mansala ja Henriksson käsittelivät marraskuun alussa kirjoitetussa raportissa. Heti alussa kaksikko kertasi vuoden 1993 tapahtumia ja katsoi niiden keskittyneen kahtaalle. Yhtäältä poliittista elämää oli dominoinut keskusvallan sisäinen vastakkainasettelu. Toisaalta federaation keskuksen, eli Moskovan, ja federaation subjekteilla oli käynnissä oma köydenvetonsa. Mansalan ja Henrikssonin mukaan syys-lokakuun vaihteen poliittisen kriisin yhteydessä federaation subjektit yrittivät hankkia itselleen avainaseman. Samalla monen subjektin johto osoitti sympatiansa pikemminkin lakkautetulle lainsäädäntövallalle kuin presidentille. Tämän yhteydessä kaksikko totesi, että ennen lokakuun verisiä päiviä vaikutti jopa siltä, että mahdollinen kompromissi lainsäädäntövallan ja presidentin välillä olisi ollut juuri alueiden ajama.¹⁹⁸

Kompromissin saavuttaminen oli tosiaan mahdollista—tai ainakin neuvotteluja käytiin. Näin lokakuun ensimmäisenä käytiin Venäjän ortodoksisen kirkon välittämät neuvottelut. Tilanne vaikutti etenevän kohti liennytyä, sillä parlamenttitaloon palautettiin sähkököt, jotka oli katkaistu aiemmin. Neuvotteluissa lainsäädäntövallan edustajat suostuivat alustavissa neuvotteluissa luovuttamaan parlamenttitalon puolustukseen käytetyt aseet. Korkein neuvosto kuitenkin tyrmäsi tämän. Myöhemmin korkein neuvosto vaati, että kaikki sen valtuudet palautettaisiin. Tämä ehto oli Jeltsinille kohtuuton.¹⁹⁹ Vaikutti siltä, että vaikka neuvotteluihin suostuttiin, kumpikaan osapuoli ei lopulta ollut valmis tekemään minkäänlaisia kompromisseja. Kumpikin osapuoli halusi voittaa vastustajansa.

¹⁹⁷ ”Musta-valkoisen talon varjossa (I), Tunnelmia ja analyysyjä 3.—4.10.93 jälkeen”, 5.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIV, UMA.

¹⁹⁸ R – Venäjän federaatio murrosvaiheessa; arvioita tilanteesta ennen vaaleja”, 4.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIV, UMA.

¹⁹⁹ Medvedev, 2002, 117.

Mansala ja Henriksson katsoivat, että kesällä 1993 Jeltsin oli kytkenyt alueet kiinteästi mukaan perustuslakivalmisteluun, jossa keskeiseksi ongelmaksi nousi keskuksen ja alueiden välisen suhteen selkiyttäminen sekä alueiden välinen mahdollisimman tasa-arvoinen asema. Lokakuun alun tapahtumien jälkeen Jeltsin oli ryhtynyt lakkauttamaan häntä vastustaneita alueneuvostoja ja tehtailemaan erilaisia asetuksia. Osa alueista oli toteuttanut presidentin määräyksiä ja osa vitkasteli. Jeltsinin vahvistuneesta asemasta huolimatta vaikutti siltä, että Mansala ja Henriksson pitivät tilannetta tulenarkana: ”Separatismipyrkimykset nostavat uudelleen päätään”. Tämän yhteydessä nostettiin muutamia esimerkkejä tiettyjen alueiden julistautumisesta tasavalloiksi. Heti perään kaksikko kuitenkin huomautti, että Tshetsheniaa lukuun ottamatta, yksikään alue ei ollut julistanut tavoittelevansa itsenäisyyttä. Alueiden kerrottiin pikemminkin tavoittelevan oikeuksia päättää tietyistä asioista, kuten koulutuksesta ja verotuksesta. Lopuksi kaksikko alleviivasi sitä, kuinka joulukuussa pidettävissä vaaleissa ei pelkästään valittaisi uusi parlamentti, vaan myös uusi perustuslaki. Uusi perustuslaki tulisi vuorostaan määrittämään federaation keskuksen ja federaation subjektien välisen suhteen.²⁰⁰ Federaation luonteen ollessa tässä vaiheessa auki suomalaiset diplomaatit siis spekuloiivat alueiden suvereniteetin mahdollisella voimistumisella.

Syksyllä suunnitelmat uudesta parlamentista olivat jo varsin pitkällä. Suunnitelmien mukaan Duma olisi kaksikamarisen parlamentin alempi kamari, joka koostuisi 450 kansanedustajasta. Tämä kamari toimisi Venäjän kansallisen lainsäädäntötyön pääelimenä. Toinen, ylempi, kamari olisi vuorostaan liittoneuvosto, jonka kokoonpano perustuisi Venäjän alueelliseen jakoon. Jäseniä olisi 178—eli jokainen federaation subjekti saisi kaksi edustajaa. Koko elimen Jeltsin perusti kesällä, jolloin presidentti tarvitsi alueiden tukea kamppailussaan parlamenttia vastaan. Jeltsin tukijoineen laskelmoi, että alueiden tuki olisi yhä tarpeellista uuden perustuslaillisen kehikon täytäntöönpanossa. Myönnytysten antamista helpotti myös se tosiasia, että uusi perustuslaki rajoittaisi tiettyjen tasavaltojen valtaoikeuksia. Perustuslaki ei kuitenkaan eritellyt, millä vaalimenetelmin edustajat valittaisiin. Jeltsin määrittikin vaaleja koskevat säännöt presidentin asetuksien kautta.²⁰¹

Muuten Jeltsin vaikutti ottavan etäisyyttä politiikkaan. Yhä enenevässä määrin hän nojautui omaan pieneen sisäpiiriinsä, johon hän ja hänen perheensä luotti täydellisesti. Jeltsinin

²⁰⁰ R – Venäjän federaatio murrosvaiheessa; arvioita tilanteesta ennen vaaleja”, 4.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIV, UMA.

²⁰¹ McFaul, 2001, 211.

sisäpiiri kaventui kaventumistaan ja samalla valta keskittyi. Jeltsin vajosi pikkuhiljaa eräänlaiseen tyhjiöön, jossa hänestä tuli yhä etäisempi. Tietyiltä osin hän alkoi muistuttaa eräänlaista tsaaria: eristäytynyt, diktatorinen, kyvytön vastaanottamaan kritiikkiä. Silti Jeltsin esitti eräänlaista kansakunnan isää. Hän jopa alkoi viittaamaan itseensä kolmannessa persoonassa ”presidenttinä”.²⁰²

Perustuslaillinen kriisi vahvisti Jeltsiniä, ainakin väliaikaisesti. Samalla Venäjällä alkoi kuitenkin uusi kehitys, joka piti sisällään äänestyksen perustuslaista ja uudesta parlamentista. Lokakuun tapahtumien monet kommentaattorit sekä Venäjällä että lännessä kutsuivat Jeltsinin hallintoa diktatuuriksi, mikä oli kuitenkin liioittelua. Lokakuun tapahtumat mahdollistivat kuitenkin Jeltsinin ja hänen tukijoilleen tilaisuuden suunnitella ja toteuttaa käytännössä uudet poliittiset instituutiot Venäjälle.²⁰³ Parlamenttivaalien hämmöittäessä Venäjällä alkoi vaalikampanja, johon Jeltsinin lähipiiri antautui kokonaisuudessaan. Uuteen parlamenttiin (Duma) hakivat Jegor Gaidarin johdolla ”liberaalit radikaalit”, jotka perustivat puolueen ”Venäjän valinta”. Toiselta taholta vuorostaan syntyi tähän mennessä taustalla toimivien Kremlin poliitikkojen liittouma, jota tuki mm. pääministeri Tshernomyrdin. Yhdessä nämä toimijat perustivat ”Venäjän yhtenäisyyden ja sovinnon puolueen”. Yrityksenä oli muodostaa eräänlainen kaksipuoluejärjestelmä, jossa valta vuorottelisi kahden blokin välillä. Vaalikampanjan edetessä kuitenkin selvisi, etteivät nämä kaksi blokkia voineet juuri sietää toisiaan.²⁰⁴

Luonnollisesti vaalikampanjaan lähti myös muita puolueita. Raportissaan Henriksson perehtyikin vaaleihin osallistuviin puolueisiin. Henrikssonin mukaan 13 vaaleihin kelpuutettua puoluetta edustivat erilaisia tahoja laajalti. Henriksson pyrki hahmottamaan tiettyjä jakolinjoja puolueiden välille. Ensinnäkin puolueet voitiin jakaa Jeltsiniä tukeviin ja vastustaviin puolueisiin. Jeltsiniä tukevat kutsuivat itseään demokraateiksi, kun taas oppositio vältti sellaisen termin käyttöä. Näiden kahden ryhmittymän välissä toimi maltillinen, ns. keskustalainen, oppositio. Henrikssonin mukaan perinteinen oikeisto-vasemmisto-jako ei toiminut Venäjän vaaliasetelmissa. Esimerkiksi perinteisesti vasemmistolaitaan sijoitettava kommunistipuolue oli pikemminkin konservatiivinen pyrkiessään säilyttämään vanha

²⁰² Shevtsova, 1999, 99—100.

²⁰³ McFaul, 2001, 208.

²⁰⁴ Shevtsova, 1999, 92.

yhteiskuntajärjestelmä. Lisäksi Venäjän radikaalit demokraatit, jotka pyrkivät mahdollisimman vapaaseen markkinatalouteen luettaisiin lännessä vasemmistoon. Sosiaaliturvan merkitystä vuorostaan korostivat keskustalaisryhmittymät, kun taas lännessä tätä yleensä peräänkuuluttivat sosiaalidemokraatit.²⁰⁵ Henrikssonin näkemys siitä, että Venäjän radikaalit demokraatit menisivät vasemmiston kategoriaan, on mielestäni kyseenalainen. Edes Yhdysvalloissa, jossa vasemmistolaiset arvot ovat yleensä olleet ns. markkinahenkisempiä, mahdollisimman vapaan markkinatalouden ajaminen tuskin voitaisiin lukea vasemmistolaiseksi linjaksi. Kenties kyseessä oli sekaannus.

Henriksson uskoi, että viiden prosentin äänikynnys tulisi karsimaan puolueita. Raportissa nousivat esille jo edellä mainitut ”Kremlin puolueet” eli Venäjän valinnan ja Venäjän yhtenäisyyden ja sovinnon puolueet. Henriksson mukaan puolueiden välillä oli vain sävyeroja, joissa Venäjän yhtenäisyyden ja sovun puolue ei ollut valmis radikaaliin uudistusprosessiin. Vuorostaan kärkevimmäksi oppositiopuolueeksi nimettiin Zjuganovin johtama Venäjän kommunistinen puolue.²⁰⁶ Gennadi Zjuganov teki pitkän uran Neuvostoliiton kommunistisessa puolueessa edeten 1980-lukuun tultaessa korkeaan virkaan kommunistisen puolueen keskuskomiteassa. Lokakuuhun 1993 mennessä Zjuganovista tuli Venäjän kommunistisen puolueen johtaja, joka tuki Hasbulatovia ja Rutskoita. Zjuganov kuitenkin vastusti väkivaltaan turvautumista ja kannatti poliittisen umpisolmun avaamista rauhanomaisin keinoin. Kun Hasbulatovin ja Rutskoin vastarinta murskattiin, Zjuganovin johtama Venäjän kommunistinen puolue välttyi tuholta.²⁰⁷

Venäjän kommunistisen puolueen etuna nähtiin neuvostoajoilta peritty aluetason organisaatio ja puoluerakenne. Henriksson arveli, että lokakuun tapahtumien johdosta kiellettyjen puolueiden ja liikkeiden kannattajat saattaisivat äänestää juuri kommunistista puoluetta. Vladimir Zhirinovskin Liberaalidemokraattisen puolueen Henriksson katsoi olevan ulkopuolinen Venäjän poliittisessa elämässä. Henriksson kuvaili myös puolueen tavoitteita: ”Isänmaalliset arvot Suur-Venäjää koskeviin unelmiin saakka ovat korkealla puolueen prioriteettilistalla.”. Zhirinovskin kerrottiin myös kannattavan yksityistämistä, mutta

²⁰⁵ ”RT- Puoluekenttä muotoutumassa Venäjällä ennen 12.12.1993 vaaleja”, 15.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXV, UMA.

²⁰⁶ ”RT- Puoluekenttä muotoutumassa Venäjällä ennen 12.12.1993 vaaleja”, 15.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXV, UMA.

²⁰⁷ Medvedev, 2000, 229,

vastustavan shokkiterapiaa. Raportin mukaan puolueen kannattajat löytyisivät yhteiskunnan marginaaliryhmistä.²⁰⁸

Henriksson siis otaksui, että lokakuussa tukahdutetut parlamentin tukijat ryhtyisivät äänestämään Zjuganovin kommunistista puoluetta. Zhirinovskin kannattajien nähtiin vuorostaan koostuvan yhteiskunnan heikompiosaisista. Jeltsinille parlamenttivaaleja tärkeämpi kysymys oli kuitenkin äänestys uudesta perustuslaista. Itse asiassa Jeltsinin päätös pitää kansanäänestys perustuslaista ja parlamenttivaalit samaan aikaan oli varsin kiusallinen. Presidentti käytännössä pyysi kansalaisia äänestämään edustajat parlamenttiin, jota ei vielä edes ollut olemassa. Jos kansanäänestys epäonnistuisi, parlamenttivaalit olisivat pätemättömiä. Vaalien samanaikaisuus viesti siitä, että presidentti aikoi varmistaa perustuslain läpimenon. Samanaikaisuudella Jeltsin kannusti maan poliittista eliittiä osallistamaan kansalaisia aktiivisesti vaaleihin, sillä heidän poliittinen tulevaisuutensa olisi siitä kiinni.²⁰⁹

Jeltsin olikin paljon kiinnostuneempi perustuslakiin liittyvästä kansanäänestyksestä kuin vaaleista. Tälle oli syynsä, sillä uudessa perustuslaissa presidentin ei enää tarvitsisi miettiä parlamenttia. Itse asiassa Jeltsinillä ei ollut edes perustuslaillista oikeutta järjestää perustuslakia koskevaa kansanäänestystä, mutta tämä ei presidenttiä häirinnyt. Lisäksi Jeltsin myönsi virkaatekeville ministereille oikeuden asettua ehdolle kansanedustajiksi, mikä antaisi heille äänestysoikeuden. Käytännössä Jeltsin oli yhdistämässä toimeenpano- ja lainsäädäntövallan yhdeksi kokonaisuudeksi, joka suunnitelti, toteutti ja valvoi omia toimiaan. Tämän ohella Jeltsin henkilökohtaisesti muutti perustuslakiluonnosta siten, että Venäjän alueiden johtajat saisivat automaattisesti paikan parlamentin ylähuoneesta, liittoneuvostosta. Lainsäädäntö- ja toimeenpanovallan yhdistäminen loi otolliset olosuhteet korruptiolle ja muulle hämärälle toiminnalle, sillä kansanedustajan asema takasi syytesuojan.²¹⁰

Uuden perustuslain luonnos julkaistiin lopulta eräässä venäläisessä sanomalehdessä marraskuun kymmenentenä päivänä—eli noin kuukautta ennen vaaleja ja kansanäänestystä. Luonnos oli tavallaan jo neljäs, sillä perustuslakia oli suunniteltu jo pitkään. Lokakuun tapahtumat kuitenkin osaltaan vaikuttivat neljännen, ja viimeisen, ja perustuslakiluonnoksen henkeen. Korkeimman neuvoston ja kansanedustajain kongressin kukistumisen vahvistama

²⁰⁸ ”RT- Puoluekenttä muotoutumassa Venäjällä ennen 12.12.1993 vaaleja”, 15.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXV, UMA.

²⁰⁹ McFaul, 2001, 215.

²¹⁰ Shevtsova, 1999, 92—93.

presidentin lähipiiri laati perustuslain, jossa presidentin valta-asema oli huomattava. Luonnoksen mukaan presidentti oli ehdoton valtionpäämies, joka mm. nimitti kaikki ministerit. Tosin pääministerin nimittämiseen tarvittiin parlamentin alahuoneen, Duman, hyväksyntä. Tässäkin presidentti vetäisi kuitenkin pidemmän korren. Presidentti nimittäin pystyi hajottamaan alahuoneen, jos se kieltäytyisi kolme kertaa hyväksymästä presidentin nimittämää pääministeriehdokasta. Lisäksi presidentin erottaminen virasta tehtiin käytännössä mahdottomaksi. Kaiken kaikkiaan Jeltsinin esittämä perustuslakiluonnos oli vahvasti ristiriidassa vallanjako-opin kanssa. Jeltsin tukijoiheen pyrki nopeasti luomaan uudet politiikan säännöt, jotka suosisivat presidenttiä.²¹¹

Marraskuun aikana Suomen ulkoasiainhallinnossa perustuslakiluonnokseen ei juuri kiinnitetty huomiota, vaan raporteissa keskityttiin enimmäkseen parlamenttivaaleihin. Tavallaan näin teki myös Suomen Pietarin pääkonsulaatin pääkonsuli Seppo Kauppila.²¹² Raportissaan Kauppila kuitenkin tarkasteli Pietarin pormestarin, ja tunnetun demokraatin, Anatoli Sobtshakin pyrkimyksiä päästä Venäjän uuteen parlamenttiin puolueensa ”Venäjän demokraattisten reformien liike” ehdokkaana. Raportissaan Kauppila kuitenkin muodosti Sobtshakista eräänlaisen henkilökuvan, jossa valaistiin pormestarin aiemmat elämänvaiheet. Samalla Kauppila antoi myös tarkkoja havaintoja pormestarin asemasta Venäjällä. Kauppila näki Sobtshakin ”yksinäisenä sankarina”, jolla ei ole läheisiä liittolaisia. Myös yhteyden Jeltsiniin katsottiin olleen etäinen. Sobtshak yhä kritisoi shokkiterapiaa, mutta Jeltsinin soimaamista hän alkoi välttämään. Kauppila katsoi Sobtshakin olevan autoritaarinen, kaunopuheinen ja populistinen visionääri. Hänellä kerrottiin olevan taipumusta jäädä toimissaan puheiden tasolle:

”--..—hän on tullut tunnetuksi suurisuuntaisista ideoistaan, joita hän mielellään heittää mutta harvoin ajaa johdonmukaisesti toteutukseen asti. Hän tuo mieleen tarinan sodanaikaisesta amerikkalaisesta amiraalista, joka määräsi sukellusvenesodassa nostamaan Atlantin veden kiehumispisteeseen. Kun hänen käskynsä realistisuutta joku uskalsi epäillä, hän totesi antaneensa idean, jonka insinöörit saavat sitten toteuttaa. Sobtshak on ajanut kaikenlaisia epärealistisia vyöhykehankkeita. Tällaiset megalomaaniset hankkeet kuten vapaakauppavyöhyke, supernopea junayhteys Moskovaan, uusi suursatama tuntuvat juuttuvan suunnitteluvaiheeseen.”²¹³

²¹¹ Shevstsova, 1999, 93—94, McFaul, 2001, 210.

²¹² Nuorteva ym., 1993, 308.

²¹³ ”R- Mihin tähtää Anatoli A. Sobtshak?”, 16.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXV, UMA.

Kauppila ei siis antanut kummoista arvosanaa Sobtshakin toimista. Tästä huolimatta Kauppila piti ilmeisenä sitä, että Sobtshakilla oli huomattavaa kunnianhimoa valtakunnanpolitiikassa. Lisäksi Kauppila piti varmana, että Sobtshak pysyisi ”ensiluokan poliittisena vaikuttajana lahjojensa ansiosta”.²¹⁴

Joulukuun puoliväli lähestyi ja huolimatta siitä, että Jeltsin keskittyi etupäässä perustuslakiin läpiajoon, parlamenttivaalit eivät olleet hänelle mitättömiä. Tälle oli useampi syy. Ensinnäkin Jeltsin ei halunnut johtaa maataan diktaattorina pitkään. Jotkut Jeltsinin lähipiiristä kannustivat siirtämään parlamenttivaaleja kevääseen perustellen sitä sillä, että parempi sää nostaisi äänestysaktiivisuutta. Toiset taas perustelivat autoritaarisen johtoamiskauden pidentämistä taloudellisten uudistusten helpommalla toteuttamisella. Jeltsin oli kuitenkin eri mieltä. Kuten aiemminkin tuli todettua, Jeltsin halusi käyttää parlamenttivaaleja eräänlaisena vipuvartena perustuslain läpimenoa ajatellen. Lisäksi Jeltsin yritti parlamenttivaaleilla kytkeä oppositio—joka ei ollut hävinnyt minnekään—uuteen poliittiseen järjestelmään.²¹⁵ Jeltsinin ansioksi voinee lukea halu pitäytyä parlamenttivaalien järjestämisessä. Toisaalta Jeltsinin pyrkimykset muovata perustuslaki omaa valtaansa paisuttaviksi ei voi lukea miksikään demokraattisia ihanteita mukaileviksi toimiksi.

Perustuslakiluonnoksen läpimeno oli Jeltsinille niin tärkeä, että presidentti oli varsin herkkä sen kritiikille. Tämän pantiin merkille myös eräässä, Moskovan suurlähetystössä toimineen J. Savolaisen²¹⁶ laatimassa, raportissa, jossa käsiteltiin Venäjän lehdistö- ja informaatioministerin Vladimir Shumeikon syytöksiä riippumatonta Nezavisimaja Gazeta-lehteä kohtaan. Shumeikon mukaan lehti oli levittänyt perättömiä tietoja. Savolaisen raportoi, ettei lehti kuitenkaan ollut hyökännyt itse perustuslakikirjaa vastaan, mutta silti presidentin lehdistöpalvelu yhtyi Shumeikon huoleen lausunnossaan. Savolainen piti tätä osoituksena presidentin jatkuvasta pelosta uuden perustuslaillisen kriisin synnystä, mikäli perustuslakia ei hyväksyttäisi. Vaalin ollessa lähellä Savolainen käsitteli myös mielipidemittauksia, joiden hän kuitenkin tulkitsi olevan sangen epäluotettavia Venäjän sekavissa oloissa.²¹⁷

²¹⁴ ”R- Mihin tähtää Anatoli A. Sobtshak?”, 16.11.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXV, UMA.

²¹⁵ McFaul, 2001, 216.

²¹⁶ Savolaisesta ei ollut mainintaa ulkoasiainhallinnon matrikkeleissa.

²¹⁷ ”Lehdistön ja hallituksen suhteet Venäjän vaalitaistelussa; Mielipidemittaukset”, 2.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA.

Vaalipäivän lähestyessä Suomen ulkoasiainhallinnon raportit vaaleihin muuttuivat analyttisemmiksi. Joulukuun alussa Mansala arvioi vaalien lopputulokseen vaikuttavia tekijöitä. Raportin mukaan tuloksen ennustamiseen auttaisi kevään kansanäänestys, jossa Jeltsin tavallaan uusi mandaattinsa. Toisaalta tilanne oli nyt erilainen, sillä toimeenpanovaltaa rasitti lokakuun alun tapahtumien raskas perintö siviiliuhreineen. Tuloksen arvaamattomuutta lisäisi myös kansalaisten kasvava poliittinen apaattisuus, jossa luottamus poliitikkoja kohtaan oli laskenut. Mansala myös huomautti, että vain harva kansalainen oli perillä, mistä perustuslainluonnoksessa oli oikeastaan kysymys. Poliittista passiivisuutta lisäisi myös laskenut elintaso ja kasvanut turvattomuus eikä tilanne olisi lähitulevaisuudessa muuttumassa paremmaksi.²¹⁸

Raportissaan Mansala jatkoi kansan mielialojen pohtimista. Raportin mukaan kansan parissa olisi kaipuuta vahvalle johtajalle. Toisaalta aluetasolla pelättiin keskusvallan liiallista voimistumista. Ääriainesten, kuten kommunistien ja Zhirinovskin, nousua Mansala selitti Neuvostoliiton hajoamisella ja siihen liittyvillä lieveilmiöillä. Entisistä neuvostotasavalloista kotiutetut joukot ja paluumuuttajat olisivat otollista äänestäjäkuntaa ääripuolueille. Heidän määränsä oli myös jatkuvasti kasvamassa.²¹⁹ Mansala ei tarkentanut, miksi tämä kirjava ryhmä oli erityisen vastaanottavainen ääriryhmien viestille, mutta syynä saattoi olla tämän ryhmän haavoittuvainen asema. Lisäksi heidän aiempi elämänsä entisissä neuvostotasavalloissa saattoi olla Neuvostoliiton kontekstissa olla varsin riittoisaa, jopa etuoikeutettua.

Mansala kuitenkin näki kansan keskuudessa myös eroja. Nuoret, työssäkäyvät ja korkeakoulutetut ikäluokat tukivat uudistuslinjaa. Väestön passiivinen ja vanhempi osa vuorostaan kaipasi menneisyyteen—aina Stalinin aikoihin asti. Lopuksi Mansala pohti Venäjän modernisointia kannattavien puheita ”Venäjän kansan suuresta uhrautuvaisuudesta” ja ”loputtomasta kärsivällisyydestä ja sietokyvystä”. Mansala painotti, että näilläkin ”sinänsä kunnioittavilla ominaisuuksilla” olisi rajansa. Joulukuun vaalit eivät Mansalan mukaan

²¹⁸ ”R- Venäjän vaalien lopputulokseen vaikuttavista tekijöistä”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA.

²¹⁹ ”R- Venäjän vaalien lopputulokseen vaikuttavista tekijöistä”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA.

kuitenkaan näitä rajoja ylittäisi.²²⁰ Näistä Mansalan kannanotoista voinee päätellä, että hän uskoi kansan osoittavan tukensa uudistuslinjan jatkumiselle.

Toisessa raportissaan Mansala vuorostaan tarkasteli uuden perustuslakiluonnoksen merkitystä Venäjän vaalihumun kontekstissa. Heti aluksi Mansala antoi arvion Venäjän demokratian tilasta:

Venäjällä ei ole vielä tapahtunut varsinaista demokratian läpimurtoa, joskin edistystä on saatu aikaan demokratisointiprosessin eteenpäinviemisessä. Vaalit 12.12. on tarkoitettu ”suureksi harppaukseksi demokratian suuntaan”

Eli Mansala katsoi kölin kääntyneen oikeaan suuntaan—kaikesta huolimatta. Mansalan kuvaus perustuslain laadinnasta ei kuitenkaan jättänyt paljoakaan tilaa demokraattisille ihanteille. Mansala toi esiin perustuslakilaadinnan saamaa kritiikkiä. Näiden kriittisten kannanottojen mukaan pidettävät vaalit ylipäätään olivat kyseenalaisia perustuslaillisuuden kannalta. Lisäksi itse perustuslakiluonnoksen käsittelyä oli syytetty varsin autoritääriseksi.²²¹ Tässä vaiheessa on painotettava, että Mansala kuvasi Venäjällä käytyä yhteiskunnallista keskustelua. Mansala ei kuitenkaan kiistänyt tämän kehityskulun todenperäisyyttä.

Mansala kuitenkin esitti myös omia mielipiteitään perustuslakiluonnokseen liittyen eivätkä ne olleet mieltä nostattavia. Mansalan mukaan perustuslain tekstiä laadittaessa esikuvia oli haettu lännestä—ja erityisesti Ranskasta ja Yhdysvalloista. Esikuvistaan huolimatta Mansalan arvio uudesta perustuslaista oli seuraavanlainen:

Lopputulos on nykyisellään Ranskaakin presidenttivaltaisempi venäläissävytteinen järjestelmä, jossa vahvalla presidentillä on enää vähän ”vastavoimia”. Yhden miehen käsiin on Venäjällä jälleen kerran kasattu paljon valtaa.²²²

Mansala piti siis Jeltsinin saamia valtuuksia huomattavina ja ”venäläissävytteisinä”. Täten voinee tulkita, että Venäjän perustuslakiluonnos oli ainakin vallankeskittämistä koskevien ihanteiden osalta ottamassa melkoista irtiotta lännestä.

²²⁰ ”R- Venäjän vaalien lopputulokseen vaikuttavista tekijöistä”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA.

²²¹ ”R- Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys?”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA.

²²² ”R- Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys?”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA

Mansala myös huomautti, että monet uudistuslinjan tukijatkin pitivät uutta perustuslain sisältöä väliaikaisena, jolloin sen sisältöä—erityisesti presidentin huomattavan aseman osalta— voisi muuttaa myöhemmin. Lisäksi perustuslain läpimenon huomautettiin olleen huomattavan epävarmaa. Mikäli perustuslaki ei menisi läpi, merkitsisi tämä arvovaltatappiota toimeenpanovallalle ja sekasortoisen tilan jatkumista.²²³ Toisaalta perustuslain väliaikaisuuden puolesta ei puhunut se, että perustuslain muuttamisesta tehtiin käytännössä äärimmäisen vaikeaa.²²⁴ Tästä kaikesta välittyikin se sekava ja epävarma tilanne, jossa elettiin joulukuun alussa 1993. Ensinnäkin perustuslain hengen mahdollinen väliaikaisuus saattoi lievittää huolia autoritaarisen hallintotavan paluusta. Lisäksi miltei kahden vuoden sekasorron jälkeen osin autoritääriinkin perustuslaki saattoi näyttäytyä toimivana ratkaisuna myös suomalaisille diplomaateille.

Oikeusvaltion kehityksen osalta Mansala toisti jälleen kerran, ettei Venäjä ollut oikeusvaltio. Tähän tähtäävä prosessi oli vasta aluillaan ja ongelmia oli paljon:

Venäjän poliittista järjestelmää arvioitaessa ei tule välttämättä pitäytyä pelkkiin muodollisuuksiin. Perustuslakia, muita lakeja sekä sopimuksia ovat eri osapuolet tulkinneet niiden omien näkemystensä pohjalta. Usein on vallinnut vahvemman oikeus ilman juridisia vaikutusmahdollisuuksia.²²⁵

Mansala oli siis tietoinen siitä, ettei uusi perustuslaki yksinään varmistaisi oikeusvaltiokehitystä. Mansalan raportissa nousi esiin myös federaation keskuksen ja subjektien välinen kitka. Mansala nimittäin piti perustuslakia koskevaa kansanäänestystä riskinä Venäjän yhtenäisyydelle. Uuden perustuslain asettaessa kaikki federaation subjektit keskenään tasa-arvoiseen asemaan voivat tähän asti etuoikeutetut tasavallat äänestää perustuslakia vastaan. Jos jossain federaation subjektissa perustuslaki ei mene läpi, antaisi tämä separatistiselle aluejohdolle vahvan neuvotteluaseman. Lopulta Mansala päätyi spekuloidaan, että Jeltsin saattaisi joutua tekemään myönnytyksiä perustuslakiinsa, jolloin presidentin arvovalta saattaisi heiketä ja ”perustuslakisota” jatkua. Tämä vuorostaan olisi omiaan kiihdyttämään Venäjän hajoamiskehitystä, mikä voisi johtaa Gorbatshevin vuoden 1991 kaltaiseen tilanteeseen, jossa koko neuvotteluprosessi oli keskittynyt presidentin henkilöön ja arvovaltaan.²²⁶

²²³ ”R- Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys?”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA

²²⁴ McFaul, 2001, 214—215.

²²⁵ ”R- Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys?”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA

²²⁶ ”R- Mistä Venäjän vaaleissa on kysymys?”, 8.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVI, UMA

Tasavalloilla olikin syytä olla tyytymättömiä äänestykseen tulevasta perustuslaista. Uusi perustuslaki ei pitänyt sisällään mainintoja asymmetrisestä federaatiosta—eli tasavallat olisivat menettämässä erityisetujaan. Sergei Filatovin, Jeltsinin silloisen henkilöstöpäällikön, mukaan federaatiosopimusta ei lisätty perustuslakiin kahdesta syystä. Ensinnäkin federaatiosopimus muistutti rakenteeltaan enemmän konfederaatiota kuin federaatiota. Toiseksi federaatiosopimus ei ollut tasavaltojen asukkaiden ratifioima, vaan tasavaltojen toimeenpanovalta päätti siitä. Oli kuitenkin kolmaskin syy. Lokakuun tapahtumien jälkeen voimatasapaino muuttui. Jeltsin ei enää uskonut tarvitsevansa tasavaltoja samalla tavalla kuin ennen.²²⁷ On hyvinkin mahdollista, että kolmas syy oli se, joka painoi vaakakupissa eniten.

Eli kansanäänestyksen kynnyksellä Mansala piti mahdollisena sitä, että tietyt itsemääräämisoikeuttaan varjelevat tasavallat saattaisivat torjua perustuslain. Mielenkiintoista on myös havaita, kuinka Mansala peilaa Venäjän tilannetta Neuvostoliiton lopun aikoihin. Tässä Mansala viitanee tilanteeseen, jossa Gorbatshovin johdolla yritettiin luoda uusi hallintakehikko Neuvostoliitolle.

Vielä heinäkuussa Gorbatshov ja neuvostotasavaltojen johtajat—Venäjän neuvostotasavallan presidentti Jeltsin mukaan lukien—löysivät toisensa. Laadittiin kompromissiesitys, joka kuitenkin noudatteli enemmän Gorbatshovin kuin Jeltsinin toiveita. Sopimukseen mukaan keskusvalta olisi vastannut mm. budjetista, ulkopolitiikasta ja uuden perustuslain suunnittelusta. Sopimus oli tarkoitus allekirjoittaa 20.8.1991, mutta sopimuksen voimaantulo katkaisi Neuvostoliiton vanhoillisten vallankaappausyritys. Sopimus olisi heikentänyt keskusvaltaa, mikä laukaisikin vanhoillisten vallankaappausyrityksen. Syksyllä, epäonnistuneen vallankaappausyrityksen jälkeen, sopimuksen työstäminen jatkui, mutta liiton sijasta puhuttiin jo konfederaatiosta. Marraskuussa Gorbatshov taisteli jo siitä, että Neuvostoliitto säilyisi edes jossain muodossa. Tässä vaiheessa Gorbatshov jo kamppaili neuvostotasavaltojen johtajien kanssa, jotka nojautuivat kasvavaan nationalismiin.²²⁸ Kenties Mansala tarkoitti juuri tätä noidankehää, jossa Gorbatshov asema heikkeni heikkenemistään, samalla kun neuvostotasavallat vaativat yhä enemmän itsemääräämisoikeutta. Mansala piti mahdollisena tietyn asteen hajoamiskehitystä—tällä kertaa Venäjän sisällä.

²²⁷ McFaul, 2001, 211—212.

²²⁸ Taubman, 2019, 542—543, 576.

3.4 Parlamenttivaalien tulos huolestuttaa—nojaudutaan presidentin laajoihin valtaoikeuksiin

Vaalipäivänä, joulukuun kahdentenatoista päivänä, ensimmäiset vaalitulokset tulivat julki Siperiassa ja Venäjän Kaukoidässä. Vaalitulos oli presidentin lähipiirille järkytys. Järkytys kuvasi hyvin sitä, kuinka huonosti poliitikot olivat perillä maassa vallitsevista mielialoista. Monet aiemmin presidentille uskolliset alueet tukivat vaaleissa joko Zhirinovskia tai kommunisteja. Parlamenttivaalien tulos oli yllättävä kahdella tapaa. Ensinnäkin presidenttimielinen liittouma sai vain 15,4 prosenttia äänistä. Toiseksi Zhirinovskin saama äänivyöry oli täysin odottamaton. Zhirinovskista tuli kertaheitolla maan johtavia poliitikkoja. Vaalitulos oli selkeä osoitus uudistuksiin tähtäävien radikaalidemokraatteihin liitettävästä epäluottamuksesta. Perustuslakiluonnos meni kuitenkin läpi 58,4 prosentin tukiessa luonnosta äänestysaktiivisuuden ollessa yli 53 prosenttia. Tämä oli tärkein voitto Jeltsinille. Asiantuntijat alkoivat kuitenkin heti esittämään epäilyjä vaalivilpistä. Erityistä huolta herätti miltei seitsemänmiljoonan äänestyslipukkeen katoaminen.²²⁹ Venäjän keskusvaalilautakunta (Tsentral'naya izbiratel'naya komissiya Rossiyskoy Federatsii) kuitenkin kiisti kaikki syytökset vaalivilpistä. Lisäksi kaikki poliittiset tahot hyväksyivät vaalituloksen ja katsoivat perustuslain ratifioiduksi. Samalla oppositio päätti jättää kokonaan huomiotta vaalivilppiväitteet.²³⁰

Ulkoasiainhallinnossa vaalitulosta ruodittiin perusteellisesti. Vaalilyönä suurlähettiläs Mansala osallistui Kremlin kongressipalatsissa järjestettyyn ”Venäjän historian ensimmäiseen läntisen mallin mukaiseen vaalivalvojaistilaisuuteen.” Vaalivalvojisissa oli mukana Venäjän eri puolueiden edustajia, venäläisiä julkisuudenhenkilöitä sekä kourallinen ulkomaisia vieraita, joihin Mansala itsekin kuului. Mansalan mukaan tilaisuuden ensi hetkistä lähtien huomio keskittyi Zhirinovskiin, jonka lähipiiri alkoi juhlia tätä vaalien voittajana. Samalla uudistusmielisten tunnelma latistui. Mansala kertoi, että aamuyöhön mennessä vaalien lopputulos oli epäselvä. Presidentin lähipiirin kuitenkin kerrottiin todenneen, että perustuslaki olisi mennyt läpi.²³¹

²²⁹ Shevtsova, 1999, 96—97.

²³⁰ Remington, 2001, 170.

²³¹ ”Venäjän vaalien jälkeen: ensi havaintoja”, 13.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

Mansala nosti esille myös Yhdysvaltain ja Euroopan unionin edustajien pettyneet ja pessimistiset kannanotot vaalitulokseen liittyen. Vaalien alustavaa lopputulosta Mansala piti osoituksena siitä, että apaattisuus oli kasvanut kansalaisten keskuudessa verrattuna kevään kansanäänestykseen. Uudistuslinjan tuloksettomuudella ja lokakuun alkuun kulminoituneella valtataistelulla oli vaikutusta tähän. Vaalituloksen ollessa vielä hämärän peitossa Mansala mainitsi myös spekuloinneista, joiden mukaan Zhirinovskilla ja kommunistien Zjuganovilla olisi mahdollisuus saada enemmistö parlamentissa. Mansala nosti esille useiden kommentaattorien esittämät huolet Zhirinovskin hitaasta vallannoususta maan diktaattoriksi Saksan Hitlerin tapaan. Näiden kommenttien realistisuuteen Mansala ei kuitenkaan ottanut kantaa.²³²

Zhirinovskin huikea vaalivoitto tosiaan herätti Venäjällä, ja sen ulkopuolella, huolia siitä, että Venäjän toinen tasavalta oli matkalla kohti fasismia. Vertaukset Weimarin tasavaltaan olivat varsin yleisiä. Perustuslaki meni läpi, mutta sekä liberaalien että kommunistien keskuudesta väitettiin tulosten olleen väärennettyjä. Siirtymäkauden Duman kausi oli vain kaksi vuotta, minkä jälkeen pidettäisiin uudet vaalit. Tämä oli monelle varsin huono enne, sillä väliaikaisuuteen viittaavat adjektiivit kalskahtivat ikävälle Venäjällä. Moni uskoi, että tämän valtioneelimen kohtalona olisi muiden Venäjän historian aikana perustettujen väliaikaisten instituutioiden kohtalo—ennenaikainen kuolema.²³³

Mansala ei kuitenkaan vaikuttanut olleen huolissaan ainakaan Zhirinovskista. Mansala otti kantaa esitettyihin huoliin Zhirinovskin kyvystä ottaa parlamentissa Hasbulatovin kaltainen ”häirikön rooli”. Mansala piti tällaista skenaariota sangen epätodennäköisenä, mikäli Jeltsinin perustuslaki oli todella mennyt läpi. Tällöin uudistus- ja demokratisointivastaisten voimien vaikutusvalta olisi varsin rajattu. Mansalan mukaan pelot hankalasta parlamentista olisivat ainakin jossain määrin toteutumassa. Tästä huolimatta tilanne olisi erilainen: ”Näin ollen paluuta Hasbulatovin ja Ruskoin mukaiseen tilanteeseen ei ole. Tilalle on tulossa jotain muuta.”²³⁴ On paljon puhuvaa, että Mansala keskittyi analyysissään etupäässä liberaalidemokraattien ja kommunistien kaltaisten vanhoillisten voimien vaikutusvallan rajoittamiseen juuri parlamentin vaikutusvallan rajoittamisen kautta. Tässä vaiheessa

²³² ”Venäjän vaalien jälkeen: ensi havaintoja”, 13.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²³³ McFaul, 2001, 228.

²³⁴ ”Venäjän vaalien jälkeen: ensi havaintoja”, 13.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

hampaatonta parlamenttia ei pidetty demokratisoitumisen uhkana, vaan pikemminkin kompuroivan demokratisoitumisen jatkumisen mahdollistavana tekijänä.

Suomalaisia diplomaatteja oli mukana myös avustamassa vaalien tarkkailussa. Näin teki esimerkiksi Ilpo Heikkilä. Karjalan tasavallan Petroskoissa ja sen liepeillä.²³⁵ Heikkilä ei huomannut mitään varsinaista vilppiä, mutta äänestysosalaisuutta ei sekavien järjestelyjen vuoksi onnistuttu pitämään. Myöskään urnia ei joka paikassa valvottu ja kotimaisia, venäläisiä, tarkkailijoita oli sangen vähän. Tästä huolimatta tunnelman todettiin olleen miellyttävä ja ystävällinen.²³⁶ Vaaliprosessin arvioitiin siis olleen, ainakin Venäjän Karjalassa, varsin mukiinmenevä. Järjestelyt olivat sekavat, mutta muuten vaalit vaikuttivat olleen vapaat ja reilut.

Pari päivää vaalien jälkeen Mansala palasi alustavien vaalitulosten tarkasteluun. Tässä vaiheessa lopulliset tulokset eivät vielä tulleet julki, mutta yleisiä kehityslinjoja oli mahdollista kommentoida. Mansala kertoi perustuslain menneen äänestysaktiivisuuden osalta täpärästi läpi. Mansala piti matalaa äänestysaktiivisuutta, 53 prosenttia, osoituksena venäläisen äänestäjäkunnan apaattisuudesta. Apaattisuus oli sangen silmiinpistävää, sillä vasta keväällä järjestetyssä kansaäänestyksessä aktiivisuus oli peräti 65 prosenttia. Mansala kommentoi tätä kehitystä seuraavasti: ”Muutaman vuoden takainen suuri innostus on tyystin kadonnut.” Tästä Mansala päätteli, että Venäjän poliittisen johdon tulisi jatkossa kiinnittää enemmän huomiota kansan kantamaan taakkaan: ”Vaali vaalilta myös kansan `kärsivällisyyden ja `uhrautuvaisuuden` varaan voidaan laskea yhä vähemmän.”²³⁷ Vaikuttaa siltä, että Mansala näki kansan apaattisuuden huolestuttavana kehityskulkuna, jonka syynä oli kansan raskas ja puutteellinen arki kapitalismiin kaoottisesti siirtyvässä taloudessa.

Parlamenttivaalien tulosta Mansala piti vuorostaan paradoksaalisena. Puhuttaessa Venäjän ensimmäisistä vapaista ja demokraattisista vaaleista Mansala käytti lainausmerkkejä. Lainausmerkkien syvällisempää merkitystä en lähde arvailemaan, sillä kyseessä voi olla yksinkertainen lainaus julkisesta keskustelusta. Tuloksen paradoksaalisuus oli siinä, että vaaleissa Venäjän kansa oli kuitenkin äänestänyt parlamentin alahuoneeseen, Dumaan, ei-demokraattisen enemmistön. Tämä enemmistö suhtautui myös sangen penseästi

²³⁵ Ilpo Heikkilästä ei ollut mainintoja ulkoasiainhallinnon matrikkeleissa.

²³⁶ ”Huomioita vaaleista Karjalassa 12.12.93”, 13.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²³⁷ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja”, 15.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XVII, UMA.

markkinatalouteen ja yksityistämiseen. Mansala uskoi, että vaalitulos teki Zhirinovskin liberaalidemokraateista legitiimin toimijan Venäjän poliittisessa elämässä.

Liberaalidemokraatit tukivat myös uutta perustuslakia, mikä tekisi puolueen lakkauttamisen demokratian vastaisuuteen vedoten vaikeaksi.²³⁸ Kaikkien odotusten vastaisesti Jeltsin ei saanut itselleen mieluista enemmistöä Dumaan.²³⁹

Seuraavat parlamenttivaalit pidettäisiin kahden vuoden kuluttua. Mansalan mukaan Venäjän presidentin ja hallituksen kannalta Venäjällä alkaisi etsikkoaika, jolloin uudistuspolitiikassa tulisi saada konkreettisia tuloksia. Uusi perustuslaki antaisi paremmat valmiudet reformien vauhdittamiseen. Eräs toinen vaalituloksen seuraus oli Mansalan mukaan se, että Venäjän demokraattiset voimat joutuisivat nyt yhdistämään voimansa ja muodostamaan laaja demokraattinen koalitio. Vaalien aikana nämä tahot eivät tehneet yhteistyötä. Yhteistyö olisi kuitenkin vaikeaa, sillä uudistuspolitiikka olisi samalla kyettävä ajaa pontevasti eteenpäin kaikkine tähän liittyvine kielteisine sivuvaikutuksineen.²⁴⁰

Vaikuttaa siltä, että Mansala katsoi uudistustoimien pontevan täytäntöönpanon välttämättömäksi. Tämä istuu hyvin Mansalan aiemmin ilmaisemiin näkemyksiin. Mansala ei suoraan kommentoinut uudistustoimien sisältöä, mutta saattoi tällä hyvinkin tarkoittaa markkinatalouden voimallisempaa jalkauttamista Venäjän talouteen. Mansala ei myöskään avannut, miksi yhteisen linjan muodostaminen venäläisten demokraattien kesken olisi vaikeaa. Oletettavasti syynä oli aiemmin jo aiemmin käsitelty kahden koulukunnan erimielisyydet talousuudistusten suhteen. Jegor Gaidarin kaltaiset talousasiantuntijat olivat näkemyksiltään paljon radikaalimpia kuin Tsernomyrдинin kaltaiset maltilliset teknokraatit. Kenties syynä oli myös Mansalan aiempi mainitsema seikka siitä, että parlamentin kokoonpano tekisi uudistusten ajamisesta vaikeaa.

Mansala ei vaikuttanut olleen ainoa, joka uskoi ajan olevan oikea markkinareformeille. Haasteista huolimatta Jeltsin ja hänen liberaalit talousuudistajansa uskoivat vakaasti, että taistelu talousuudistuksista oli päättymässä. Markkinavastaiset voimat oli murskattu. Niiden hyväksyntä tai edes yhteistyö ei ollut enää välttämätöntä talousuudistusten edistämisessä. Käytännössä presidentin leiri eliminoi vastustajansa poliittiselta areenalta. Uusi perustuslaki

²³⁸ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja”, 15.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XVII, UMA.

²³⁹ McFaul, 2001, 228.

²⁴⁰ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja”, 15.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XVII, UMA.

vuorostaan eristi päätöksenteon yhteiskunnalliselta paineelta. Tietysti uudet presidentinvaalit vuonna 1996 voisivat tuoda markkinavastaiset voimat valtaan, mutta vuonna 1993 kukaan ei uskonut moisen skenaarion mahdollisuuteen. Jeltsinille ja hänen kannattajilleen kommunistis-nationalistisen opposition tappio lokakuussa oli ikään kuin neuvostovallan viimeinen hengenveto. Joulukuun vaalit kuitenkin toivat säröjä tähän mielikuvaan.²⁴¹

Lisäksi Mansala käsitteli Venäjän hallituksen esittämiä suunnitelmia Zhirinovskin patoamisesta Venäjän poliittisessa järjestelmässä. Parlamentin, uusi ylähuone, liittoneuvosto olisi kokoonpanoltaan presidentille lojaali: ”Mikäli siis duumaan ei saada `vakavaa poliittista enemmistöä`, niin parlamentin ylähuoneeseen kuitenkin.”. Lopuksi Mansala pohti Zhirinovskin vaalimenestystä. Mansala kehotti pitämään ”pää kylmänä”. Zhirinovskin värikäs ja häikäilemätön esiintyminen ja populistinen persoona herättää vääjäämättä huomiota—erityisesti lännessä. Venäjällä tilannetta vuorostaan ”tasapainotti” presidentin tiukka ote sähköisistä tiedotusvälineistä.²⁴² On mielenkiintoista havaita, että tässä kontekstissa Mansala piti presidentin huomattavaa vaikutusvaltaa sähköisissä medioissa jopa positiivisena asiana. Kenties tässäkin painoi jo aiemmin esiintynyt ajatus siitä, että epädemokraattiset voimat on padottava myös ns. oikeusvaltion kannalta kyseenalaisin keinoin.

Mansala vaikutti olleen varsin huolissaan Zhirinovskin vaalivoitosta. Tulosta hän piti osoituksena siitä, että Venäjän murrosaika oli omiaan luomaan Itä-Euroopan ja Baltian maitakin edullisemmän kasvualustan poliittisille ääriryhmille. Tällaisiin ryhmiin Mansala luki ennen kaikkea Zhirinovskin puolueen ja kommunistit. Zhirinovskin vahvempaa menestystä suhteessa kommunisteihin Mansala selitti johtuneen Zhirinovskin henkilöstä sekä kyynisestä, mutta onnistuneesta, vaalikampanjasta.²⁴³ On vaikeaa sanoa, mitä potentiaalisia haasteita Mansala näki aiemmin Neuvostoliiton vaikutuspiirissä olleissa maissa. On tosin ymmärrettävää, että entisten sosialistien maiden kehityssuunta oli vielä 90-luvun alussa epävarma. Venäjän alttius ääriryhmien vaikutusvallalle oli hänen mielestään kuitenkin suurempi. Zhirinovskista vaikutti muodostuneen näiden ääriryhmien eräänlainen johtotähti.

Osasyys Zhirinovskin menestykselle oli tämän onnistuneet esiintymiset televisiossa, vaikka kaikki puolueet käyttivät televisiota hyväkseen. Zhirinovski kieltämättä käytti paljon

²⁴¹ McFaul, 2001, 224.

²⁴² ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja”, 15.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XVII, UMA.

²⁴³ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja”, 15.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XVII, UMA.

populistista demagogiaa ja antoi lupauksia, joita hän ei voisi viime kädessä pitää. Toisaalta samoin tekivät myös Jeltsin ja demokraatit vuosina 1990—1991 luvaten äänestäjille kaiken maan ja taivaan väliltä. Jotkin Zhirinovskin puheet olivat varsin vaarallisia. Hän myös puhui loukkaavasti muista kansoista, mukaan lukien entisistä neuvostotasavalloista. Zhirinovski kuitenkin puhui myös Venäjän lukuisista ongelmista, kuten pilviin kohoavista elintarvikehinnoista, sosiaaliturvaverkon romuttumisesta ja Venäjän kansainvälisen aseman heikkenemisestä. Juuri näitä teemoja demokraatit välttelivät vaaliteemoissaan.²⁴⁴ Populistinen, nationalistinen—jopa imperialistinen—viesti saattoi tosiaan purra siihen väestönosaan, joka koki joutuneensa kaltoinkohdeksi—jopa nöyryytetyksi. Myöhemmin, jo vuoden 1994 puolella, Mansala ja Henriksson tulivat samankaltaisiin päätelmiin. Zhirinovski tarttui muiden puolueiden karttamiin teemoihin—mm. Venäjän suurvalta-aseman vahvistamiseen ja ulkovenäläisten etujen määrätietoiseen suojeluun.²⁴⁵

Muutaman päivän kuluttua Mansala kirjoitti eräänlaisen jatko-osan edelliselle Venäjän vaalitulosta koskevalle raportille. Vaikka lopullinen vaalitulokset ei ollut vielä tässäkään vaiheessa selvillä, uusia yksityiskohtia tihkui jatkuvasti lisää. Yksi tällainen yksityiskohta oli Mansalan mukaan se, ettei vaalien lopputulos tullut suurena yllätyksen presidentille ja hallitukselle. Yllätyksenä tuli korkeintaan se, että Zhirinovski päihitti kommunistien Zjuganovin. Kävi nimittäin ilmi, että vaalien alla valmistui yleisvenäläisen mielipidetutkimuskeskuksen analyysi. Tämä analyysi ennusti Zhirinovskille vaalimenestystä. Kuten edellisessä raportissaan, Mansala mainitsi jälleen kansalaisten mielialojen nopean kääntymisen ja aktiviteetin laskun verrattuna kevään kansanäänestykseen. Lokakuun tapahtumien vuoksi presidentti Jeltsiniä vastassa ei ollut vihamielistä parlamenttia. Jeltsin ei muutenkaan osallistunut vaalikampanjan, joten vaalit eivät henkilöityneet hänen persoonaansa.²⁴⁶ Jeltsin olikin korkeintaan välinpitämätön vaalikampanjaa kohtaan. Hänelle tärkeintä oli perustuslain läpimeno kansanäänestyksessä. Perustuslain mennessä läpi presidentin ei olisi enää juuri tarvinnut uutta parlamenttia ja sen kokoonpanoa.²⁴⁷

Toisaalta Mansala katsoi, että parlamentin eliminoiminen tuuditti ainakin osan uudistusmielisistä yliarvioimaan voimansa ja kannatuksensa kansan parissa. Lisäksi lokakuun

²⁴⁴ Medvedev, 2002, 134.

²⁴⁵ ”R- Kuka äänesti Zhirinovskia?”, 17.1.1994, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

²⁴⁶ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja II”, 19.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVIII, UMA.

²⁴⁷ Shevtsova, 1999, 93.

tapahtumien jälkeen maassa lakkautettiin useita ääriryhmiä, joiden kannattajien arvioitiin yleisesti siirtyneen vaaleissa Zhirinovskin puolueen, eikä kommunistien, taakse. Mansalan mukaan Venäjän politiikassa oli kuluvana syksynä ollut havaittavissa varsin outo ilmiö. Poliittisen kentän äärilaidat, kiihkokansalliset ja äärikommunistit, olivat löytäneet toisensa Zhirinovskin puolueen kannattajina.²⁴⁸ On luultavaa, että Zhirinovskin revansistiset, imperialistiset, kiihkokansalliset ja muutenkin populistiset puheet tekivät vaikutuksen tähän kirjavaan joukkoon äärilaidan edustajia. Tietysti mukana oli myös protestiääniä, jotka kumpusivat korkeimman neuvoston ja kansanedustajien kongressin väkivaltaisesta lakkauttamisesta yleisesti. Tämä joukko oli kirjava ja olisi väärin nimittää heitä kaikkia yksipuoliesti äärilaidan edustajiksi, joskin äärilaidan elementti oli tässä joukossa huomattava.

Mansalan mielestä Zhirinovskin vaalimenestys oli myös voitto hänen ”unitaarista Venäjää” ja ”Venäjä venäläisille” ajamille ajatuksilleen. Nämä ajatukset saivat kannatusta erityisesti maaseudulla. Vaalitulos olisi omiaan mutkistamaan jo ennestään vaikeita kansallisuuksien välisiä suhteita. Mansalan mukaan tämä koskisi ennen kaikkea ns. etnisiä tasavaltoja, jotka olivat uuden perustuslain mukaan nyt samassa asemassa kuin muut federaation subjektit. Mansalan mukaan Venäjällä yleisesti oletettiin, ettei kytevä separatismi ollut hävinnyt minnekään. Siksi julkisessa keskustelussa kysyttiin, olisiko sittenkin tarkoituksenmukaisempaa tehdä yhteistyötä maltillista suvereniteettia tavoittelevien poliitikkojen kanssa tilanteessa, jossa vastassa oli Zhirinovski.²⁴⁹ Tasavalloilla oli kuitenkin yhä tiettyjä etuoikeuksia verrattuna tavanomaisiin alueisiin (oblast). Tästä huolimatta maininta kaikkien tasavaltojen tasa-arvoisesta asemasta lisättiin perustuslakiin. Samalla maininta federaatiosta poistumisen mahdollistavasta mekanismista loisti poissaolollaan.²⁵⁰ Ilmeisesti Mansala epäili, että venäläisen kiihkonationalismin nousu saattaisi herättää närää Venäjän muissa vähemmistöryhmissä eri tasavalloissa.

Keskusvaltaa tarkasteltaessa Mansala ennusti parlamentin olevan sotaisa. Valittujen jäsenten joukossa oli arvioiden mukaan paljon kokemattomia sekä muutamia vanhan parlamentin pahimpia häiriköitä. Venäjän hallituksen osalta Mansala vuorostaan oletti Tshernomyrdinin aseman vahvistuneen päivä päivältä. Syyksi tälle Mansala arvioi sen, että Tshernomyrdin oli

²⁴⁸ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja II”, 19.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVIII, UMA.

²⁴⁹ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja II”, 19.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XXVIII, UMA.

²⁵⁰ McFaul, 2001, 212.

jättäytynyt vaalikampanjan ulkopuolelle eikä ollut ehdokkaana vaaleissa. Mansala teki myös muutamia arvioita hallituksen kokoonpanoon liittyen. Jos Jeltsin tavoittelisi yksinomaan määräyksiä toteuttavaa ”virkamieshallitusta”, on todennäköistä, ettei tällaiseen hallitukseen mahtuisi varapääministeri Shahrain tai talousekspertti Javlinksin kaltaisia osajia.²⁵¹ Kaiken kaikkiaan Mansala siis arvioi Venäjän poliittisen elämän pitävän jatkossa sisällään keskitetyn päätöksenteon, jossa ei olisi poliittista pluralismia ja konsensushakuista päätöksentekoa. Sen sijaan toteutettaisiin määräyksiä ylhäältä alaspäin.

3.5 Vahva presidentti aloittaa Venäjän etsikkoajan

Perustuslain mennessä läpi ja parlamenttivaalien päättyessä Venäjälle oli syntymässä uusi voimatasapaino, joka ei enää suosinut radikaaleja talousuudistuksia ajavia demokraatteja. Joulukuun jälkeen Tshernomyrdinin asema tosiaan vahvistui. Tämä merkitsi voittokulkua hänen edustamilleen intressiryhmilleen. Nämä intressiryhmät ajoivat mm.

luonnonvarateollisuuden sekä maatalouden etuja. Myös suurten yhtiöiden johtajat sekä liittovaltiotason virkamiehet kuuluivat tähän Tshernomyrdinin leiriin. Samalla mm. yksityisyrittäjien tukemat liberaalidemokraatit huomasivat, että heidän vaikutusvaltansa oli hupenemassa nopeasti. Jeltsin seurasi sivusta, kuinka Gaidar liittolaisineen oli menettämässä asemansa. Tällaisten olosuhteiden vallitessa uudistusmielisten demokraattien pitäminen hallituksessa alkoi pikkuhiljaa näyttäytyä turhalta.²⁵²

Gaidarin läsnäolo antoi Jeltsinin hallitukselle liberaalin vivahteen, mikä oli tärkeää syyskuun ja lokakuun tapahtumien aikana. Pölyn laskeutuessa Gaidarista tuli rasite Jeltsinille, joka halusi aloittaa vakauttamisjakson. Moni Moskovassa ajatteli, että Jeltsin käytti Gaidaria hyväkseen perustellakseen parlamentin lakkauttaminen—erityisesti lännelle. Sen jälkeen, kun pöly oli laskeutunut, Gaidar—ja suurin osa hänen tukijoistaan—savustettiin hallituksesta. Gaidarin lopullisen lähdön myötä hallitus omaksui varoivaisemmat poliittiset ja taloudelliset suuntaviivat.²⁵³ Shevtsovan maininta vakauttamisjakson aloittamisesta jäi itselleni epäselväksi. Voi olla, että hän tarkoitti hillitympää markkinauudistusten toteuttamista.

Vaalien vaikutusten osalta Mansala teki myös huomioita myös vaalien heijastumisesta Venäjän ulkopoliittikkaan ja siitä käytyyn keskusteluun Venäjällä. Mansalan mukaan Venäjän

²⁵¹ ”Venäjän vaalit; hajanaisia ensikommentteja II”, 19.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä Kansio XXVIII, UMA.

²⁵² Shevtsova, 1999, 102.

²⁵³ Shevtsova, 1999, 102—103.

johto oli vaalien jälkeen korostanut siihen asti vallinneen ulkopoliittisen kurssin muuttumattomuutta nojautuen ennen kaikkea uuteen perustuslakiin ja sen presidentille suomiin huomattaviin ulkopoliittisiin valtuuksiin. Mansala katsoi myös, että vaalikampanjan loppuvaiheeseen osunut Venäjän johdon, ja erityisesti ulkoministeri Kozyrevin, aktiiviset kannanotot aggressiivisen nationalismin tuomitsemiseksi johtuivat juuri Zhirnovskin kannatuksen kasvusta. Kaiken kaikkiaan Mansala arvioi, että entiset tasavallat tulevat yrittämään löytää yhteinen sävel Jeltsinin kanssa, sillä Zhirnovskin vaalimenestys huolestutti niitä.²⁵⁴ Raportista välittyi siis jo varsin selkeä kuva ulkopoliitiikasta tiukasti ohjailevasta presidentistä.

Varsinaisia ulkoasiainhallinnon omia arviointeja uudesta voimatasapainosta Venäjällä ei joulukuun lopulla kuitenkaan enää juuri ollut. Aihe vaikutti muuttuneen vähemmän ajankohtaiseksi, sillä Jeltsin oli vakiinnuttanut asemansa uuden perustuslain myötä. Samalla tavalla myös raportit, joissa käsiteltäisiin Venäjän keskuksen ja alueiden välisiä suhteita harvinaistuivat ja muuttuivat sangen ylimalkaisiksi.

Joulun alla Mansala kirjoitti kuitenkin vielä yhden raportin, jossa suurlähettiläs tarkasteli armeijan äänestyskäyttäytymistä, joka oli äskettäin tullut julki. Tulosten mukaan Zhirnovskilla oli huomattava kannatus parlamenttivaaleissa nimenomaan asevoimien piirissä. Tämän osalta Mansala oli käynyt keskustelun varapääministeri Shahrain avustajan kanssa, joka ei ihmetellyt äänestyslukuja. Avustajan mukaan hallitus oli tunnetusti laiminlyönyt asevoimien tarpeet, minkä vuoksi tyytymättömyys asevoimien piirissä oli huomattavaa. Mansala huomautti, että tiedot asevoimien äänestyskäyttäytymisestä tulivat julki samaan aikaan kun Venäjällä spekulointiin tulevista henkilövaihdoksista ns. voimaministeriöissä—eli puolustus-, sisä- ja turvallisuusministeriöissä sekä hallituksessa laajemmin. Mansala piti todennäköisenä, että jo pelkästään lokakuun tapahtumien vuoksi Jeltsin haluaisi ylipäällikkönä tehdä henkilövaihdoksia myös voimaministeriöissä. Mansalan mukaan vaalien jälkeinen aika oli Jeltsinille varsin otollinen tilaisuus toteuttaa henkilövaihdoksia. Lopuksi Mansala antoi varsin suopean arvion Jeltsinin hyvistä tarkoituspäristä Venäjän asevoimien suhteen:

²⁵⁴ ”R- Venäjän ulkopoliitiikka vaalien jälkeen; ensiarvioita”, 20.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XVIII, UMA.

Ei ole epäilystäkään siitä, etteikö presidentti Jeltsin haluaisi kohentaa asevoimien tilaa. Kysymys on vain siitä, mitä on nykyisen taloudellisen tilanteen vallitessa mahdollista tehdä. Halua kyllä on, kyky saattaa sen sijaan puuttua.²⁵⁵

Vaikuttaakin siltä, ettei Mansala uskonut asevoimien tilanteen kohenevan. Sen sijaan Mansalan mukaan asevoimien henkilöstön sympatia Zhirinovskille sekä käydyt vaalit loivat Jeltsinille hyvät syyt ja hyvät edellytykset tehdä henkilövaihdoksia voimaministeriöissä. Nämä henkilövaihdokset olisivat osa laajempia henkilöstömuutoksia, joita jo arvuuteltiin Venäjällä.

Vuoden 1993 osalta viimeinen merkille pantava asiakirja laadittiin juuri ennen jouluaattoja. Kyseessä oli Markus Lyrän laatima sanoma, jossa oletettavasti Moskovan suurlähetystön diplomaatteja ohjeistettiin sanoittamaan Suomen kanta parlamenttivaaleja ja kansanäänestystä koskevista keskusteluista. Suomen kannan mukaan Venäjän kehityksen kannalta ensisijaista oli vaalien toteuttaminen vapaina ja oikeudenmukaisina sekä perustuslain hyväksyminen kansanäänestyksessä. Lisäksi tuli painottaa sitä, että suomalaisten vaalitarkkailijoiden mukaan vaalit sujuivat suuressa kuvassa kelpollisesti. Vaalitulokset ei tulisi myöskään vaikuttamaan Suomen politiikkaan. Samalla Suomi olisi valmis edelleen kehittämään yhteistyötään Venäjän kanssa eri aloilla. Diplomaattien tuli korostaa Suomen uskon, että Venäjän sisäinen kehitys ja sen hallituksen noudattama politiikka antaisi tälle hyvät edellytykset.²⁵⁶ Ohjeistettu näkökanta oli siis varsin varovainen, pragmaattinen—kaiken kaikkiaan diplomaattinen.

Samaisen sanoman kirjoittaneen Lyrän pohdinnat Venäjän vaalituloksen seurauksista eivät kuitenkaan olleet samalla tavalla diplomaattisen kanssakäymisen rajoittamia. Lyrän mukaan oli todennäköistä, että parlamenttiin syntyisi kolme tasaväkiä ryhmittymää: uudistusmieliset, opposition muodostavat kommunistit ja kansallismieliset sekä kolmantena ryhmänä riippumattomat edustajat. Ottaen huomioon tämä kolmijako varsinaisten poliittisten puolueiden puuttumisen, parlamentin toiminta tulisi olemaan ailahtelevaa. Kommunistit ja Zhirinovskin kansallismieliset saattavat löytää toisensa hallituksen linjan vastustamisessa, mutta tuskin kykenevät muodostamaan yhteistä poliittista linjaa. Perustuslain ja parlamentin koostumuksen myötä hallituksen, etenkin presidentin, asema tulisi olemaan keskeinen. Venäjä

²⁵⁵ ”R- Venäjän vaalit; asevoimien osuudesta”, 22.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXIX, UMA.

²⁵⁶ ”Asia: Venäjän vaalitulostarvioita”, 23.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

olisi siirtymässä presidenttijohtoiseen hallitusmuotoon.²⁵⁷ Täten Lyra vaikutti uskoneen, että parlamentista tulisi enenevissä määrin reagoiva kuin aktiivinen toimija.

Lyra antoi myös varsin synkän arvion Venäjän hallituksen kyvystä tehostaa talousuudistusta. Hallituksen kaavailut rahapolitiikan kiristämisestä ja yksityistämishojelman kiihdyttämisestä tulisivat todennäköisesti kohtaamaan voimakasta vastarintaa parlamentissa. Lisäksi hallituksen ja parlamentin suhde tulisi olemaan ilman tätäkään vaikeampi. Tämä kitka vuorostaan voisi vähentää läntisten investoijien halua sijoittaa Venäjälle.²⁵⁸ Toisaalta herää kysymys, olisiko parlamentin vastarinnalla tässä vaiheessa merkitystä, jos äskettäin hyväksytty perustuslaki antoi huomattavia valtuuksia nimenomaan toimeenpanovallalle. Kaikesta huolimatta Lyra ei siis pitänyt uutta parlamenttia mitättömänä.

Venäjän ulkopoliitiikan osalta Lyra ei uskonut vaalituloksen tuovan länsimaiden kannalta myönteisiä vaikutuksia Venäjän toimiin. Ulkopoliitiikan saralla Venäjän hallituksella olisi nimittäin parhaat mahdollisuudet myötäillä uuden parlamenttiopposition linjaa. Suomen kannalta erityisen valitettavana skenaariona Lyra piti sitä, että Venäjän ulkopoliittinen linja heijastuisi Baltiaan.²⁵⁹ Kysymys Baltiassa on asetettava siihen kontekstiin, jossa Neuvostoliiton hajotessa Baltian maat ryhtyivät vaatimaan neuvostojoukkojen, tai sittemmin Venäjän asevoimien, poistumista maasta. Venäjä vitkasteli joukkojen vetämisen kanssa vedoten mm. upseerien asuttopulaan. Lisäksi Venäjä toivoi, että Baltian maissa asuvalle venäjänkieliselle väestölle myönnettäisiin automaattisesti uuden kotimaan kansalaisuus. Tämä toteutui ainoastaan Liettuassa. Tulevina vuosina Venäjä kiisteli Viron ja Latvian kanssa joukkojen vetämisestä ja venäjänkielisen vähemmistön asemasta—usein liittämällä nämä kaksi asiaa yhteen.²⁶⁰

Ulkopoliittisten ristiriitojen riskin nähtiin siis kasvavan. Mahdollisista ulkopoliittista haasteista huolimatta Lyra katsoi, että ”koko maanosan kattavan taloudellisen tuloksellisen yhteistyön” kannalta ensiarvoista olisi länsimaiden pyrkimys suunnata tukensa kansanvallan ja markkinatalouden lujittamiseen Venäjällä. Tämän osalta Lyra painotti myös Venäjän näkökantojen huomioimista:

²⁵⁷ ”Asia: Venäjän vaalitulosalvioita”, 23.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²⁵⁸ ”Asia: Venäjän vaalitulosalvioita”, 23.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²⁵⁹ ”Asia: Venäjän vaalitulosalvioita”, 23.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²⁶⁰ Knudsen ym., 2007, 30—31.

Rinnan ehdollisuuden kanssa olisi tärkeää tarjota sekä turvallisuuden että talousyhteistyön aloilla sellaisia ratkaisuja, joihin Venäjä voi osallistua.²⁶¹

Lyra siis katsoi, että Euroopan turvallisuuden ja taloudellisen kehityksen kannalta tärkeää olisi, että länsimaat suuntaisivat tukensa Venäjän demokratian ja markkinatalouden lujittamiseen. Samalla monialaisesta yhteistyöstä olisi tehtävä Venäjälle houkutteleva vaihtoehto. Kaiken kaikkiaan Lyran sanomasta paljastui osin huolestunut pohjavire Venäjän suunnan osalta, joskin sijaa löytyi myös varovaiselle optimismille.

Alkava vuosi 1994 toi mukanaan Venäjän poliittisen tilanteen rauhoittumisen. Varovaiseen optimismiin oli omat syynsä, sillä monet apokalyptiset ennusteet eivät toteutuneet. Venäjä ei hajonnut osiin, ei kärsinyt taloudellisesta romahduksesta eikä vajonnut sisällissotaan. Yhteiskunnallinen ja poliittinen elämä vaihtoi rauhallisemmalle vaihteelle. Opositio muuttui hiljaiseksi ja maltillistui. Opposition äärielementit menettivät asemiaan. Näin johtoon nousivat sellaiset verrattain maltilliset oppositiojohtajat kuin kommunistien Gennadi Zyuganov.²⁶² Presidentinvaltaisen perustuslain voimaantulon luoma kuva vakaasta toisesta tasavallasta oli kuitenkin monimutkaisempi. Toimeenpano- lainsäädäntövallan välinen suhde oli jatkossa lämpimämpi. Tästä huolimatta täysin hampaattomasta parlamentista ei voinut puhua. Jeltsinin oli jatkossakin tehtävä kompromisseja—perustuslain raamit huomioon ottaen—verrattain jämäkän lainsäädäntäelimen kanssa. Näin Jeltsin esimerkiksi myöntyi varsin pian uuden järjestelmän voimaantulon jälkeen parlamentin vaatimukseen armahtaa presidentin inhoamat poliittiset vastustajat. Tähän joukkoon kuuluivat mm. Ruslan Hasbulatov, Aleksander Rutskoi ja elokuun 1991 vallankaappausyrityksen järjestäjät.²⁶³

Tammikuun 1994 ulkoasiainhallinnon raporteissa tilanteen varsinaisesta rauhoittumisesta ei kuitenkaan vielä puhuttu. Päinvastoin Mansala ja Henriksson kuvailivat Venäjän uuden parlamentin kokoontumista varsin kaoottiseksi: ”Ensimmäisen demokraattisesti valitun parlamentin historialliset avajaiset eivät valitettavasti vala uskoa parempaan tulevaisuuteen Venäjällä, pikemminkin päinvastoin.”

Toisessa raportissaan Mansala puhui jälleen kerran ”etsikkoajasta”, jolla viitattiin joulukuun 1993 vaalien ja kahden vuoden päästä pidettävien parlamentti- presidentinvaalien väliseen

²⁶¹ ”Asia: Venäjän vaalitulosalvioita”, 23.12.1993, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio XXVII, UMA.

²⁶² Shevtsova, 1999, 103.

²⁶³ Moser, 2001, 87.

aikaikkunaan. Tässä vaiheessa elettiin siinä käsityksessä, ettei Jeltsin enää asettuisi ehdolle. Samalla yleistyivät epäilyt reformilinjan pitävyydestä jatkossa, sillä linjan jatkuvuus olisi kiinni presidentin henkilöstä: ”Sanalla sanoen Venäjän politiikassa on jälleen kerran paljon kiinni yhdestä, merkittävät valtaoikeudet saaneesta johtajasta.”²⁶⁴

Etsikkoaika nousi jälleen esille Mansalan ja Henrikssonin kirjoittamassa raportissa Venäjän vaalituloksista. Tämä raportti oli viimeistä laatuaan. Aiemmista vaaliraporteista sen erotti seikkaperäisempi paneutuminen yksityiskohtiin ja tietyt uudet tulokulmat. Kaksikko mm. katsoi, että vaalien tuloksessa heijastui protesti Jeltsinin kaudella harjoitettuun politiikkaan erityisesti talouden osalta, joka oli ajanut 30—40 miljoonaa venäläistä toimeentulominimin alapuolelle. Kaksikko myös katsoi, että Venäjän hallituksen uudelleen organisoinnilla pyrittäisiin uudelleenarvioimaan uudistuksia ja lisäämään sosiaaliturvatoimia. Jo pelkästään Gaidarin eroaminen kertoi siitä. Vaalituloksen katsottiin myös vaikuttavan Venäjän ulkopolitiikkaan. Entistä tärkeämmälle listalle nousisivat suhteet ”lähiulkomaihin” sekä ulkovenäläisten asema. Ajatukset suurvalta-Venäjistä olivat saaneet vastakaikua kansassa. Demokraattien tappio vaaleissa ja vähemmistöasema duumassa voisi vuorostaan johtaa helposti pattitilanteisiin.²⁶⁵

Toisessa raportissa Mansala ja Mattila täydensivät tätä näkemystä käsittelemällä Venäjällä käynnissä ollutta ”hallitusremonttia” tarkoittaen sillä henkilövaihdoksia. Kaksikko näki, että hallitusremontissa oli kyse suuremmasta asiasta kuin pelkästään talousuudistuksista. Kyse oli Venäjän lukuisista sisäisistä jakolinjoista eri teemojen osalta. Nojautuisiko Venäjä esimerkiksi vanhaan vai uuteen ajattelutapaan, valtiojohtoisuuteen vai kansalaisyhteiskuntaan—lopulta autoritäärisyyteen vai demokratiaan? Venäjän instituutiot ja kansa olivat hyvin jakautuneita valintojen suhteen, mutta valinta olisi kuitenkin tehtävä.²⁶⁶ Tässä kaksikko siis rakensi karkeistaen dikotomisia tulevaisuuskuvia Venäjän poliittisen kehityksen osalta niin sanotun etsikkoajan kynnyksellä. Toimeenpanovallan ja lainsäädäntövallan vastakkainasettelun tie oli kuljettu loppuun. Jeltsin pääsi hahmottelemaan

²⁶⁴ ”R- Presidentti Jeltsinin terveydentila; amerikkalainen arvio”, 19.1.1994, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio I, UMA.

²⁶⁵ ”R- Venäjän vaalien tuloksista”, 21.1.1994, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

²⁶⁶ ”R- Venäjän hallitusremontista; edessä väistämätön suunnanmuutos”, 28.1.1994, Sisäpolitiikka Venäjä, Kansio II, UMA.

Venäjän uudet poliittiset lainalaisuudet, jotka aloittivat uuden aikakauden Venäjän federaation historiassa.

Kaiken kaikkiaan tilanteen ei nähty olevan ruusuinen, mutta Venäjällä katsottiin alkaneen uusi aikakausi, jossa presidentillä oli hallitseva rooli. Toimeenpanovalta voitti vuodesta 1991 jatkuneen valtakamppailun ja presidentti pääsi sanelemaan ehtonsa uuden perustuslain kautta. Sisäisen vastakkainasettelun sijaan ruvettiin pohtimaan uudistustoimien jatkumista ja huolta kannettiin siitä, jos Jeltsinin tilalle tulisi henkilö, joka ei enää olisi demokratian ja markkinatalouden ystävä. Venäjä oli astumassa uuteen aikakauteen, joka osoittautuisi sekin vaikeaksi. Kremlissä majaansa pitävät klikit kamppailivat keskenään, samalla kun Jeltsin luovi näiden piirien keskuudessa pelaten yhtä osapuolta toista vastaan. Tämä uusi Venäjä oli Jeltsinin hallitsema valtio. Johtajan persoonallisuus, hänen ailahteleva luonteensa ja runsas alkoholinkäyttö leimasivat politiikan tekoa ja johtotason kansainvälisiä yhteyksiä. Vuorostaan vuonna 1994 alkanut—verrattain—rauhallinen ajanjakso päättyi vuoden 1994 lopussa, kun Venäjä hyökkäsi kapinoivaan Tšetšenian tasavaltaan.²⁶⁷

²⁶⁷ Shevtsova, 1999, 107, 110—113 & Blomberg, 2011, 549.

4 Johtopäätökset—Virkamiesten raportointi noudatti varovaisuuden periaatetta

Venäjän federaation kaksi ensimmäistä vuotta olivat monella tapaa ainutlaatuiset. Ainutlaatuista oli jo pelkästään se, että Venäjällä oli karkeistaen kaksi valtaryhmittymää, jotka kamppailivat keskenään—toimeenpanovalta ja lainsäädäntövalta. Kolmantena voimana olivat vuorostaan Venäjän alueet, joista osa tavoitteli laajempaa itsemääräämisoikeutta. Autoritarismiin—ja totalitarismiinkin—tottunut keskusjohtoinen venäläinen yhteiskunta päätyi täten sangen epätyypilliseen tilaan.

Venäjän poliittinen tilanne oli haastava. Jo alusta alkaen talousreformit myllersivät Venäjän yhteiskunnallista rakennetta aiheuttaen kiistoja toimeenpano- ja lainsäädäntövallan välillä. Puutteellisen perustuslain vuoksi presidentin ja korkeimman neuvoston vastakkainasettelu kiihtyi. Eli taloudellisen kriisin ohella Venäjä oli vaipumassa perustuslailliseen kriisiin samalla kun, kysymys Venäjän keskusvallan ja alueiden välisestä suhteesta nousi aika-ajoin esille. Myös ulkoasianhallinnon raporteissa huomautettiin, että monelta osin Venäjän perustuslaillinen vastakkainasettelu juonsi juurensa neuvostoaikaiseen perustuslaakiin. Täten Venäjän nähtiin osin perineen Neuvostoliitossa luodut ongelmat. Yhtä lailla perustuslaillisen kriisiin nähtiin liittyvän kysymys keskusvallan ja alueiden välisestä suhteesta. Sisäisesti epäyhtenäisen keskusvallan katsottiin nakertavan lopulta myös Venäjän koossapysymistä. Kysymysten katsottiin olevan kytköksissä toisiinsa.

Venäjän federaation ensimmäisten vuosien tapahtumavyöryssä suomalaiset joutuivat usein päivittämään mielipiteitään ja arvioitaan. Kaiken kaikkiaan ulkoasiainhallinnon virkamiesten arvioita Venäjän yhteiskunnallisesta tilanteesta ei voinut kutsua optimisiksi, mutta ei myöskään yksipuolisen negatiiviseksikaan. Raportointi edellyttää tietynlaista varovaisuutta. Pääsäännön mukaan Suomen ulkoasiainhallinnon virkamiehet seurasivat Venäjän tilannetta tarkkaan ja onnistuivatkin laatimaan usein sangen seikkaperäisiä ja päteviä raportteja. Presidentin ja lainsäädäntövallan konfliktissa ulkoasiainhallinnon virkamiehet kallistuivat tukemaan presidenttiä ja hallitusta, joiden nähtiin pyrkivän tekemään Venäjästä markkinatalouteen nojautuva demokratia. Monesti raporteissa kuitenkin myös puitiin niitä kovia seurauksia, joita Venäjän hallitukset talousuudistukset aiheuttivat väestölle sekä venäläisen yhteiskunnan sekasortoa ja rikollisuuden kasvua.

Usein suomalaisten virkamiesten laajan raportointiaineiston mielipiteitä hallitsi huoli. Huoli Venäjän ajautumisesta vanhoillisten haltuun, huoli kansalaisten passiivisuudesta, huoli taloudellisesta romahduksesta ja viime kädessä huoli Venäjän mahdollisesta romahtamisesta ja sen seurauksista. Olisi kuitenkin yliampuvaa väittää raportoinnin olevan kokonaisuudessaan pessimistissävytteistä. Raportoinnissa esitettiin myös varovaiseen optimismiin viittaavia ajatuksia. Esimerkiksi raportointi venäläisten osoittamasta tuesta Jeltsinille kevään kansanäänestyksessä 1993 oli yksi sellainen aihe, jossa luotiin optimistista kuvaa aktiivisesta venäläisestä kansalaisyhteiskunnasta. Lisäksi venäläisen yhteiskunnan verrattain kattava media ja sananvapaus tunnustettiin. Pessimistisiä arvioita vaikutti kuitenkin olleen enemmän kuin optimistisia arvioita. Raporteissa mm. epäiltiin venäläisten kykyä ja halua omaksua oikeusvaltion periaatteita. Tämän yhteydessä viitattiin myös historiaan, jossa keskiverto venäläinen oli ollut aina alisteinen despoottiselle vallalle tsaarin tai kommunistisen puolueen muodossa. Venäjää ei todellakaan pidetty oikeusvaltiona eikä sen nähty muuttuvan sellaiseksi lähitulevaisuudessa.

Tosin pessimistisetkin raportit olivat arvioissaan sangen varovaisia. Ulkoasiainhallinnon virkamiesten oli varottava vetämästä liian pitkälle meneviä johtopäätöksiä ja arvioita, sillä tilanne saattoi muuttua yllättäen ja köli kääntyä nopeastikin. Raportointi onkin oma taitolajinsa, jossa tarpeellinen tieto on välitettävä ilman rohkeita spekulatioita ja johtopäätöksiä.

Vuorostaan Jeltsin nähtiin kaikesta huolimatta toimijana, joka ohjaisi Venäjää suomalaisten toivomaan suuntaan—eli kohti demokraattista oikeusvaltiota, jossa olisi toimiva markkinatalous. Usein Jeltsinin toimia ymmärrettiin. Kuitenkin myös Jeltsinin, ja tämän johtaman toimeenpanovallan, epätäydellisyyksiä puitiin. Loppupeleissä Jeltsin nähtiin kuitenkin takeena siitä, ettei Venäjä vajoaisi takaisin kommunismiin tai omaksuisi revansistista kiihkonationalismia. Tätä vasten Jeltsinille oltiin valmiita antamaan anteeksi osin epädemokraattisiakin toimia, joita puitiin vähänlaisesti. Näihin toimiin ei kuitenkaan keskitytty. Ajatuksena vaikutti kuitenkin olleen, että tarkoitus pyhitti teot—ainakin osittain. Tätä ajatusta havainnollistaa hyvin ulkoasiainhallinnon virkamiesten suhtautuminen Jeltsinin veriseen lainsäädäntövallan nujertamiseen. Yhtäältä raporteissa kauhisteltiin satojen ihmisten kuolemaa, mutta samalla Jeltsinin voittoa pidettiin myös uudistuslinjan voittona.

Sen sijaan lainsäädäntövaltaa—korkeinta neuvostoa ja kansanedustajien kongressia—kohtaan suhtautuminen oli sangen penseää. Lainsäädäntövallan katsottiin olleen monelta osin

neuvostoajoja haikailevien demagogien ja revansistien dominoima taho, jonka työskentelyn kuvattiin olleen epädemokraattista, sekasortoista ja jopa koomista. Usein nostettiin esille puhemies Hasbulatovin kyky hallita korkeinta neuvostoa ja kansanedustajien kongressia. Ulkoasiainhallinnon virkamiesten kriittinen suhtautuminen lainsäädäntövaltaan on ymmärrettävä, sillä olihan se monelta osin neuvostoajojen perintö, jossa kommunismin ihanteet olivat vahvasti läsnä. Tällainen suhtautuminen korostui sitä mukaa, kun lainsäädäntövalta vanhoillistui vastakkainasettelun edetessä.

Ulkoasiainhallinnon raporteissa Hasbulatovin dominoima lainsäädäntövalta sekä varapresidentti Ruskoi näyttäytyivät venäläisen demokratian ja markkinatalouden haastajina. Venäläisinä imperialisteina heitä ei kuitenkaan pidetty, sillä perustuslaillisen kriisin kuumimmassakin vaiheessa Mansala huomautti, että kaksikko oli osin menettänyt otteensa parlamenttitalon radikaaleista puolustajista. Sen sijaan liberaalidemokraattien Vladimir Zhirinovski huolestutti suomalaisia, joskin tämän vähäpätöinen asemansa pantiin merkille. Tästä huolimatta suomalaiset olivat herkkiä raportoimaan venäläisestä kiihkonationalismista. Vaikutti siltä, että suomalaisten silmissä Zhirinovski oli eräänlainen kauhuskenaarion ruumiillistuma.

Sen jälkeen, kun Jeltsin oli onnistunut nujertamaan poliittiset vastustajansa, Zhirinovskin äärikansalliset sekä kommunistit nousivat raporttien pääasialliseksi uhkakuvaksi. Tätä vasten Jeltsinin kaavailemaa uuden perustuslain katsottiin varmistavan sen, etteivät vanhoilliset elementit pääsisi valtaan. Huoleksi kuitenkin muodostui myös kansalaisten poliittinen passiivisuus, joka olisi saattanut estää perustuslain voimaantumisen. Raporteissa virkamiehet olivat selkeästi Jeltsinin toimeenpanovaltaa suosivan perustuslain puolella. Tästä huolimatta perustuslain katsottiin antavan yhdelle henkilölle—eli presidentille—huomattavan paljon valtaa ja järjestelmän katsottiin muuttuvan ”venäläissävytteiseksi”, eli autoritääriseksi. Raporteissa perustuslain luomia edellytyksiä autoritarismille mainittiin kuitenkin vain sivumennen. Sen sijaan keskityttiin perustuslain instrumentaaliseen merkitykseen, jossa Jeltsin saisi kattavammat valtuudet edistää demokratiaa ja markkinataloutta Venäjällä.

Virkamiesten keskittyminen perustuslain instrumentaaliseen merkitykseen paremman Venäjän luomisessa näkyi myös siinä helpotuksessa, kun epädemokraattisten voimien kyllästävä uusi parlamentti oli perustuslain myötä muutettu monelta osin hampaattomaksi. Ei kuitenkaan ole anakronismia kysyä, eivätkö virkamiehet nähneet sellaistaakin tulevaisuusskenaariota, jossa Jeltsinin tilalle presidentiksi nousisi henkilö, joka olisi kaikkea

muuta kuin demokraattisten ihanteiden vaalija. Lopulta raporteista välittyi kuitenkin kuva Jeltsinistä, joka ei ole täydellinen—tai edes kovinkaan hyvä valtionmies—mutta joka oli kaikista vaihtoehdoista mieluisin henkilö Venäjän johtajaksi. Jeltsin saattaisi onnistua Venäjän viitoittamisessa kohti länsimaiden kaltaista oikeusvaltiota. Valtavaa optimismia tämän urakan osalta ei ollut, vaan tien nähtiin olevan pitkä ja kivinen. Venäjä oli astumassa etsikkoaikaansa.

Jatkotutkimuksia ajatellen voisi olla tarpeellista tarkastella ulkoasianhallinnon arvioista presidentinvaltaisen Venäjän seuraavista vuosista 90-luvun puolivälistä 2000-luvun alkuun. Venäjän tie kohti länsimaiden kaltaista oikeusvaltiota tosiaan osoittautui pitkäksi kiviseksi, kunnes tämäkin tie katkesi Putinin valtaannousuun 2000-luvun alussa. Lisäksi ulkoministeriön arkiston asiakirjoja avautuu lisää vuosittain, mikä osaltaan tuo mahdollisuuden tutkia ulkoasiainhallinnon virkamiesten arvioita Putinin Venäjän yhteiskunnallisesta tilasta ja kehityksestä. Toinen, kunnianhimoisempi, tutkimuskohde voisi olla ulkoasianhallinnon raporttien kanavoituminen poliittisten päättäjien toimiin. Tällainen tutkimuskohde edellyttäisi kuitenkin paljon monipuolisempaa lähdeaineistoa.

Lähteet

Primäärilähteet

Ulkoasiainministeriön arkisto, Helsinki

Signum 21:50 VEF 1992

Signum 21:50 VEF 1993

Signum 21:50 VEF 1994

Tutkimuskirjallisuus

Andrews, Josephine T. *When Majorities Fail—The Russian Parliament, 1990-1993*.

Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Blomberg, Jaakko. *Vakauden kaipuu: kylmän sodan loppu ja Suomi*. Helsinki: WSOY, 2011.

Dunlop, John. *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*. Princeton: Princeton University Press, 1993

Hannikainen, Matti O., Daniselsbacka Mirkka ja Tepora, Tuomas. *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Tallinna: Gaudeamus Oy, 2018.

Khazanov, Anatoly M. *Ethnic Nationalism in the Russian Federation*. Daedalus, 1997, Vol 126, No.3

Knudsen, Olav F. ja Jones Christopher. ”Events and Ideas in the Region: An overview 1980s—2000s”. *Security Strategies, Power Disparity and Identity: The Baltic Sea Region*, toim. Olav F. Knudsen, London & New York: Routledge, 2007.

Mansala, Arto. *Kohti kaaoksen pitkää yötä—Kolme kautta Moskovassa*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö, 2015.

McFaul, Michael. *Russia’s unfinished Revolution—political change from Gorbachev to Putin*. New York: Cornell University Press, 2001.

Medvedev, Roy. *Post-Soviet Russia: A Journey Through the Yeltsin Era*. Englanniksi käänsi George Shiver. New York: Columbia University Press, 2000.

Moser, Robert G. *Executive-Legislative Relations in Russia, 1991—1999*, ”Russian politics—Challenges of demoratization”, toim. Zoltan Barany ja Robert G. Moser. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Nuorteva, Jussi ja Raitio, Tuire. *Ulkoasiainhallinnon Matrikkeli 1.*, Mikkeli: Länsi-Savo Oy, 1993.

Nuorteva, Jussi ja Raitio, Tuire. *Ulkoasiainhallinnon Matrikkeli 2.*, Mikkeli: Länsi-Savo Oy, 1996.

- Rescher, Nicholas. *Espionage, Statecraft, and the Theory of Reporting: A Philosophical Essay on Intelligence Management*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2018.
- Remington, Thomas. *The Russian Parliament : Institutional Evolution in a Transitional Regime, 1989—1999*. New Haven & London: Yale University Press, 2001.
- Oversloot, Hans. "The homogeneity of Russia, or the remains of an empire". *Managing Ethnic Diversity in Russia*, toim. Oleh Protsyk ja Benedikt Harzl. Oxon: Routledge, 2013, 87-110.
- Schleiter, Petra. Mixed Constitutions and Political Instability, Democratization, 2003, 10:1, 1—26, <https://doi.org/10.1080/714000106>
- Shevtsova, Lililia. *Yeltsin`s Russia : myths and reality*. Washington, D.C. : Carnegie Endowment for International Peace, 1999.
- Suomi, Juhani. "Raportointi—diplomaatin ongelmallinen velvollisuus. Katsaus raportoinnin tehostamisyriytyksiin ennen Suomen liittymistä Euroopan unioniin". Vuorovaikutuksia. Timo Soikkasen juhlaKirja, toim. Vesa Vares. Turku: Turun historiallinen yhdistys, 2007, 205—2017.
- Taubman, William. *Gorbatšov—Jevo zhizn i vremja*. Venäjäksi käänsi Tatjana Azarkovitš ja Olga Tihomorova. Moskova: ACT: CORPUS, 2019.